

AZ
ERDÉLYI
BÁNYÁSZAT
ISMERTETÉSE,

NEMZETI-GAZDASÁGI, KÖZ- ÉS MAGÁNJOGI
TEKINTETBEN.

IRTA
ÉS KIADTA
KOMJÁTSZEGI
SZENTTERÁBYI ZSIGMOND.

AZ ERDÉLYI KIR. BÁNYÁSZATI TÖRVÉNYSZÉK RENDES ÜLNÖKE, A'
MAGYAR NEMZET RÉSZÉRŐL.

KOLOZSVÁRTT,

a' királyi Lyceum betűivel 1841.

Találhatni özv. Barráné és Stein könyvkeresked. Kolozsv.

M. Poin. 1841

FŐ-MÉLTÓSÁGU

HERCZEG

LOBKOVICZ AUGUSZT LONGIN

Ő MAGASSÁGÁNAK,

RAUDNICZ, STERNSTEIN, MELNIK, BISSICZ, DRHOWLE,
CZIZOVA, SZEDLICZ URÁNAK,
AZ OSZTRIAI CS. LEOPOLDREND NAGY KERESZTESÉNEK,
LENGYEL K. FEHÉRSASREND VITÉZÉNEK, 'S NAGYURI
TÖRÖK ÉRDEMREND BIRTOKOSÁNAK,
CS. K. VALÓSÁGOS BELSŐ TANÁCSNOK ÉS KAMARÁS
URNAK,

XXIII KÜL- ÉS BEL-ORSZÁGI JÓTÉKONY INTÉZETEK, MŰ-
VÉSZETI TÁRSULATOK, IPAR 'S SZORGALMI EGYE-
SÜLETEK TAGJÁNAK, ELNÖKÉNEK,
PÁRTFOGÓJÁNAK,

A' CS. K. PÉNZ- ÉS Bányászat-ÜGYI UDVARI
KINCSTÁR ELNÖKÉNEK,
TUDOMÁNYOK, MŰVÉSZETEK,
PÁRTFOGÓJÁNAK,
IPAR, SZORGALOM,
ELŐMOZDÍTÓJÁNAK.

MINT

ERDÉLY Bányászati SZORGALMA
MAGAS OLTALMAZÓJÁNAK,

LEGMÉLYEBB TISZTELETE

'S IGAZ HAZAFI HÁLÁJA NYILVÁNOS JELÉÜL,

E' MUNKÁT

ALÁZATOSSÁGGAL AJÁNLIJA

A' SZERZŐ.

ELŐSZÓ.

Czélom ezen munkámmal az: hogy a' honi bányászatot, a' köz nemzeti-szorgalom ezen nevezetes részét, azokkal is megismertessem, kik azt eddigelé maga valóságában nem ismerték. Mivel pedig egyzersmind azon remény is biztatott, hogy ismertető szavaim,—kivált most, midőn a' bányászati ipar gyarapodását e' haza több részeiben örömmel látjuk, 's ország-gyűléseinken a' bányászati dolgok létegesítése is alkalmasint szönyegre kerülend, — minden benyomás nélkül elhangzani nem fognak; némelly tenivalók iránt, mik e' tárgy körül akár a' törvényhozásban, akár azon kívül szükségeseknek mutatkoznak, figyelmet ébreszteni rokon-czélul tűzém ki.

E' kettős czélom elérésére a' honi bányászatot nemzeti gazdasági köz- és magán-jogi vizsgálat alá venni, mulhatatlannak, — 's azon elveket és szempontokat, mellyekből kiindultam helyenként előrebocsátni, szükségesnek véltem.

Elválasztám ugyan a' nemzeti-gazdasági ismeretet a' köz- és magán-jogitól, 's mindkettőt külön kötetekben adom; ott mindazonáltal, hol ama három tekintetek egymásba folytak, a' felvett tárgyakat minden oldalulag felvilágosítani el nem mulattam.

A' köz- és magán-jogi ismertetésnek eleibe tennem a' nemzeti-gazdaságit; mert előbb a' bányászat nemzeti érdekeit, a' közjóra való befolyásában kívántam előtüntetni, 's legyőzni azon véleményt, mintha a' bányászat csak kincstári-gazdaság tekintetében partoltatnék a' kincstári igazgatás által; hogy így a' második kötetben megjelenendő köz és magán-jogi ismertetés annál könnyebben sikert érhessen.

Azokban, miket nemzeti-gazdasági előfigyelmeztetés gyanánt helyenként beszöttem, kevés eltéréssel gróf Sodent *) követem, — a' bányászat nemzeti-gazdasági hasznainak fejtegetési módjában pedig némi részben Deliust **) és Weissenbachot. ***) Statisztikai ismertetésem — magát a' bányászatot illetőleg, — melly hogy kívánatom szerint minél bővebb nem lehetett eléggé fájtalom, — részint hivatalos uton nyert adatokon, részint tulajdon jegyzeteimen alapul; 's az előbbiekért a' n. méltóságú királyi hazai kincstárnácsnak ezennel hálás köszönetemet nyilvánítom! — Más egyéb adataim ide 's tova elszorva, hol a' legközelebbi kuforrást meg nem neveztem, jelesb utazási, földreirási, 's történeti munkákból meritvék.

Tévedéseim útbaigazítását, 's helytelen nézeteim megezáfolását — akár a' közönség előtt, akár magán levelezés útján — igen nagy örömmel venném; mert nyilván megvallom, hogy sok igen érdekes tárgyakban, enmagam is e' munkám kidolgozása alatt szerezhettem bővebb ismeretet, 's azokban, mikkel

*) Die National Oekonomie. v. Julius Grafen v. Soden. Wien 1815. Bei. Bauer.

**) Anleitung zu der Bergbaukunst, nebst einer Abhandlung über die Grundsätze der Bergwerks Kammeral Wissenschaft. v. Chr. Fr. Delius. Wien 1815. Staats Druckerei.

***) Sachsens Bergbau, national oekonomisch betrachtet v. Weissenbach. Freyburg. Bei Craz und Gerlach. 1855.

ismertetve ismerkedtem meg, könnyen tévedhettem. Kik véleményemben egy, vagy más részben nem osztoznának, — legyenek szándékom tisztaságáról meggyőződve! — Ezt kérni, remélni és ohajtani, annál inkább feljogosítva érzem magam, minél öszintebben kerestem 's követtem mindenütt az egyenes utat, sértetlen kötelességemnek tartván: meggyőződésemet mellékes tekinteteknek fel nem áldozni. Ha ismertetésem a' fennforgó tárgyak bővebb 's helyesebb felvilágosítására alkalmat adna, nem csekély fáradozásom teljesen jutalmazva lenne. — Csakugyan szem elől el nem tévesztetni kérem: hogy a' honi bányászat sajátságait, 's hazám körülményeit magam is mindenütt szem előtt tartám. Írám Zalathnán Decem-berben 1839.

Fő-felosztás:

- I. KÖTET. ELSŐ RÉSZ: nemzeti-gazdasági ismertetés.
II. KÖTET. MÁSODIK, HARMADIK RÉSZ: köz- és magán-jogi ismertetés.

AZ ERDÉLYI
B Á N Y Á S Z A T

**Nemzeti-gazdasági köz- és
magán-jogi**

Ismertetésének

I. KÖTETJE

ELSŐ RÉSZE.

Nemzeti-gazdasági ismertetés,

magába foglalván:

**A' bányászat befolyását a' köz jóllétre, tárgy szerint
beszöött nemzeti-gazdasági előfigyelmeztetések-
kel, 's szükséges felvilágosításokkal a' honi bá-
nyászatról.**

Bévezetés.

Az I-ső kötethez, első részhez.

A' honi bányászat nemzeti-gazdasági ismertetése, tulajdonképen semmi egyéb, mint azon befolyás kitüntetése, mellyet a' honi szorgalom ezen nevezetes része a' köz nemzeti jóllétre gyakorol. Mindenek előtt tehát a' nemzeti jóllét alapvonásait tartottam felfejtendőknek. 'S mivel azon befolyás a' közjóllétre nemzeti-gazdaságilag csak úgy tűnhet ki, ha előbb azokra, mik tulajdonképen a' nemzeti-gazdaság körében tudnivalók legalább főbb vonásaiban figyelmesek leszünk; ez okból szükségesnek véltem a' nemzeti jóllét alapvonásainak előadása után, nemzeti-gazdasági figyelmeztetés gyanánt, — a' nemzeti vagyon — szorgalom — 's tehetőség alapvonásait előhozni, 's azután azon főbb szempontokat kijelelni, mellyekből valamely szorgalom-osztály nemzeti-gazdasági fontosságának megítélésében kiindulni szoktunk. Ezeket természetesen követi a' bányászat nemzeti-gazdasági bélyegzetének kiemelése, mellyből annak a' nemzeti-jóllétre való befolyása önként kitűnik. Azt hiszem, hogy ezek által azon szakadozottság, melly ezen első rész szakaszok szerinti felosztásaiban első tekintetre feltetszhetnék, önként elenyészend.

Tartalmi felosztás.

	lap.
Első Szakasz. Nemzeti jóllét. Anyagi és erkölcsi erő	1 — 8
Második Szakasz. Nemzeti vagyon — szorgalom — tehetőség	9 — 20
Harmadik Szakasz. Szorgalmi vállalatok nem- zeti gazdasági bélyegvonásai	21 — 25
Negyedik Szakasz. Az erdélyi bányászat nem- zeti-gazdasági bélyegzetének kiemelése.	
ELŐRAJZ. Az erdélyi bányászat nemzeti vagyon. Felkérés, tized, kire- kesztő érczváltás, váltáson kívüli használat ti- lalma, kiviteli tilalom, azon bélyegzetet nem törlik el. Ipar 's természeti erőfejlés általáno- son, 's különösen a' magán és kincstári bá- nyászaté. Magán-bányászat nemzeti-gazdasági tekintetben összehasonlítva a' kincstáréval. Technikai tökélyesedés befolyása a' természeti erőfejlésre: bányász akadémia, státusz be- avatkozási rendszer, népoktatás. Bányászati kaszino eszképe. Mustra-bányászat, öröklő is- tajok, tők, utak, törvényhozás	24 — 107

ELSŐ CZIKKELY. Gazdaságosság
Általános előzmények: szorgalmi ipar ter-

mesztési erőfejlés, magán- és közérdekű; erő-
művek. **Alkalmazat:** bányászati természeti
erő: természetök fenntartása, hely, anyag, mun-
ka, általcserélés, adózás; — természeti erő-
fejlés: mennyiség, minőség, kelendőség, ár-
becs, — gazdaságosság, magán- és közérde-
kű; — nemzeti-gazdasági érdekek bővebb vizs-
gálása; — magán erőfejlési családások egyete-
mi hatásának távoztatása. 103 — 180

MÁSODIK CZIKKELY. Elkerülhe-
tetlenség. A' nemzeti szorgalom főbb irány-
zatjának némelly helybeli sajátóságoktól függése.
A' természetök ugyanazon kereset nemére al-
kalmazásának elkerülhetetlensége. Elkerülhetet-
lenség birtok használati tekintetben 181 — 202

HARMADIK CZIKKELY. Árbecsítés.
Árbecsítés kölcsönössége. Árbecsítés a' bányá-
szat által, mezzei-gazdaság, — műszorgalom —
's kereskedés körében 203 — 207

NEGYPEDIK CZIKKELY. Magánál-
lóság. Általános nincs, annál fogva csak bi-
zonyos viszonyban kell azt itt is érteni. Miben
áll ez, 's veszedelmezettik-e az arany 's ezüst
ár emelkedésének lassudalmassága által? — 208 — 212

ÖTÖDIK CZIKKELY. Tudományi
's művészeti közrehatás. A' bányászati
szorgalom célirányos üzésére csupa gyári
bétanulás nem elegendő. Érzekeresés, bennső
bányászat, külső feldolgozás, olvasztás, er-
dőszet, tudományi 's művészeti ismereteket ki-
válnak. Magasb eröművi alkalmazás hazánkban
csak a' bányászatnál. Közigazgatás tudományos

tárgyismeret nélkül semmi ágában sem folyhat.
Hasznai ezeknek 213 — 218

HATODIK CZIKKELY. Pénzanyagi
s'g. A' pénznek magának is vagyonnak kell
lenni. Annak fogalma nincs bizonyos anyaghoz
's alakhoz kötve. Papiros-pénz noha sok te-
kintetben hasznos, szükséges, és elkerülhetet-
len tulajdonképen csak pénzjel. Pénzanyagi ter-
mesztés nemzeti-gazdasági fontossága. Ezen fon-
tosság Erdélyre alkalmazva 219 — 229

BÉFEJEZÉS. Összege az eddigi ismer-
tetésnek. Következtetés abból az erdélyi bányá-
szat nemzeti-gazdasági fontosságára. Összaha-
sonlítás a' fontosság mértékére nézve. Igazga-
tás és törvényhozás jótékony irányzatja. Okai
a' szorgalmi előhaladás némi lassudalmasságá-
nak. Jobb remény-sugárai a' jövőndőre . . . 230 — 237

ELSŐ SZAKASZ.

Nemzeti jóllét, anyagi 's szellemi erő, külön 's együtt.

Anyagi 's szellemi erő kifejlése, egyes polgárok 's egész nemzetek jóllétének, boldogságának nélkülözhetetlen feltétele. A' jóllét 's boldogság érzékepe t. i. a' szabadságéval, és függetlenségével olvad össze. Vagyoni tehetőség, előítéletektől megtisztult ész, jóéért, nemesért hevesen buzgó szív, 's műveltség magas nyugpontján bizonyos határok közé simuló lélek, mellyeket az illedelem 's jogosság szab ki, tesz ki az embert mint polgárt szabaddá, függetlenné. E' tulajdonságok pedig nem egyebek, mint ama két erőnek természetes okozatjai; honnan természetesen foly, hogy szabadságot 's függetlenséget csak anyagi 's szellemi erő okozhat. Hogy szabadság 's függetlenség alatt nem a' zabolátlanság 's törvényenkivüliség állapotját értem, gondolom senki sem hozza kétségbe, midőn az emberről, mint polgárról szólok. E' szókkal én azon polgári állást akartam kifejezni, mellyen törvényszerű igazgatás alatt — legyen neve 's alakja bár minő — törvény, erkölcsiség, illedelem, 's jogosság korlátai közt, az önkénynek mint szín-

tén a' lelki 's testi szorultságnak bilincseitől lehető-
ségig mentek vagyunk. Ezt az igazgatás nevétől,
alakjától, függővé nem lehet tenni, mert köztársasági
igazgatás monarchiákban is létezhet; *) tudjuk
ellenben a' világ történeteiből, hogy ugy nevezett
köztársaságokban szabadság külszíne alatt sokszor
legveszedelmesebb zsarnokság uralkodott. **)

A' nemzetek egymáshoz viszonyában is, va-
gyonosság, erkölcsi szelídülés, közértelmesség 's tör-
vényszerű igazgatás teszik a' szabadság 's függet-
lenség alapját. Azokban központosúl a' nemzetek
anyagi 's szellemi ereje. 'S valamint a' vagyontalan
's pallérozatlan néposztály — a' tulajdonképen ugy
nevezett nép — tehetősök 's felvilágosultak felső-
sége alatt legszabadabb alkotmányu országokban is
bizonyos függésben lenni kénytelen, anyagi 's szelle-
mi erő gyarapodása pedig az önkény minden nyo-
másai alatt is önmagát megszabadító eszméletet 's
előrehaladást ébreszt; szinte ugy, vagyontalan 's
közértelmesség nélkül szükölködő nemzetek hatal-
masb szomszédok önkényétől függnék, midőn ellen-
ben az anyagi 's szellemi erő hatása önként szét-
szagattja az alárendeltség bilincseit, 's a' nemze-
tek közjogainak tiszteletben tartását legbiztosabban
megalapítja.

Emberről test és lélek tesz, mint polgárt 's nem-
zetet az anyagi 's szellemi erő szép együtthatása.
Ezek egymás nélkül teljes jólétre, boldogságra —

*) Köztársasági igazgatás a' szó igaz értelmében az, mellynek
irányzatja a' közjólét — republica — előmozdítása, melly
a' monarchikai formákkal legszebben egyeztethető. (Soden
Nat. Oekonomie IV. B. §. 452. 453.)

**) Görög, romai, velencei, s. t. más köztársaságok. Mult század
végével a' francia 's a' t.

mennyibe az e' földön elérhető is — nem vezetnek
's egyik, meg nem fojtott szabad hatásában mindig
okozatja a' másoknak, ellenben egyiknek hiánya a'
másik emelkedését akadályozza.

I.

Értelmi kifejlődés 's pallérozottság nélkül, va-
lódi félszegség egyes polgárok vagyoni felsősége,
's többire vak szerencse okozatja, habár némelly-
kor csak távulról is. Képzelnünk gazdagot, illy ér-
telmi kifejlődés, illy pallérozottság hiányával. Kép-
zeljük elhittségét, nevetségessé fesszengéseit, terve-
inek tarkaságát, vállalatjainak kisszerűségét, doly-
fét 's tekintetvágyát, — egy, a' maga vagyonával
okoson 's kényelmesen élő művelt értelmű gazdag-
gal egyenes ellentétben, 's olly nevetségessé torz-
képet fogunk látni, melly idő 's körülmények sze-
rint a' vizsgálat komoly pillanataiban a' legtanusa-
gosb leczkéket adándja. Hányszor nem látunk ma-
gas polczon állókat fény 's hatalom igéző gőzfelle-
gében — alsóbbak értelmi felsősége által mozgattatni. —
Illy idegen fényel ragyogók helyzete, a' szív 's
ész önmagávali számvetésének bizodalmas óráiban,
szintugy nyomasztó mint szégyenítő. 'S mi lehet teljes
jólétünk 's boldogságunk nagyobb akadályára, tu-
lajdon csekélységünk megszégyenítő érzeténél? —
Az anyagi felsőségtől önmagára soha sem távozik
a' még inkább epesztő szellemi alárendeltség.

Igy a' nemzetek közt. Amerika ősnemzeteit ezer-
féle természetesi anyagok özönében — 's az europai
kereskedést olly magasra szökkenő nemes érczek
dús birtokában — a' felfedezések első korszakán,
eredeti szabadságuk minden jogaiból kivetkezve,
idegen hatalmak önkénye alá esni; — de majd a'

sebess léptekkel haladó, következéseiben is nagyszemű felvilágosodás védelme alatt, az előbbi szolgaság földén, legszabadabb intézetek létrehozását, 's önállásu független státusok alakulását látjuk. *)

Szellemi kifejlődés anyagi erő nélkül, szintolly felszedséget mutat magára az egyénre, 's annak másokhozi viszonyaira nézve. Részvét 's megosztás által minden örömnök, minden boldogságunk magasbúl, valamint bünk 's szenvedésünk szelíddül. Ki az, ki valamelly szépet 's jót érezve, azt meghittjeivel közölni nem kívánná! — Így van ez, kivált olly tárgyokban, mellyekben Ielkünk a' mindennapinál magasban csapong, 's valamint felesleget viszonyosság nélkül képzelni nem is lehet, ugy lelki-tehetségünk, 's minden szellemi felsőségünk, csak ott mutatkozik maga valódi fényében, hol azt a' másokra-hatás, a' közre-terjedés tükrözi vissza. Minden illy nemű elsőségeink, csak így, 's nem másként lehetnek minmagunkra nézve is boldogítók. A' másokra-hatás, a' közre-terjedés pedig szabad gyakorlati 's független erőfejtési kört kíván, a' mit csakugyan anyagi erő ápolása nélkül bajosan képzelhetni. De legyen szellemi felsőségünk hatása, terjedése kölesönözött idegen erő hozzájárulásával — melly már magában bizonyos függést, bizonyos szorultságot árul el — bármilly termékeny; jóllétünk 's boldogságunk állandóul csak ugy lessz biztosítva, ha az élet gondjaitól felmentve, a' kényelem ápoló karjai közt, nyugottan 's szabadon futhatjuk szellemi törekedéseink kitüzött magas pályáját, mi megint anyagi erő nélkül el nem érhető. Vannak kivételek itt is, mint mindenben. Egyéni tulajdonságaink, életbölcseiségünk rend-

szere, nevelés, lelkiélet, véralkat, szokás, azok az adatok mellyek szerint jóllétünk boldogságunk útai ezerfelé ágoznak, 's ezerféleként különböznek egymástól. De mégis kivétel nélkül igaznak marad: hogy minden embernek vannak vágyai, céljai, mellyeknek bétöltése 's elérése, anyagi erő, kisebb nagyobb vagyoni tehetőség nélkül képzelhetetlen. És így igaz az is, hogy az embernek csupán magabazárt szellemi felsősége teljes jóllétet, boldogságot nem alapíthat. A' ki a' világi jök legnagyobb megvetését szinleli; sokszor legaprólékosabb tárgyokban kiállhatatlansáig válogatós, kérlelketetlen, 's ha némelly cynnicus belsejébe tekinthetnénk, a' külső rongyok alatt aranyhegyek utáni sovárgást Ielnénk.

A' világ történetei a' nemzetek állapotjára nézve is az érintett következtetésre visznek. Lykurgus megszorította ugyan a' vagyonosodást, de más felől köznevelési rendszere által szünetlen erőgyakorlás fővényén, erős rettenthetetlen polgárokat adott Spártának, 's ebben alapította meg az anyagi erőt, hogy a' nemzet maga is — mint egyes tagjai — testben, lélekben erős, rettenthetetlen legyen, melly nélkül — a' nemzeti szorgalom hanyagságában — hazája dicsősége olly magas polczra bajosan emelkedett volna. De épen a' görög státusok adták példáját annak is, hogy a' szellemi erő emelkedése önmagára soha sem elég, a' nemzetek szabadságát, függetlenségét anyagi erő nélkül fenntartani. A' tudomány 's művészet ezen remek földét — irányzati egyesség híjjában, melly nélkül szövetséges rendszerü státusokban az anyagi erő keveset ér — több századok dicsősége után, zsoldos tartományá változtatta a' ro-

*) Északi 's déli Amerika, Brazília, 's a' t.

mai nagyság egyesült hatalma. *) Tekintsünk körül férjfasodó századunk óriás jelenetein, 's a' politikai világ játékszínén, melly előttünk jelenleg tárva van, 's látni fogjuk; miként a' nemzetek nagy családjában, anyagi erő nélkül tartós alapra semmi sem juthat. Ott, hol ez hijánzik, legidvesb vállalatok füstbe mennek, 's minden egyéb műtogatások hiu légcsapkodássá válnak.

II.

Hogy az anyagi és szellemi erők szabad hatásokban egymást emelik, 's egyiknek hijja a' másikat akadályozza, egyes polgárok 's egész nemzetek közt is, a' történetek 's mindennapi tapasztalásaink tanítják.

Kinek vagyoni állapotja, szorgalom 's jobb szerenese által középszerűnél magasbra emelkedett, az, már természeti ösztönénél fogva is bizonyos másokfelettséget kezd magában érezni, melly a' szenvedhetetlen porgógtól a' tehetőség szerény önérzetéig különböző alakokban mutatkozhatik. Ez az öngéret szerzi a' vagyonterjesztési vágyat, mellynek többire rokon célzása szokott lenni a' család-alapítás. Képzeljünk valakit illy emelkedési útban, józan természeti észtehetséggel, de műveltség 's vagyoni felsősége teljes élvezetére megkivántató pallérozottság nélkül, 's igen természetesnek találandjuk, hogy a' szerenese minden kedvezései közt is, lesznek-e valakinek olly pillanatjai, mellyekben önállapotját másokéval — kik tán csekélyebb vagyoni —, de magasb

*) Ugyan ez történt többek közt, a' britannusokkal is, a' védelem rendszerében meg nem egyezés miatt. (I. Corn. Tacitus Agricoláját §. 12.

értelmi 's műveltségi felsőség által jóllét 's boldogság több örömeiben részesülnek — összehasonlítva, szellemi erőtlensége zsibbasztó érzetét azon édes reménnyel fogja vigasztalni, hogy egykor maradékaire jóllét 's boldogság hasonló teljessége háromolhat. Gondos nevelést adat gyermekeinek, 's ez által megveti alapját egy boldogabb, szerencsésebb sarjadéknak. Imé a' fokenkénti haladás anyagi erő teljességéből szellemi fejlődésre! — Nem mindennapi tapasztalás bizonyítja-e ezt? nem foly-e ez az embernek, mint tökélyesbedésre alkotott valóságnak magas elrendeltetéséből, tulajdon emberi természetéből önkéntesen? — 's nem létez-e szintilly haladási mozgás szellemi erő teljességéből anyagi gyarapodás felé? —

Kövessük az időnek roppant nyomokkal gazdag haladását a' világ történeteiben, 's azon csalhatatlan következtetést fogjuk huzni, hogy az ipar 's szorgalom növekedésével egyarányban gyarapodó anyagi erő, mindig főbéfolyással volt a' tudományok 's művészet virágzására, mellyeknek szelíd hatása a' nemzeti nagyság 's dicsőség megalapítására, 's az erkölcsök szelídülésére mindenkor legtöbbit tett; 's hogy viszont az erkölcsök szelídülése, pallérozottság, 's művelődés előhaladása, az anyagi erő kifejtésére mindig elhatározó sikerrel munkáltak. Ugyan ezen igazságokra vezetnek a' jelenkor változásai, midőn némelly nemzeteket erkölcsi erőfejlés által függetlenekké válni, másoknak erkölcsi felsőségét az anyagi erő teljességéből csirázni szemléljük.

Mennyibe akadályozza ezen erők egyikének hijja, a' másik emelkedését, sokkal szembetűnőbb, mintsem arra további műtogatás kivántatnék. Hányszor nem

Látunk nagyraemelt észtehetséget anyagi erő nélkül örökös közepszerűség körében sinleni, 's milly temérdek azon anyagi erők tömege, mellyek erkölcsi erőhatás nélkül szerteszét elfecséreltetnek? — Így a' nemzetek közt egyiknél a' közértelmesség lebilincselte állapotja akadályozza az anyagi erő kifejlését, másiknál az ipar 's szorgalom élénkségének akadályai tartják féken a' szellemi erőt.

Az anyagi és szellemi erők kifejlését előmozdítani, egymásra hatását felébreszteni, 's mindazon akadályokat, mellyek e' hatásnak 's ama kifejlésnek útjába állanak elhárítani, a' törvényszerzés legmagasb feladásai közé tartozik. Mert ott, hol az anyagi és szellemi erők gyarapodásának a' törvény 's alkotmány szabad utat nem nyit, legoriasibbnak tetőző vállalatunk is hju merényekké aljasulnak.

Hogy már azon befolyás, mellyel Erdély bányászati szorgalma, a' nemzet anyagi erejének gyarapítása által, jelen szorgalmi állapotunkban, a' közjólét előmozdításához járul, nemzeti-gazdaságilag maga valóságos részleteiben kitűnjék, okvetetlen fel kell fejtetni a' honi-bányászat nemzeti-gazdasági bélyegzetét. Mielőtt azonban azt tehetném, szükségesnek tartom a' vagyon, szorgalom, 's tehetőség nemzeti-gazdasági ismertetését, 's azon szempontok kiemelését előrebocsátni, mellyekből különféle szorgalmi osztályok kisebb nagyobb nemzeti-gazdasági fontosságának megítélésében kiindulni szoktunk. —

MÁSODIK SZAKASZ.

Nemzeti vagyon — szorgalom — tehetőség.

Nemzet egyes polgárok összeségét teszi a' társasági szövetkezésben, 's ezen összeségi szövetkezés erőműve maga a' státus. Ennek fennállására megkívántató jövedelmek, 's azoknak forrásai — mennyibe azok a' nemzet egyes tagjainak birtokában nincsenek —, adó, vám, tízedek, státus uradalmak 's t. e' f. teszük a' státus-vagyont, melly tehát a' fejedelem 's udvara fenntartására szánt jövedelmeket 's birtokokat is magában foglalja. A' nemzeti vagyon, azon vagyónok összeségéből áll, mellyek a' nemzet egyes tagjainak birtokában vannak. Ide tartoznak a' fejedelmek saját nemzetségi birtokai is. A' státus-vagyonnak eredeti forrása a' nemzeti vagyon, 's a' státus-vagyonnal gazdalkodás rendszerének, a' tulajdonképen úgy nevezett státus-gazdaságnak *) a' nemzeti-gazdaság kívánatjaival összeállításban kell lenni.

Minden vagyonnak elrendeltetése az élvezés. Ezt minél inkább előmozdítani, az által a' nemzet egyes tagjainak minél nagyobb anyagi jólétet eszközölni, 's ezen főczélnak elérésére a' nemzet vagyonbeli tehetőségét, — a' természet és kereskedés erőfejlésének, az ipar 's szorgalomnak előmozdítása által, — lehető legmagasb fokra juttatni, nem egyéb, mint a' nem-

*) Staats-Finanz-Wirtschaft, (Soden IV. B. §. 448. 449. 450.)

zeti-gazdaság kívánatainak egész összesége; melyekből közvetlen vagy közvetőleg a' nemzet szellemi erejének gyarapodása is multhatatlanul következik.

És így nemzeti-gazdasági tekintetben vagyonnak csak azt lehet nevezni, a' mi éldeletre 's használatra fordítható, a' nemzet egyes tagjainak saját birtokában van, 's viszont mások birtokába szállítható, Annálfogva a' vagyonnak mint nemzeti-gazdaság tárgyának három bélyegvonásai vannak: éldeletés, birtoki sajáttság, 's általcserélhetés. Az anyag magára, ha éldeletre 's használatra nem fordítható, nem valószínűságos vagyon. Közhasználatu tárgyak, ha birtokba nem szoríthatók, általcserélhetők sem lehetnek, és így csak annyiba érdemlik a' vagyon nevezetét, a' mennyibe használatra fordíthatók. Mellyhez képest az eddigiekből folyni látszik, hogy a' birtoki jogok sérthetetlen sége, melly az élvezet 's általcserélés szabadságát foglalja magában, 's azoknak a' nemzet egyes tagjai közt — mennyibe ez a' földbirtok 's szorgalmi vállalatok igen nagy eldarabolása nélkül történhető — minél nagyobb megosztása, a' nemzeti-vagyon gyarapodásának — egyéb-iránt kedvező körülmények közt legfőbb feltételei.

Éldeletés, használhatóság, magokban foglalják a' becs képzetét általánosan, melly az éldeleti 's használati tárgyoknak, tehát a' vagyonnak, szükséges — hasznos — vagy elkerülhető volta szerint, mellyek megint ezer helybeli, 's egyéni körülményektől függenek, — ezerféleként változik; és ezek határozzák meg a' becsmérték különböző fokozatait. A' becs és általcserélés képzetében, már benn van az ár megfogása, melly nem egyéb, mint a' vagyon becsének általcserélhetési jelentősége. E' jelentőség, valamelly becsmértéki fokozathoz kötve, árbecsnek nevezet-

hető. A' vagyonnak t. i. hogy birtokból birtokba szálljon, bizonyos pótszer által ingóíthatóvá 's általcserélhetővé kell tétetni. Ezen ingóíthatóságra 's általcserélhetésre csak oly anyagot lehet használni, melly maga is vagyon, melly a' használat által minél kevésbé változik, könnyen részekre osztható, 's valamint ritkasága által legkisebb részeiben is — más vagyonokhoz képesti becstulajdonára nézve — saját jelentőséggel bír, e' jelentőségében mindazonáltal annyit nem nyom, hogy legkisebb részei — míg kicsinségük miatt a' használhatást ki nem zárják — más nemű vagyonok legkisebb éldeleti részeivel a' becsmérték fokozatja szerint aránylatba ne jöhetnének. Az illy tulajdonságokkal bíró anyag, 's tulajdonképen annak legkisebb használati részei közönséges kiegyenlítőknék neveztetnek, 's azoknak bizonyos mennyisége lehet oly valami, a' mi csak képzetben létezik, p. o. az angol sterling. E' valami, 's ama közönséges kiegyenlítő közt csalhatatlan különbség létezik, noha mindkettő ugyanazon anyagból állhat, p. o. a' német forint, 's tallér, mellyek a' krajezárnak, mint közönséges kiegyenlítőnek bizonyos mennyiségeit foglalják magokban, 's mint olyanok csakugyan léteznek is. Mind a' kettőnek bizonyos jelentőséggel kell bírni, ez a' jelentőség a' pénz-keleti bélyeg. Természetes tehát, hogy itt a' pénzről van szó. Ezen nevezetben én mind a' kiegyenlítőket, mind pedig azoknak bizonyos mennyiségeit összefoglalom, 's az előbbieket ott, hol megkülönböztetőleg kell szólani, saját nevezetjökkel fogom említeni, 's ez már magában fogja jelenteni, hogy azon megkülönböztetésben a' pénz nevezetje alatt a' kiegyenlítők kisebb nagyobb mennyiségeit kelljen érteni. A' pénzkeleti bélyegzetnek az anyag tisztaságán, 's közkereskedési

becsmértéken kell alapulni, ezt a' pénzveretésben, melly legczélszerűbben a' státus-hatalom által üzetethetik, *) a' nemzeti-gazdaság sürgetőleg megkívánja. Pénzanyagnak közönségesen arany, ezüst és réz használtatik, 's kiegyenlítőknak a' két utóbbi.

A' vagyonnak éledeletré 's használatra alkalmazása tünteti elő a' természető szorgalmat, annak két főbb ágaival az eredeti és műtermesztéssel. Az általszerelés pedig maga a' kereskedés. 'S e' kettőt, a' természetést és kereskedést, mint a' nemzeti szorgalom fő osztály-részeit, a' pénz kapcsolja össze.

Eredeti természetés alatt értjük a' természetőtől mint első kéztől vett anyagok feldolgozását; az az: éledeletré, vagy további feldolgozásra alkalmazását. A' műtermesztés, vagy műszorgalom pedig nem egyéb, mint az eredeti természetésből kikerült tárgyaknak további feldolgozása, éledeletré és használatra. Bajos egyébként, a' természetés e' két ágai közt tiszta elválasztó határt vonni; minden különbség bélyege szinte csak a' mondottakban áll. Az, hogy az eredeti természetés helyhez kötött, ég, víz, föld-alkat helybeli minőségétől függő, legtöbb esetekben megállhat, de egyetemileg illeszthető bélyeget nem képez; mert egy felől, mindennapi példák bizonyítják, hogy a' honiszorgalom figyelméből kisikámlott, 's egészen más éghajlatu tartományokban feldolgozott természeti anyagok tömege, szintolly tömérdek, mint különbfélesége felszámíthatatlan, más felől, tagadni nem lehet, hogy a' műszorgalomnak is vannak oly nemei, melyek akár a' feldolgozási erőt, akár annak segítségze-

*) Lásd Zsigmond király 1405-béli 2-dik kir. rendelése 18-dik cikkjét; Aprobata 5-ik része 55 Sz-a 1-3 cikkkjét, és ismét Staats Recht der constitutionellen Monarchie v. Freiherrn, v. Aretin und v. Rotteck. Leipzig 1839. Bei Volckmar 2 Band pag. 325.

reit tekintjük, szintogy, bizonyos ég és földalkati, 's más helybeli viszonyokhoz, körülményekhez kötve, mint többire az eredeti természetés. A' műszorgalom különböző nemei közt, millyenek a' tulajdonképen ugy neveztetett művészet, gyári és kézművi szorgalom, szintolly bajos lenne szoros elhatározó vonalt huzni, mert igen gyakran egyik a' másikba megy által, 's némelly szorgalmi foglalkozásoknál mind a' három összesül. Szinte illy átmenetel, szinte illy összesület létez az eredeti 's műtermesztés közt. Egyébiránt a' természetés két ágainak meghatározásából, önként foly a' feldolgozandó anyagok, 's a' termények általános kétfélesége. Az eredeti természetés magától a' természetőtől veszi anyagját, 's annál fogva ezt eredeti anyagnak nevezhetni. A' műszorgalomnak az eredeti természetés ad feldolgozandó anyagot, 's ezt műszorgalmi anyagnak nevezhetjük. Terményei a' műszorgalomnak, műszorgalmi termények, röviden műtermények, az eredeti természetési eredeti termények.

Némellyek a' kereskedést is a' természető szorgalom osztályába rendezik, *) 's a' terményeknek még egy harmadik nemét veszik fel, a' kereskedési terményeket. Mivel azonban a' kereskedés nem természet, csak a' terményeket adja és veszi, melly két erőfejlés egymástól — legyen bármilly szoros kapcsolat köztök — csakugyan lényegesen különbözik; helyesebbnek tartom, a' kereskedő szorgalmat a' természető szorgalomtól megkülönböztetni, mint feljebb már tettem, 's a' helyett, hogy egyik a' másiknak alárendeltetnék, a' kettőt, mint a' nemzeti szorgalom két különböző osztály-részeit tekinteni. És így

*) Soden National Oekonomie. I. Band §. 104.

előadásaimból a' kereskedési termény nevezetje önként kimarad. A' termények, mint kereskedés tárgyai áruknak neveztetnek. —

A' nemzetek vagyoni állapota, a' természet és kereskedés egymásra hatásának állapotjától függ. Vannak nemzetek, melyek természetek inkább mint kereskedők, vannak, melyek kereskedők inkább, mint természetek, némelyek természetek és kereskedők is egyiránt. Egyiknél t. i. a' közszorgalom főbb irányzatját a' természetben, másiknál a' kereskedésben, némelyiknél mindkettőben központossítva látjuk. A' természet-szorgalom felsősége inkább magánálló, 's állandóbb jóllétet adó, mint a' kereskedés. Példák erre Genua és Velence. 'S megint az eredeti természet inkább biztosítja a' nemzet anyagi erejét, mint a' műszorgalmi. Főirányzatját pedig valamely nemzet közszorgalmának, egy felől tulajdon művelődési 's pallérozottsági állapota, belső alkotmányi, külső politikai körülményei, más felől geographiai fekvése az országnak, ég, víz, föld-alkat határozzák meg. Akármelyik legyen a' fennirtak közül a' közszorgalom főirányzatja, a' nemzet anyagi erejére nézve jelenben mindegy, de azon erőnek állandósága csak akkor van biztosítva, ha az eredeti és műszorgalmi természet közt bizonyos nemzeti-gazdasági aránylat uralkodik; mert egyiknek elhanyaglását 's alárendeltségét, a' másiknak felsősége 's virágzása csak átfutólag pótolhatja ki. Az életszükségési eredeti termények azok, melyek rendszerint minden másnemű termények árbecsét szabályozzák, 's már csak ezen tekintet is elég arra, hogy az eredeti természet érdekeinek nagy fontosságát általánosságuk. És így az eredeti és műszorgalmi természet közti aránylat, nemzeti-gazdasági csak úgy le-

het, ha inkább a' második az elsőnek, mint ez annak alárendeltje, a' nélkül mindazonáltal, hogy ezen alárendeltség a' műipar elhanyaglására szolgálhatna. Arra kell tehát a' törvényhozás figyelmének fordítva lenni, hogy az eredeti természet fejlődésének akadályai gyökerestől kiirtassanak, 's a' behozatal és kivitel szabadsága által mindazon káros következmények megelőztessenek, melyek az eredeti természet fejlődésével a' műszorgalmat nyomhatnak. A' kereskedés szabadságában, minden megbomlott aránylat önként helyre áll, ha egyébiránt a' szorgalom előmozdítatik.

Hitel 's kereskedés egymástól elválhatatlan, 's a' milyen szoros kapcsolatban áll a' természet szorgalom a' kereskedéssel, épen úgy elválhatatlan a' természet szorgalom élettségétől a' hitel biztosítása, melly utóbbinak utósó alapja a' birtoki jogok közönségesítésében, vagyoni 's személybeli bátorság előmozdításában keresendő.

A' mi a' természet a' kereskedéssel összeköti, az a' pénz. Ez tartja fenn a' természet-szorgalom örökös reproductioját, melyet az élvezet és fogyasztás által eszközlött árbecsítési kölcsönösség körforgása húz maga után. Jólrendelt pénz és hitelbeli intézmények a' természet és kereskedés közti egymásra-hatás előmozdítására, az árbecsítési kölcsönösségre multhatlanok. Ugy kell azokat tekinteni, mint a' nemzet vagyoni állapotjának, 's az attól elválhatatlan köz-jóllétnek, anyagi és szellemi előhaladásnak megismertető jeleit.

Ezekután szálljunk által azon kérdés megfejtésére, minő állapotot kelljen tulajdonképen nemzeti tehetőség 's gazdagság alatt érteni? —

A' kincstár szükségfeletti megtömése, a' kisebb szám vagyoni felsősége, 's egyes szorgalmi ágak feltünő virágzása a' nemzetet tehetössé, gazdaggá nem teszi.

A' mi a' kincstár szükségfeletti megtömését illeti, annak alapja mindig csak az, hogy a' nemzet többet adózzon, mint a' státus fenntartására kívánatnék. *) Ez által főként a' tehetetlenebbek terheltetnek, kik mindig 's mindenütt a' nagyobb részt teszik, 's kiknek szükségfeletti adóztatása az ipar 's szorgalom lankadságát szokta maga után hozni. Oly rendszer ez, melly a' nagyobb rész vagyonát épen azon mértékben apasztja, mellyben növeli a' kincstár gazdagságát 's olyl pénzömegeket halmoz össze, mellyek a' nemzet egyes tagjainak kezei közt az árbeesítés körforgásában önmagokat ezerféleként reproducalnák, 's halomra gyűjtve használatlan hevernek. Mivel tehát ezen rendszer épen a' nagyobb rész vagyonosodásának áll útjába, az által a' nemzet tehetősége akadályoztatik inkább, mint előmozdítatik. Hogy a' kincstár megtömése a' nemzetet nagygyá, tehetössé nem teheti látjuk Spanyolország és Portugallia történeteiben. A' meggyőzhetetlennek nevezett hajóhad összeállítása, melly megbukásában 1588-ban a' spanyol hatalom csökkenésének előjeléül szolgált, 's az Eskuriál építése, nagy részét elnyelék azon temérdek arany-ezüst mennyiségnek, melly 1519 — 's 1617 közt Ámérikából a' spanyol kincstárba került, a' nélkül, hogy a' nem-

*) A' kincstár megtömési rendszert, nem kell összezávarni az ugynevezett Thesaurisation's-System-mel, mellynek jó és rossz oldalait felfejtve. Lásd Soden IV-k kötetében §. 477 — 478 — 479.

zet valódi jóllétére eszközül szolgált volna; 's épen ezen fény és köztári gazdagság korszaka teszi a' spanyol dicsőség és aljasodás közti elválasztó határt. Jelenkorunkban, *) legkedvetlenebb crisisnek tette ki Ámérika szövetséges státusait a' státus bévételek 41 millió dollárnyi feleslege. Maga a' státusok elnöke veszélyterhesnek rajzolja ezen állapotot, 's a' congresshez bocsátott búcsuküldeményiben jövendőre nézve javasolja: illy crisis elkerülése tekintetéből a' nemzeti-gazdaság elvei szerint csak annyi adót szedni, mennyi a' kormány szükségére elegendő. „Igazság 's emberszeretet parancsolják — úgy mond — hogy városink szegényei olly terhektől mentessenek fel, mellyek a' kormány fenntartására nem szükségesek, 's csak a' gyámoltalanok nyomoruságát növelik.“

Nagy vagyonoknak csak kevés számu birtokok közti összehalmozása, a' nemzeti-gazdaság elveivel nem egyezik meg **). A' természet erő t. i. önbirtok művelésében mutatkozik legélénkebbnek. Ez magából az emberi természetből 's tapasztalásból folyó igazság. Annál fogva a' természet erőfejlése annál nagyobb, minél többek közt megosztva a' birtok, — mennyibe az a' földbirtok 's szorgalmi vállalatok igen nagy eldarabolása nélkül történhet. — A' természetési erőfejlés lehető legnagyobb emelkedése, 's az abban foglalt szorgalmi élénkség pedig azon közép pont, mellyre a' nemzeti-gazdaság kívánatai irányozvák. De egyébiránt is a' vagyon- 's pénz-uraság kevés kivétellel mindég bizonyos zsarnokság a' vagyontalanok nyakán. Ezt úgy is semmi

*) 1838.

**) Magának az alkotmányi szerkezetnek állandóságát is sokszor veszélyezteteti a' birtoknak aránytalan összehalmozása (l. Everett's Amerika. Hamburg Hoffmann und Kampe 1828. I. Th. S. 150. etc.)

emberi intézvény el nem hárinthatja. Ennek köszönhetni sok olly népjogtalan 's nemzeti-gazdaság elleni intézvények létrehozását, mellyeknek huzamos bitortlás utáni megszüntetését az elkeseredés veszélyes kitöréseiben, vérbetűkkel látjuk a' történetekben feljegyezve. Minél nagyobb a' szegényebbek száma a' gazdagokéhoz képest — 's a' gazdagság épen e' számnövekedésben tűnik ki, — annál nagyobb a' népnek alárendeltsége, annál kevésbé fejlődhetik szabadság 's függetlenség, annál közönségesb az erőtlenség 's függés nyomasztó érzetéből származó elcsüggedés. 'S létezhet-e illy nemzeti-gazdaság elleni állapotban, a' nagyobb számnak alárendelt 's csüggedékeny állapotjában nemzeti-tehetőség? —

A' természetű szorgalom valamelly nemének felzökkenő erőfejlése által, a' nemzet anyagi ereje csak akkor lehet állandó sikerrel biztosítva, ha a' közszorgalom több nemei közt is — mint már ezen szakaszban kevésbé fennebb említém — bizonyos arányt uralkodik. Ez igen könnyen állallátható. Ott, hol a' szorgalom élénksége valamelly természetsi osztály körében központosítva van, a' nép nagyobb része azon egy osztálynak érdekeitől lessz függővé, 's már e' függésben és alárendeltségben mutatkozik a' nemzeti jóllét állandó biztosításának ellentétele. Ha tehát a' nemzeti jóllét egyes szorgalmi ágak feltűnő virágzásában állandóul biztosítva nincs, igen természetes, hogy abban a' nemzeti-tehetőség 's gazdagság forrását hiába keressük. Vessünk egy pillanatot a' nemzetek jelen és mult állapotjára, 's megfogunk a' mondatok felől győződni. Angliában egyes szorgalmi ágak főként a' kézművi 's gyári szorgaloméi, a' tökélyesedés legmagasb fokára jutottak. Angliában és Skotziában csak a' gyapottal foglalatoskodó kézmű-

vesek száma 1 millió 200 ezert felülhalad. *) Az angol kereskedés némi csökkenésekoránt sincs azon a' ponton, hogy a' világpiacznán eddig olly állandó sikerrel fentartott szerepét, mellynek egykor csak az Európán kívüli birtokok hihető elszakadása 's a' tergek feletti kényuraság megszűnése szakasztand véget, valóban csüggedékenyvé tehetné. De létez-e azért a' műszorgalom 's kereskedés ezen remek földén köznemzeti jóllét, köznemzeti tehetőség? — Azon temérdek summa is, melly a' szegények gyámolítására évenként begyűjtetik, (például 1830-ban Anglia és Wales részéről 8 millió, 200 ezer font, **) 's mellynek növekedése a' nép-növekedési arányt is felülhaladja, — (mert 1805-ban 4,900,000 fontot tett, ***) és így 15 évek alatt két annyira nőtt, holott a' népesedés ugyan annyi idő alatt 8 millióról, csak 13ra szökkent), — nem bizonyos jel-e az alsóbb néposztály vagyoni tehetetlenségének? — Dánia nem mérközhetik Europa alsóbb rangu országaival; műszorgalma Angliához képest igen csekély; kereskedése — melly az angol-francia tengeri háború idejében (1801) a' dánlobogók neutrálitása miatt rendkívüli magasságra hágott, de majd rögtön alább szállt, — az 1806 és 1814 közti évek szerencsétlensége óta előbbi virágzását vissza nem nyehette; de egyfelől közszorgalmi helyzetében, melly az eredeti és műszorgalmi természet közt helyes arányosságot mutat, másfelől józan népnevelési rendszere által, midőn 2 milliót sokkal felül nem haladó népessége mellett 2700 lancaster oskolákat számlál, polgári szabadsága fejlődésében, 's az alsóbb nép-

*) Allgemeine Weltkunde v. Galletti und Kannabich. Pest 1835. Hartleben. pag. 45.

**) Századunk, szerk. Orosz. Pest 1832. I. kötet 90 lap.

**) National Oekonomie v. J. Gr. Soden. Wien 1815. 2. Band. pag. 76.

osztály mindég növekedő vagyonosságaiban egyetemi jóllétet 's tehetőséget érez 's a' t. — *)

Hogy egyébiránt a' népesség nagysága, hadierő, 's birodalmi terület, csak magokra, a' nemzeteket tehetősökké nem teszik, kérdést sem szenved. **)

Mindezeknek eredménye csak az: hogy a' kisebb rész felsősége a' nagyobb rész hiányait, 's árnyék oldalait ki nem pótolhatja, sőt igen gyakran mind ezek épen annak okozatjai. Annál fogva nemzeti-tehetőség 's gazdagság alatt azt az állapotot kell érteni, midőn a' nemzeti szorgalomnak részint önmagából eredő, részint elősegített arányosságában, a' nagyobb rész vagyonosodása oly fokra hágott; hogy az abból származó egyetemi erőérzés, a' kisebb résznek elszigetelt érdekei, 's a' törvény 's felsőségnek útjába álló önkény hatalma felett bizonyos túlnyomóságot állandósítani képes. ***) Ebből aztán a' nemzeti érdekek minél nagyobb központosítása, 's a' nemzetnek egy morális egésze olvadásában a' polgári boldogság biztosítása önként következnek; mellyek a' királyiszeknek 's közesend fentartásának legbiztosb védelmei. — (109)

*) Orosz Századjai. II. kötet 105 lap.

**) Ezek magokra a' külső hatalmat sem képesek állandóul biztosítani. — So ist es dennoch nichts destoweniger gewisz, dasz weder die alleinige Größe der Volksmenge, noch die geübtere Kriegsmacht, weniger aber noch das Alter des Bestehens, die politische Wichtigkeit eines Landes für die übrige Welt bestimmt. Gegenstände von grösserer Bedeutung sind, eine günstige geogr. Lage, und eine gute Regierung, mit dem sie natürlich begleitenden Kunstfleisse, dem Wohlstande und dem Wissen, oder mit einem Worte der Civilisation.“ (Everett's Amerika I. Th. 1. k. pag. 16.)

***) Alkotmányos monarchiákban, mind ezek, a' monarchikai, aristokratikai 's demokratikai érdekek okos kiegyenlítése által, önként következnek. Nagyobb rész vagyonosodása, magában foglalja, a' kisebb nemesség, polgárság, 's földnépe jobb sorsát

HARMADIK SZAKASZ.

Szorgalmi vállalatok nemzeti-gazdasági bélyegvonásai:

Gazdaságosság. Elkerülhetetlenség. Árbecsítés. Magánállóság. Tudományi 's művészeti közrehatás. Pénzanyagiság.

A' nemzeti szorgalom némelly ágainak, kisebb nagyobb nemzeti-gazdasági fontossága, azon fő szempontokhoz visszavitel által mérettethetik, mellyekből szorgalmi vállalatjaink sikerét, közvetlen 's közvetett hasznait itélni szoktuk. Ezeket előadni a' jelen szakasz feladása.

1.

Legelső a' gazdaságosság. Gazdaságosoknak neveztetnek oly szorgalmi vállalatok, mellyeknek természetesi erőfejlése a' rájuk fordított szorgalmi ipart felülhaladja. Nem gazdaságos szorgalmi vállalatok azok, mellyeknek erőfejlése az iparral csak egyensúlyban van. 'S ha az ipart az erőfejlés haladja felül, a' vállalatok gazdaságtalanokká válnak. Azonban oly szorgalmi vállalatok, mellyeknek magánsikere gazdaságtalan, nemzeti-gazdasági tekintetben nem mindég gazdaságtalanok.

2.

Vannak a' nemzeti szorgalomnak, kivált az eredeti természet körében oly nemei, mellyeket némelly vidékek teljességgel nem nélkülözhetnének, mellyekhez a' nemzetnek egy részre oly kapcsolattal van, hogy az másnemű szorgalomra vagy épen nem, vagy igen bajosan lenne fordítható. Ez az elkerülhetetlenség, ellentétben az elkerülhető-

séggel, teszi a' második szempontot, melyből szorgalmi vállalatjaink nemzeti-gazdasági hasznainak megítélésében kiindulni kell. Ez a' tekintet bévág a' nemzeti-gazdaság legegységesebb érdekeibe, 's a' törvényhozás és státusigazgatás méltánylását leginkább igényletbe veszi.

3.

Minél nagyobb azon befolyás, melyet valamely szorgalomosztály, más osztályok terméneinek árbecsítésében gyakorol, annál nagyobb annak nemzeti-gazdasági fontossága, más szorgalomosztályokkal összehasonlításban. Ebben határozódik a' kérdésben levő szempontok harmadika, melyet más-nemű termények árbecsítésének nevezhetni.

4.

A' magánállóság kisebb nagyobb mértéke, mely a' természet szorgalom különféle nemeinél természeti, politikai, s. t. e. f. történetességekkeli elletétben szokott mutatkozni, — olly szempontot képez, mely a' nemzeti-gazdasági fontosság meghatározásában előkelő tekintetet érdemel.

5.

Tudományok 's művészet előhaladása temérdek befolyással van a' nemzeti jólétre, mind anyagi, mind erkölcsi tekintetben. 'S ha igaz az — minthogy kétségen kívül igaz is — hogy az éldeleti szükségek ingere, a' közsorgalom élénkségének legfőbb indító okai közé tartozik, mert nomád népeknél valamint a' szükségek kevesebbek úgy a' szorgalom is lankadtabb, — a' miben csakugyan bizonyos visszahatás uralkodik, midőn másfelől az éldeleti anyagok magok ingerei az éldeletre vágyásnak, 's ezen arányban a' szükségek különféleségét huzzák magok után; szinte úgy igaznak ismerjük azt is, hogy a'

tudományi 's művészeti fejlődés az anyagi 's szellemi élvezet ezerféle szükségeinek okozatja. Nincs t. i. olly egyszerű neme a' szorgalomnak, mely bizonyos meghatározott ismereteket, bizonyos eröművi alkalmazást ne kívánna; némelyek magasb tudományi 's művészeti alkalmazás nélkül nem is üzethetnek. Magában hordja tehát a' közsorgalom előmozdítása a' tudományok 's művészet előhaladásának csiráját. Ezen nézetből származik az ötödik szempont szorgalmi vállalatjaink nemzeti-gazdasági hasznainak megítélésére: a' tudományi 's művészeti közrehatás.

6.

A' pénz, mint vagyon-ingóító, nincs ugyan önmagában bizonyos formához, bizonyos anyaghoz kötve; mindazonáltal eredeti rendeltetésének leginkább akkor felel meg, ha könnyen használható formáján, 's a' tartóságot biztosító anyagi sajátságán kívül, maga is minél állandóbb becsü vagyon. Mivel tehát a' pénz, mint a' természet 's kereskedő szorgalom közti körforgás rugója, a' nemzet jólétére okvetetlen szükséges; könnyen általlátható, hogy a' szorgalomnak azon neme, mely a' pénz anyagját természeti elő, mindég bizonyos fontossági bélyeggel bír. Ez a' hatodik szempont, szorgalmi vállalatjaink nemzeti-gazdasági hasznainak megítélésére, mely a' kormány 's törvényhozás méltánylását teljes mértékben megkívánja; a' pénzanyagiság.

Lennének még több szempontok; de azokat részint azért, mert az itt előhozottaknak némileg alárendeltjei, részint azért, mert azokra munkám folytában alkalom szerint úgy is ki kell terjednem, itt, hol csak az inkább bélyegzőket találtam említendőeknek, önként elmellőzöm.

NEGVEDIK SZAKASZ.

Az erdélyi bányászat nemzeti-gazdasági bélyegzetének kiemelése.

Az erdélyi bányászat nemzeti-gazdasági bélyegzete kiemelését, annak nemzeti-vagyonai sajátosságával 's az ebből folyó kívánatok előadásával kezdem meg, 's midőn ezt előrajz gyanánt a' tárgy érdekes voltahoz képest több oldalulag felvilágosítva előadtam, általlépek a' harmadik szakaszban kimutatott szempontok közelebbi általános és alkalmazati vizsgálására, mellyet egy rövid béfejezés követend.

ELŐRAJZ.

Az erdélyi bányászat nemzeti-vagyon. Felkérés, tized, kirekesztő érczváltás, váltáson kívüli használat tilalma, kiviteli tilalom, azon bélyegzetét el nem törlik. Ipar, 's természetési erőfejlés általánosan 's különösen a' magán és kincstári bányászaté. Magánbányászat nemzeti-gazdasági tekintetben. összehasonlítva a' kincstárral. Technikai tökélyesedés befolyása a' természet-

tési erőfejlésre: bányász akademia, státus béavatkozási rendszer, népoktatás. Bányászati kaszinó eszképe. Mustra bányászat, öröklő istajok, utak. Törvényhozás bányászati érdeke.

A' bányászat általánosan az egész ásványországot magában foglalja, de közelebbi alkalmazással hazánkra nézve csak az ércztermesztést jelenti, — mint a' melly jelenleg csaknem egyedüli tárgya bányászati szorgalmunknak, — kirekesztve mind azt, mi az érczek műszorgalmi feldolgozását tárgyalja. A' só-bányászat az Aprobata törv. II-dik r-e, VIII-k sz-a I-ő cz-e szerint a' státus kirekesztő birtokában levén, ide nem tartozhatik, hol t. i:

I.

A' bányászatrol mint nemzeti-vagyonról szölok.

„Arany, ezüst, réz, kénkő bányákat, hogy akárki, a' kinek módja lehet és helye nyithasson és colálhasson, felszabadítatik, ilyen módok alatt mindazonáltal; hogy mind maga a' ki coláltatja, mind pepig a' coláló mesteremberek hittell légyenek kötelesek arra, hogy igazán való tizedt a' bányából proveniáló metallumoknak a' Fiscus tárházába bészolgáltatják.“ — „Egyébféle közönséges metallumu bányák colálásából Fiscusnak a'féle helyekről a' coláltató emberek, semmivel nem tartoznak.“ Ezen szavai az Aprobata törv. II-k r-e IX-k sz-a I-ő cikkelyének, hol

a' 2-k cikkely illy tartalmu: „A' kénesóbányák eleitől fogva fiscale bonumok voltak, és akármely helyeken ez országban találtató kénéső, 's azzal való kereskedés a' Fiscus kiváltképen való proventussának lenni rendeltetett; sőt annak keresése is minden privatus emberektől megtilalmazva volt ennekelőtte; de mind az országnak, 's mind pedig a' fiscusnak hasznosabbnak ítéltetett lenni, végeztetett, hogy minden rendek absque tamen praejudicio dominorum terrestrium tam fiscalium quam privatorum kereshessenek és készíthessenek kénésőt; illy módok alatt mindazonáltal, hogy ha kinek határán találattik, a' földes urral contraháljon a' mint alkhatik a' kénésőt kereső ember; másodszor, hogy senkinek másnak eladni szabados ne légyen, hanem csak a' Fiscus tárházába vagy kamarájába tartozzanak beszolgáltatni.“

Ide tartozik ugyancsak a' II-k rész VIII-k szakasz 1-ő cikkely ezen kifejezése: „meg nem irattak mellyek légyenek a' fiscale bonumok, — tetszett azért, hogy azok in perpetuum rei memoriam ugyan specificáltassanak és árticulusba is irattassanak. A' fiscale bonumok azért ezek: Huszt, Kővár, — vámok, harminczadok, sóaknák, mindenféle bányáknak legitimus proventus.“

Tehát Erdélyben, nem a' bányák magok, mint a' mellyek — a' kincstáriakon kívül — a' nemzet egyes tagjainak birtokában vannak, — hanem azoknak tör-

vényes jövedelmei, a' tízed, tartozhatnék „fiscale bonumok“ sorába; és így a' bányák a' nemzeti-vagyon osztályába tartoznak, 's tárgyai a' nemzeti-gazdaságnak. Státus-gazdaság tárgyai a' bányászatnál, a' kincstári jövedelmezés: a' tízed, váltás, és kincstári bányászat.

II.

Felkérés, tízed, kirekesztő érczváltás, váltáson kívüli használat tilalma, kiviteli tilalom, nem törlik el azon bélyegzetet.

1.

Az 1747-diki 1-ső törvénycikkelyen gyökerezett azon köteleztetés, mellyszerént új, és felhagyott bányák az országos bányászti törvényszéktől felkérendők, — 's azon felsőségi jog-gyakorlat, *) melly főként a' bányák adományozása körében mutatja magát, 's melly a' némethoni bányásztól átszivárgott „hübéruraság“ (Lehnsherrlichkeit) kifejezéssel említetik, bajosan mutathat hübéri természetre. Mert egyfelől, épen a' bányabirtok nemzeti-gazdasági felfogása, 's annak a' polgáritól sokkép különböző természete megkívánja a' felkérést, az érintett felsőségi jog-gyakorlat pedig nem egyéb, azon igazgatási 's törvénytévői működésnél, melly a' végrehajtó hatalom nyilvános eredménye; — másfelől, maga az idézett törvénycikkely az adandó engedmény hübéri természetéről szót sem szól. Az 1747-ki törv. cikkelyek bévégezésében előforduló „majesta-

*) Az Engedményezés (collatio facultatis) státus hatalmi tétemény; 's mivel a' fejedelemben minden státus hatalom egyesül, magának az engedményezésnek is a' fejedelem nevében kell történni.

ticum“ kitétel összevetve azon czikkelyek további tartalmával, a' már érintett felsőségi jog-gyakorlaton kívül alkalmasint a' tized 's kirekesztő váltás jogait láttatik magában foglalni. — De legyen bár a' bányászat hűbéri természetű, akkor sem fogna az, nemzeti-vagyoni sajátosságával ellentétben lenni; mert olly birtok, melly habár hűbérileg is, a' nemzet egyes tagjai által törvényesen biratik, 's magánjogilag szabadon használtatik, mindég a' nemzeti-vagyon osztályába tartozó. —

2.

A' tized, melly most az egész ércztermény beváltása mellett annak váltási árából levonólag fizetetik, épen nem változtatja a' bányák nemzeti-vagyoni természetét. Mert a' tized, bárhogy is tekintessék nem egyéb, mint a' státusfő haszonvételére általadott ércz-terményi adó.

3.

Láttuk a' második szakaszban, hogy a' birtoki sajátágon kívül, az általcserélésben, 's éldelésben keresendők azon vonások, mellyek a' vagyon nemzeti-vagyoni bélyegzetét kiegészítik; lássuk már, mennyibe ellenkezik a' kirekesztő érczváltás, váltáson kívüli használat 's kivitel tilalma, az általcserélési 's éldelési vonásokban foglalt birtokhasználati szabadsággal nemzeti-gazdasági tekintetben? —

Kirekesztő érczváltási jog alatt hazánk törvényei szerint a' státusnak azon kiváltságát értjük, mellynélfogva az aranyat, ezüstöt, kénese, olmot és rezet csak maga válthatja bé, mellyek t. i. az

Aprob. 2-ik r-e IX-ik sz-a 1-ső és 2-ik czikkelyei 's ugyanazon rész XVI-ik sz-a 4-ik cz-e, mint szintén az 1747-ki 8-ik 's 9-ik törvényczikkelyek szerint szabad kereskedés tárgyai nem lehetnek.

Nemzeti-gazdaság elleni ezen kirekesztő váltási-jog úgy lehetne, ha azáltal a' bányászati szorgalom akadályoztatnék élénkségében; mitől megint csak azon esetekben tarthatnánk, ha a' beváltandó érczek váltási ára egyoldalú érdekek által szabályoztatnék, ha e' szabályozásban a' köz-kereskedési ármérték tekintetbe nem vétetnék, 's ha a' váltás a' kincstár részéről folytonos nem lenne, vagy rossz minőségű pénzben — papirosban, bankjegyekben — történnék; de a' mellyek közül az erdélyi váltásnál egyik sem talál helyet. *)

Az érczek árbecsét i. e. kivált az aranyé 's ezüsté — (melly két ércz nemek; mint bányászati szorgalmunk legfőbb tárgyai leginkább figyelemre méltók) — egyáltalában nincs annyi változásoknak kitéve, mint más terményeké; 's ha vannak is nagyobb időszakai változások, azok nem olly fontosok, 's ugyanazért nem is annyira érezhetőek. Igaz ugyan, az érczterményeket az éldélet könnyen nem emészt fel, — a' bányászati szorgalom folytonossága pedig naponként növeli azoknak tömegét, 's ebből azt lehetne következtetni, hogy a' nemesb érczek köz-kereskedési árbecsének időszakonként szembetűnőleg nagy mértékben kellett csökkenni; azonban a' népesedés mindég sebessé előhaladásával, a' művészet 's pallérozódás is szintolly arányban haladt, ez által az éld-

*) Olvasást érdemel egyáltalában a' k. váltásról. „Delius Bergbaukunst, Wien 1806.“ 2 Band pag. 448.

deleti szükségek is temérdekre szaporodtak, 's ugyanazon arányban nőtt a' nemesb érczek kelendősége. — De egyébiránt is, növekedő mennyiség, már ön magában, növekedő használatot szült, így p. o. a' 16-ik század kezdetén annyira ment Spanyolországban a' nemesb érczekkel fényűzés, hogy közep-szerű embernek tartotta magát az, kinek 800 duczet ezüst tányéra, 's 200 ezüst tála nem volt, némelly házaknál 1200 duczet asztali edényt lehetett találni legfinomabb ezüsből. — Természetes tehát, hogy a' nemesb érczek növekedő tömege, 's az éldelő rész közti súlyegyenlenséget szembevetve nem változhatott, annál fogva az éldélet és természet közti aránylat-tól függő közkereskedési árbecs sem. Amerika fel-találása, melly által az arany természet a' világ-kereskedés előmozdítására oly magasra nőtt, csök-kentő befolyást az eurpai aranybányászatra, habár az arany becsét csökkentette is, árbecsi tekintetben nem gyakorolhatott. Mutatják világ-történeti emlé-keink, hogy az arany árbecse az ezüsthöz, kivált azóta, hogy az első aranypénz veretett, (a' görögök-nél macedoniai Filep idejében) régtől fogva ugyan-azon közép-arányban van, 14 's 15 közt. Ugyan ezt találjuk az arany és ezüst váltási árában, — melly az erdélyi bányászathoz jelenleg (1832 óta) 366 rf. $53\frac{53}{71}$ kr. az aranyra, 's 24 rf. az ezüst-re nézve gira mérték szerint, az ércz tisztasá-gában, — 's melly a' némethoni ármérték szerint szo-kott szabályoztatni. Olly árváltoztatást, melly a' köz-kereskedési árbecs növekedő irányzatja ellenére ho-zatott volna bé, a' váltás történetiben nem találunk, mint ezt, maga helyén, e' munka második részében közelebbről látni alkalmunk lesz. Midőn tehát az arany-és ezüst-ár időszakai emelkedését a' váltás története

mutatni fogja, 's midőn mint mondám ez árváltozta-tás a' némethoni ármértékhez képest szabályoztatik, bátran következtethetni, hogy az ár-szabályozás az érczváltásban — mélyről a' több érczekre nézve a' második részben fogunk értekezni — nem egyoldalú érdekek szerint, 's nem is a' közkereskedési ármér-ték tekintetbe nem vételével történik.

Királyi kohók 's váltási állomások által bizto-sítva van a' váltás folytonossága, 's az érczek folyó váltási ára arany és ezüst pénzzel fizettetik; azt pe-dig, hogy az ausztriai arany 's ezüst pénz Európá-ban a' legjobb minőségűek közé tartozik lehetetlen nem tudni. *) A' tartóságra megkívántató rézele-gyítéken kívül, egyedül a' pénzveretési felróvás — Schlagschatz — az, miben a' pénzé vert arany 's ezüst ugyan annyit nyomó tiszta ércz értékétől kü-lönbözik. E' pénzveretési felróvást maga a' nemzeti-gazdaság nemcsak megengedi, sőt sürgetőleg meg is kívánja; mert igazságtalan kívánat volna, hogy a' státus pénzveretési költsége, mellyel az aranyot 's ezüstöt kereskedési használatra alkalmassá teszi, meg ne térítessék, e' célra pedig sokkal helyesebb a' pénzveretési felróvás, mint az egyenes pénzve-retetési adó, melly mindég csak azon egy nemzet tagjait nyomja, míg a' felróvás természetes igazság szerint mindazon nemzetek közt megoszlik, mely-lyekkel az kereskedési kapcsolatban áll; — 's mert továbbá olly eszköz az, melly által az arany 's ezüst pénz nagy tömegekbeni beolvasztása leginkább meg-

*) „Die Köpfe eines Trajans, eines Antonin's können nur auf echten Münzen stehen, und das Bild eines guten Regenten auf einer nicht täuschenden Münze, ist der Nation ein ihr theures Porträt: denn es ist das Pfand ihres Glückes“ (Soden II. B. §. 561. pag. 312.)

akadályoztatik, — midőn ellenben nagy pénztömegek csupán azért vitetnének ki, hogy olly státusokban, mellyek a' felróvást használják, újra veresse- nek, — azon nemzetnek, honnan kivitetnek, esal- hatatlan kárával. —

Tekintetbe véve már azt, hogy a' váltás foly- tonosságában maga a' kelendőség biztosítva van, melly által a' természetsi erőfejlés hathatósan elő- mozdítatik; látható: hogy a' kirekesztő érczváltás által a' bányászati szorgalom élénksége nincs aka- dályozva, és így e' kirekesztő státuszjog nem is nem- zeti-gazdaság elleni, mint a' melly t. i. az általcese- relés szabadságát csak tetszőleg korlátozza, mind- egy levén a' természetnek akárki vegye meg ter- ményeit, csak hogy a' megvétel bizonyos, az ár pe- dig közkereskedési ármértékhez szabott légyen. —

4.

Azon, magában a' kirekesztő váltási jogban gyökerezett, 's az aranyra és ezüstre nézve a' pénz- veretés felsőségi jogától elválhatatlan megszorítás iránt, mellynél fogva, a' nemesb érczek, arany és ezüst önhaszonra fordítása ugyancsak az érczváltást meghatározó törvények szerint tilalmas, e' követke- zendő tekintetek fordulnak elő: a) Az 1747-diki IX-ik törv. czikkely szavai szerint — „si domi- nus terrestris ipsemet in proprio terri- torio auri lotionem, fodinae cultivationem exerceri curaret; permissum esto propor- tionatam auri quantitatem in proprium usum convertere, ita tamen, ut caesareo regiam auricambsonem de reservata quantitate informet, et Fisco regio de- bitas decimas illius auri pendat“ — a' ne-

mességnek nem tilalmaztatik, ön határan mivel- t bányák' terményeiből bizonyos részt házi szükség- re megtartani. *) b) A' fejevári kir. pénzvero hivatal felvan hatalmazva, bizonyos mennyiségű ve- retlen ezüstöt meghatározott áron, a' venni kívánók- nak eladni. c) Nagy része a' fényüzési használatban lévő arany 's ezüst műveknek, régibb művek' újjá dolgozása által állítatik elő, annál kisebb tehát a' szükség, e' célra, fel nem dolgozott aranyot 's ezüs- töt használni. —

Ezekből kitetszik: hogy a' nemesb' érczek fény- üzési használata, 's az azokkal bibelődő műszorga- lom, a' kérdésben' lévő tilalom által annyira, mint első tekintetre látszanék nincs megszorítva. És így ezen tilalom az éldelési bélyegvonást egészen el- nem törli, kivált ha fontolóra vesszük, hogy a' kir. váltás rendszabályai szerint — magával a' termé- szetes igazsággal megegyezőleg, — aranyért arany — ezüstért ezüst pénzben fizet a' kincstár, melly által az arany 's ezüst művek' megszerzése neve- zetesen könnyítettik. Egyébiránt ama látszatos meg- szorítást is gazdagon kipótolja azon egyetemi haszon, melly az arany 's ezüst pénztömégnek épen e' meg- szorítás általi növekedéséből a' nemzetre háromlik. Igaz ugyan, nem kis része a' váltásban kiadott arany- pénznek az, melly az arany 's ezüst művesek által béolvasztatik, és így első tekintetre úgy látszik, mintha tanácsosb' lenne a' természetőknek aranyter- ményeikből bizonyos részt önszükségi használatra ál- talengedni. De ha meggondoljuk, hogy ez által —

*) Lásd Zsigmond király 1405-diki 2-dik 's 3-dik rendelkezéit; a' 2-dik rendelés 21-ik czikkelyinek 3-dik pontját, 's a' 3-ik rendelés 13-dik czikkelyének 6-ik pontját.

minthogy a' természetök ebbéli valóságos szükségét meghatározni csaknem lehetetlen lenne — számtalan visszaélésekre út nyitnának, 's még a'mellett a' pénzé verendő arany és ezüst tömeg' megapadása miatt, a' kincstár igen könnyen azon sürgető szükségre juthatna, hogy aranyot 's ezüstöt — ama hiány pótlására — idegen nemzetek' piacznán vásároljon össze, mellyből két rossz következhetnék, vagy a' váltási ár' alábbszálítása, — mert hogy a' kincstár maga kárával veresse a' pénzt, kívánni nem lehetne — vagy pedig a' pénzkeleti bélyegnek az anyag' bel-értékével meg nem egyezése — 's e' két rosszak közé még az az örökös fluctuatio is tartoznék, mellyet a' váltási ár 's pénzkeleti bélyeg' változatossága hozna maga után a' kereskedési szorgalom' esalhatatlan kárával; — ha továbbá fontolóra vesszük, hogy illy nevezetes nemzeti érdek, melly az érintett következmények' elhárításában mutatkozik, a' fényüzési használat' 's műszorgalom' egyoldalú érdekei felett minden tekintetet érdemel; mintegy önként által fegyük látni, hogy az arany' 's ezüst' önhasonzra ferdítését — a' kincstári váltás' csökkentésével széles'bitni nem volna kívánatos.

5.

Arany 's ezüst kivitel' tilalmát előnkbe szabja az aprobata törv. II-dik r-e, XVI-ik sz-a, I-ő cz-e 's szavakban: „hogy tudniillik plickben avagy művekben nem forgott egyéb matériákban senki az országból aranyat és ezüstöt kivinni nem érészeljen.“

Ezen tilalom' szüksége, miután már a' kirekesztő kincstári váltás megállítotott, elenyészettnek tetszhetik ugyan; mert a' nemes érczekkel belkereskedés' tilalmából önként következik, a' külkereskedés'

tilalma. Mivel azonban a' bányászatról szóló Aprobata törvény' ezen kifejezése: „ilyen módok alatt mindazonáltal, hogy mind maga a' ki coláltatja, mind pedig a' coláló mesteremberek hittellegyenek kötelesek arra, hogy igazán, való tizedét a' bányák-ból proveniáló metállumoknak a' Fiscus' tárházába beszolgáltatják“ — (lásd az 1. sz. alatt) nem az egész terményt, csak a' természetett érczek' tizedét rendelte beszolgáltatni, 's a' kirekesztő váltási jog az Aprobata II-ik r-e XVI-ik sz-a 4-ik cikkelyéhez képest („porarany keresésével életét tápláló oláh, cigány, és egyéb nemből állható uratlan emberek, ha a' poraranyat a' fejedelemben nem szolgálta'tják . . . büntettesenek. — Ezeken kívül pedig, ha kik magok jobbágyok vagy szolgáljok által magok határokbán poraranyat keresnének 's találának; szabados légyen, annak keresése, úgy mindazonáltal, hogyha a' poraranyat magának akarja tartani, mellyet maga határában talált és szerzett szabados légyen, de igazán való tizedét... tartozzék beszolgáltatni, .. ha pedig elakarja váltani, a' fiscalis aranyváltót tartozzék vele megkinálni vagy a' cusoria, vagy separatoria házba tartozzanak bevenni. — Mások' határan keresett poraranynak is eladhatása vagy válthatása különben nem engedtetik, hanem a' feljebb megirt mód szerint a' fiscalis aranyváltásra, vagy a' cusoria és separatoria házba vitettség“) — melly már

nyilván magának a' terménynek béváltását említi, csak az idegen határon természetesen poraranyra látszott szoritva lenni, a' feuir 1-ső cikkely akkori következetessége innen is magyarázható. 'S mivel a' kirekesztő váltási jognak, ugy, mint az, jelenleg az 1747-diki 8-ik 's 9-ik törvénycikkelyek szerint fenáll, az illető érczek' kivitele általi megszegése a' belkereskedési adás vevéstől vagy önhaszonra fordítástól csakugyan mindenként különbözőnek nézendő; kérdést sem szenvedhet azon kiviteli tilalomnak, a' kirekesztő váltási joghoz csatolt bészolgáltatási köteleztetés 's önhaszonra fordítás' tilalma melletti megálhatósága.

A' kiviteli tilalom' további kiterjesztése megtetszik az előbb említett XVI-ik Apréb. szak. 2-dik cikkelyéből, de a' melly ma nincs gyakorlatban.

Magának a' tilalomnak — értem a' feldolgozatlan arany' 's ezüst' kivitelit — nemzeti-gazdasági megítélésében szinte azon tekintetek fordulnak elő, mellyekből a' kirekesztő váltást 's váltáson kívüli önhaszonra fordítás' tilalmát vizsgáltam.

De tekintsük bár e' kiviteli tilalmat, a' kirekesztő váltástól elvonva, ugy sem fog az nemzeti gazdaság elleninek mutatkozni, feltéve, — mint önként érthető: — hogy maga a' kincstár minden arany és ezüst bányaterményeket, ha csak váltásra alkalmas alakban ajánlhatnak, kiszabott áron mindég elfogadni akkor is kész legyen; 's ezt azért, mert másként az egész bányászati szorgalom nagy részint néhány tőkepenzesek' önkényétől lenne függővé. Igaz ugyan, a' köznemzeti szorgalom felvirágzásának egyik leghathatósab' emeltyüje a' kereskedés' szabadsága, de igaz másfelől az is, hogy az eredeti és műszorgalmi természet között szükséges aránylatot meg nem zavarni,

áfhághatatlan nemzeti-gazdasági kívánat. Ezen aránylatot bizonyos helybéli körülmények szabják ugyan ki, azonban egyáltalában minden különös alkalmazás nélkül is szembetűnő: hogy az eredeti termények' külföldi feldolgozása, mindég bizonyos nemzeti-gazdasági veszteséggel jár, a' mennyibe t. i. a' műszorgalomnak azon erőfejlését, — melly az eredeti termények' honi feldolgozása által nyerendő lett volna, 's melly egyfelől a' kereset módok' nagyobb terjedtségében, másfelől a' műszorgalmilag feldolgozott termények' magasb' árbeesében szokott mutatkozni, — közvetlenül a' feldolgozó külföld nyeli el. Annálfogva szembetűnő, hogy további feldolgozást kívánó eredeti termények' kivitele rendkívüli visszapótlás' eseteit kivéve — az eredeti és műszorgalmi természet között szükséges aránylatot kisebb nagyobb mértékben igen is felbontja. Honnan megint az a' következés, hogy a' külkereskedési szabadságnak a' belszorgalom egyetemi érdekeihez kell alkalmazva lenni, tekintetbe véve — mint már önmagától érthető — a' nemzeti-szorgalom' kifejlődési állapotját; mert olyasmit a' külföld kikészítési szorgalmától elvonni, mire a' honi szorgalom nem képes, mindenesetre oktalanság lenne. Innen származnak azon támasz pontok, mellyek e' részben a' törvényhozásnak bizonyos nemzeti-gazdasági irányt adhatnak. És így a' fel nem dolgozott arany' 's ezüst' kivitele is — miután magát az anyagot többek között a' pénzveretés sem nélkülözhetné, — az eléadott nézetek szerint ítélve, nem fog nemzeti-gazdaság ellenének tetszeni.

Egészen más szempontból tekintendő a' miben lévő arany 's ezüst, melyek a' pénz is tartozik. Ezeknek kivitelét tilalmazni magával a' nemzeti-gazda-

dasággal ellenkeznék. A' kiviteli tilalom t. i. csupán 's egyedül némely további kikészítést kívánó 's ki is készíthető eredeti terményekre nézve védelmezhető; egyébaránt pedig a' műszorgalmi terményeknek mint kész kereskedési áruknak egész erőfejlését a' szabad kereskedés adja meg, melly azonban a' kivitel' tilalmával össze nem férhet. A' mi az arany- 's ezüst-péNZ' kivitelét illeti, azt csupán azon aggodalom okozhatná, nehogy a' pénznek mint vagyoningóitónak, 's mint a' nemzeti-szorgalom életérének tömege a' hazában megapadjon. Erre pedig, tulajdonképen azon aggodalom' eltávoztatására, főnákább eszközt a' kivitel' tilalmánál találni alig lehetne. Látjuk p. o. Anglia' történeteiben e' tilalmi rendszert, 's azt is, hogy az arany 's ezüst pénzrudakba öntve vitetett ki 's ez által, — mivel a' pénzveretés' költségeit egyenes róvatal' útján maga a' nemzet hordozta — a' pénzveretés' műszorgalmi erőfejlése is teljesen kárba ment. De egyébaránt maga a' dolog természete — habár a' tilalomnak szintolly könnyű, mint a' nemzetre nézve veszteséges kijátszását tekintetbe nem is vesszük — rosszalni látszik azt. Mert ha igaz az; hogy bizonyos mennyiségű arany 's ezüst pénz, a' nemzetnek elkerülhetetlen; igaz az is; hogy ez elkerülhetetlenség' oka semmi egyébben, mint a' nemzet külkereskedési munkálatjainak biztosításában keresendő, de a' mellyek arany- 's ezüst-péNZ' kivitele nélkül teljességgel fenn nem állhatnak. Miért lenne másként az arany' 's ezüst' péNZ-anyagi használata olly mulhatalan? — midőn könnyen általlátható: hogy a' belkereskedés' fentartására másnemű, nem olly közbecsű pénzanyag is megfelelhetne, mihelyt az a' könnyen használhatóság anyagi tartósság, 's ezek mellett

a' státushatalom' pénzbecsi bélyegét magában 's magán viselni. Ugyan ezt az esetet látjuk a' csak belhasználatra szánt úgy nevezett apró pénznemekben (Scheidemünzen). — Átlátták mindezeket törvényhozóink a' régibb időkben is, midőn mind a' mellett, hogy külföldieknek az arany- 's ezüst-művek' kivitelét, hacsak jóféle aranyban 's ezüstben nem fizettek, nyilván tiltották (Aprob. II-ik r-e, XVI sz-a, 2-ik cikkelyében) — az arany- 's ezüst-péNZ' kivitelére (ugyanott' a' 3-k cikkelyben) tilalmat nem tettek.

Ezen vizsgálatokból nyilvános; hogy a' kirekesztő kincstári ércváltás, 's váltáson kívüli használata' és kivitel' tilalma — az aranyot 's ezüstöt tekintve — az általcserelési 's éldelési vonásokban foglalt birtokhasználati szabadsággal nemzeti-gazdasági tekintetben nem ellenkezik. Csakugyan önként érthető, hogy miután a' kirekesztő váltás bizonyos egyedárusság bélyegét még is magán hordozza, minden — a' kincstár és természetők közti — váltási viszonyoknak törvényhozás rendelkezése alá tartozóknak kelljen lenni. De ezekről, mint szintén a' több idetartozó érczekekről — mellyek azonban az arany 's ezüst természetés mellett jelenleg igen keveset nyomnak — bővebben a' második részben.

III.

Ipar. Természeti erőfejlés általánosan, 's különösen a' magán- és kincstári-bányászaté, 's e' kettő nemzeti-gazdasági tekintetben összehasonlítva.

A' bányászatot mint nemzeti-gazdaság tárgyát tekintve, ebből, 's a' fenn előadott váltási 's tilalmi

viszonyok összevetéséből két kérdést látok kifejteni:
 1) Lett-e' az erdélyi-bányászat' felszabadításának — azon váltási 's tilalmi viszonyok mondhatni megszorítások közt — előhaladási következése, 's a' magán és kincstári-bányászat közül mellyiké aránylag a' kedvezőbb siker? — 2) Összehasonlítva a' magán- és kincstári bányászatot, 's feltéve mind a' kettőnek lehető legszabályszerűbb üzését, mellyik egyez meg inkább a' nemzeti-gazdaság' kívánataival, 's mellyik magára a' kincstárra nézve is haszonhajtóbb? —

1.

Az első kérdésre megfelel a' honi-bányászat időszaki előhaladásának rövid átnézése, szorgalom terjedtségi 's terménymennyiségi tekintetben.

Megalapítván hazánkban az austriai uralkodás, e' minden tekintetben szerencsés korszak, a' honi-bányászat felvirágzásának is korszaka volt. Az 1699en innen kirendelt udvari biztosságok *) vetették meg az 'összbányászati szorgalom' tartós alapját, előbb ugyan a' szabadarany természet' felszökkenése, majd a' vashányászat 's királyi aranyezüst kohászat' megalapítása által. Régen felhagyott bányák' felfogása, eddig ismeretlen érczhegyek kinyitása, az összes bányászati személyzet 's bányászvidéki népesség' szüntelen növekedése, legnyilvánabban mutatják a' honi-bányászat' szorgalom-terjedtségi előhaladását;

*) Lásd: Sammlung der Berggesetze der österr. Monarchie v. Franz Anton Schmidt. Zweyte Abtheilung. Wien. k. k. Hof und St. Aear. Druckerey. 1835, V. Band pag. 586. 610. 662. 726.

mellyben a' kirekesztőleg kincstári bányászat, — most *) alkalmasint csak a' vajdahunyadi vas, az offenbányai aranyezüst, 's a' radnai olom-termesztésre szorítva — mindenbizonytal' kisebb részt vesz; midőn ellenben a' zalathnai, abrudbányai, topánfalvi, offenbányai, nagyági, esertési, brádi, thoroetzkoí, oláhpiani, csik-szentdomokosi kerületek kitünő magán szorgalom nyomait mutatják. Az ércz keresési vállalatok' gyarapodása naponként előbb halad e' jelen században, 1800-tól, 1817-ig, 450 szabadságlevél adatott az országos bányászati törv. szék által ércz keresésre; 1817-től 1835-ig pedig 750: és így mindössze 1200. valósággal kinyitott 's felfogott bányák száma ezen idő alatt 2403-ra rug. Legtöbb aranyezüstre; vasra, kénésőre legkevesebb. Azonközülállás, hogy az érczkeresési vállalatok' száma növekedik, meggyőzőleg bizonyítja, hogy a' bányászati szorgalom' körében a' történetes feltalálások mindég kevesednek, 's az iparfeszültség inkább terjed.

aa.) Terménymennyiségi tekintetben egyáltalában, az aranyezüst természet' veszem például, melly hazánkban egyébaránt is legnagyobb figyelmet érdemel. Azon szerencsés előhaladás, melly e' tekintetben a' szabad aranytermesztésben 's kohó váltásban mutatkozik, az ide függesztett jegyzésekből fog kitetszeni.

*) 1837. Újabb kincstári vállalatok jelenleg, még csak a' léendőség' pontján állanak.

A.

Szabadarany váltás.

Középszámításban $\frac{16}{24}$ -ed belértekkal, a' többi rész ezüst.

1710-ben.	13,630	nehézék (pi-seta), mellyből 53 $\frac{17}{19}$ ed tész 1 bécsi girát az az $\frac{1}{2}$ fontot.	
1720-ban.	34,949	dtto.	több 21,319 neh
1730-ban.	49,450	dtto.	" 14,501 "
1740-ben.	52,195	dtto.	" 2,645 "
1750-ben.	59,856	dtto.	" 7,661 "
1760-ban.	82,311	dtto.	" 22,455 "
1769-ben.			
1770-ben.			
1771-ben.	88,483	dtto.	" 6,172 "
közép számításal évenként.			
1780-ban.	89,711	dtto.	" 1,228 "
1790-ben.			
rendkívüli szárazságban.	69,176	dtto.	" — "
1801-ben.	78,106	dtto.	" 8,930 "
1810-ben.	39,875	dtto.	" — "
1820-ban.	91,328	dtto.	" 51,453 "
1830-ban.	135,413	dtto.	" 44,085 "

Megjegyzendők: 1.) Az évtizedekben foglalt évek sokszor felül multák az illető tízedik évre, kijelelt mennyiséget, p. o: 1790. 's 1780 közt 20, 's egynehány ezernyi az apadás, de némely évek az 1780ra kitett mennyiséget sokszorosan felül haladták, 1783-ban t. i: 91,951 neh. — 1784-ben 99,026

neh. — 1785-ben 100,667 neh. — 1786-ban 110,136 neh. — 1787-ben 113,523 neh. — 1788-ban 105,718 neh. váltalott be; továbbá 1810-ben 1801-hez képest 38,131 nehézéknyi apadás mutatkozik, azonban 1802-től 1810-ig közép számításban 60 's egynehány ezerre rugott az évenkénti váltás, többre tehát mint az 1810-dik mennyiség, 's a' t. 2.) Az első évek minimumára nemcsak vissza nem szökkent, sőt azt minden évben néhol igen szembetűnőleg, felül multa a' termesztés. 3.) Az itt ott mutatkozó apadás, vagy rendkívüli szárazságnak, — melly a' feldolgozási — törő 's mosó-művek' munkálatát akadályoztatta, — vagy a' kohóváltás növekedésének volt köszönhető. És így az érintett apadások csak átfutó jelenetekké válván, a' növekedés' rendsora kétségbe hozhatatlan.

B.

Kohóváltás, aranyezüst tartalmu terményekben.

1761 körül	évenként 30 évi közép számításban.	7,110 m.	
1795 "	dtto.	40,570 "	több 33,460 m.
1828 "	dtto.	54,577 "	" 14,007 "
1831-ben.		65,034 "	több 10,457 m.
1832-ben.		69,329 "	" 4,925 "
1833-ban.		83,300 "	" 13,981 "

bb) A' magán termesztésnek különösen a' kincstárihoz való aránylatját illetőleg, egy harmadik kimutatást ragasztok ide C. betű alatt; megjegyzendőnek találok mindazonáltal: hogy a' kincstári érctermesztés, melly abban előforduland -- legnagyobb részben a' magán-bányá-

szat kohóváltási erőfejlését foglalja magában. Arany-, ezüst-, réz-, és olom-tartalmu bányatermények olvasztási feldolgozásával t. i. a' magán bányászati szorgalom — kivéven a' csik-szentdomokosi réz termesztest, mely csakugyan kincstári és magán-társulati is egyszersmind, — jelenleg nem foglalkozik, 's a' kéneső is a' kincstár által égettetik; mely okból a' bánya-termények ércztartalmának előállítására végett Zalathnán, Csertésen, Offenbányán, és Radnán kincstári kohók állanak fenn. És így a' kincstárának jelelendő ércztermesztest nem lehet egészben ugy tekinteni, mintha az, egyszersmind a' kincstári bányászati erőfejlését is jelentené. A' kimutatás csak néhány évek eredményét foglalja ugyan magában, de az abból kitünendő aránylat' maradaudóságát a' magán-bányászati folytonos terjedtsége nyilván mutatja.

C.

Arany, ezüst, réz, vas, kéneső 's olom-termesztes 1825 — 1830.

I. Arany-termesztes.

Megkülönböztetés.	év.	gira.	lat.	quint	penz.	Összes ár pengőben.	
Magántermesztes kohóváltáson kívül.	1825.	1,570.	6	2	1 ³ / ₄	f.	k.
	1826.	1,686.	1	—	3 ¹ / ₂		
	1827.	1,710.	14	1	2 ¹ / ₂		
	1828.	1,992.	4	2	3 ³ / ₄		
	1829.	1,678.	—	1	1 ² / ₄		
	1830.	1,816.	14	—	2 ¹ / ₄		
Együtt	6 év alatt.	10,454.	9	1	3 ¹ / ₄		

Megkülönböztetés.	év.	gira.	lat.	quint	penz.	Összes ár pengőben.	
Kincstártermesztes kohóváltással.	1825.	1,014.	3	2	1	f.	k.
	1826.	818.	13	3	2 ² / ₄		
	1827.	856.	13	3	2		
	1828.	848.	9	2	3 ³ / ₄		
	1829.	905.	—	3	2 ² / ₄		
	1830.	734.	12	2	3 ³ / ₄		
Együtt	6 év alatt.	5,178.	6	2	3 ¹ / ₄		
Volt magánbányászati	„	10,454.	9	1	3 ¹ / ₄		
Összesen	„	15,633.	—	—	—	5,756.	304.

II. Ezüst-termesztes.

Megkülönböztetés.	év.	gira.	lat.	quint	penz.	Összes ár pengőben.	
Magánbányászati, kohóváltáson kívül	1825.	720.	4	—	—		
	1826.	790.	12	2	1		
	1827.	820.	7	2	1		
	1828.	942.	15	1	1		
	1829.	832.	4	3	2		
	1830.	936.	2	2	1		
Együtt	6 év alatt.	5,042.	14	3	2		
Kincstári termesztes kohóváltással.	1825.	3,621.	13	1	—		
	1826.	3,209.	10	1	1		
	1827.	2,889.	10	2	—		
	1828.	2,807.	3	1	—		
	1829.	2,976.	7	—	3		
	1830.	2,572.	7	2	—		
Együtt	6 év alatt.	18,077.	3	—	—		
Volt magánbányászati	„	5,042.	14	3	2		
Összesen	„	23,150.	1	3	2	535.	320. 48

III. Réz-termesztés.

Megkülönböztetés	év.	mázsa.	font.	Összesár peng.	
				f.	kr.
Magánbányászati 's privát kohászati.	1825.	180.	63		
	1826.	337.	57		
	1827.	518.	—		
	1828.	631.	84		
	1829.	669.	75		
	1830.	657.	88		
Együtt	6évb.	2,995.	67		
Kincstári termesztés kohóváltással.	1825.	281.	70 ¹ / ₂		
	1826.	298.	—		
	1827.	316.	9		
	1828.	250.	—		
	1829.	637.	—		
	1830.	—	—		
Együtt	6évb.	1,782.	79 ¹ / ₂		
Volt magánter.	„	2,995.	67		
Összesen	„	4,778.	46 ¹ / ₂	216,775.	46 ¹ / ₄
IV. Vas-termesztés.					
Magántermesz.	6 év alatt			377,953.	48 ³ / ₄
Kincstári term.	1825.	26,850.	16		
	1826.	12,232.	60		
	1827.	26,122.	32		
	1828.	22,252.	54		
	1829.	20,788.	4		
	1830.	15,187.	35		
Együtt	6évb.	123,633.	1	284,418.	24
Ide számítva az öntött vasat	„	—	—	7,164.	9 ³ / ₄
Összes term.	„	—	—	669,536.	22 ² / ₄

nyers vas.

V. Kénese-termesztés.

Megkülönböztetés	év.	mázsa.	font.	Összesár peng.	
				f.	kr.
Magánbányászati cinnabor a' kincstár által kiégetve.	6 évben.	33.	27 ⁴ / ₃₂	3,531.	4 ² / ₄
VI. Olom-termesztés. (több adatain nincsenek.)					
Egyáltalában	1825.	3152.	81 ³ / ₄	20,129.	36
	1826.				

Összevetése

az ezen kimutatásban foglalt 6 évi termesztés eredményeinek.

I.

Aranytermesztés.

Magán bányászati, kohóváltáson kívül 10,454 gira 9 lat 1 qu. ³/₄ pénz.
 Kincstári termesztés kohóváltással. 5,178 „ 6 „ 2 „ 3¹/₄ „
 Felesleg a' magán termesztésé 5,276 „ 2 „ 2 „ 1¹/₂ „

II.

Ezüst termesztés.

Magán bányászati, kohóváltáson kívül 5,042 „ 14 „ 3 „ 1 „
 Kincstári termesztés kohóváltással. 18,077 „ 3 „ — „ — „
 Felesleg a' kincstári termesztésé. 13,034 „ 4 „ — „ 3 „

III. Réztermesztés.

Magán bányászati	2,995 mázsa	67 ft.
Kincstári term. kohóváltással	1,782	72 ¹ / ₂ "
Felesleg a' magántermesztésé.	1,212	94¹/₂ "

IV.

Vastermesztés.

Magán bányászati,		
pénzé számítva	377,953 for.	48 ³ / ₄ kr.
Kincstári — " "	284,418	24 "
Felesleg a' magán termesztésé	93,535	24³/₄ "

V.

Kénésőtermesztés.

Csak kincstári	33 mázsa	27 ¹ / ₃₂ ft.
Felesleg maga e' mennyiség.		

Mindezeket pénzben számítva, 's a' kimutatott 6 évi termény mennyiség' összes árrából tehát 7,201.585 ftból a' kincstári termesztésre eső . . . 2,734.354 ftokat.

kivonva, marad a' magán termesztés' számára 4,467.231 ft.

és e' szerint a' magán-ércztermesztés szinte csak úgy áll a' kincstárihoz, mint 44 27-hez; mivel pedig ezen aránylat a' magán-bányászat sokkal nagyobb szorgalmi terjedtségének épen meg nem felel, szükség lessz, a' kincstári termesztésben foglalt magán-bányászati erőfejlést kitüntetni, mellyből az'tán a' magán és kincstári bányászat közötti aránylat magavalóságában fel fog fejlteni. Errenézve megjegyzendő

1) A' kincstárinak jelelt aranytermesztést — azon, aránylag csekély mennyiség mellett, melly csupán kincstári bányászatból kerül, de a' melly az öszveg nagyságához képest alig érdemel figyelmet — alkalmasint a' magánbányászat' kohóváltási erőfejlése teszi, és így az ezen czím alatt kimutatott 5178 gira a' magán-bányászati termesztéshez számítandó. 2) A' magán — ezüsttermesztési-mennyiség — 5042 gira — a' szabad aranyváltásban (magán-aranytermesztésben) foglalt ezüst tartalomból ered. Mert a' szabad-arany közep fáinsága nem nagyobb, mint $16/24$ az az tizenhat karát, a' többi tehát 8 karát annak ezüst elegyítékét teszi. 'S valóban, ha a' magán-aranytermesztés' mennyiségét — 10,454 girát a' magán-ezüsttermesztésnek jelelt 5042 girával aránylatba vesszük, kitetszik, hogy 10,454 szinte úgy áll 5042-hez, mint 16 : 8-hoz. Szinte ezt az aránylatot látjuk a' közelebbi mult éveki szabad aranyváltás' belérteki eredményeiben u. m. az 1831-ben beváltott szabad aranyban volt arany: 1926 gira, ezüst: 1052 "

$$1926 : 1052 = 16 : 8 \frac{1}{2}$$

" 1832-ben " " " arany: 1708 gira, ezüst: 906 "

$$1708 : 906 = 16 : 8 \frac{1}{3}$$

" 1833-ban " " " arany: 1656 gira, ezüst: 776 "

$$1656 : 776 = 16 : 7 \frac{1}{3}$$

az 1834-ben béváltott szabad aranyban volt arany: 1681 gira.
ezüst: 793 „

$$\frac{1681 : 793 = 16 : 7}{:}$$

„ 1835-ben „ „ „ arany: 2003 gira.
ezüst: 985 „

$$\frac{2003 : 985 = 16 : 7}{:}$$

3) Valamint a' szabad aranyváltás adja a' magán-ezüst természetnek jelelt mennyiségét, szintugy a' kincstári ezüst természet alkalmasint semmi egyéb, mint az arany-ezüst tartalma magán-bányászati nyers-termények' ezüst tartalma. És így a' kimutatott 18,077 gira kincstári ezüst természet is, mint a' magán-bányászat kohóváltási erőfejlése, a' magán-bányászati természetéhez számítandó. 4) A' kohóváltási kincstári réz természet, 's a' kincstárinak jelelt kéneső égetés is, mind csak az elébb mondottak szerint itélen-dő. Következőleg, a' kincstárinak jelelt arany, ezüst, réz, és kéneső-termesztés' összes ára — melly 2,432,652 ftokat — krt. tesz — a' magán-termesztés' fenn elő-adott mennyiséghez (pénzé számítva) 4,467,231 ftokhoz járulván, a' magán-bányászati szorgalom' 6 évi erőfejlése termény-mennyiségi tekintetben 6,899,883 ftokat fog tenni. Ezt a' termény-mennyiség' összes árrából 7,201,585 ftokból kihuzva, maradni fog a' kincstári-bányászat' erőfejlésére 301,702 ft. melly t. i. a' magán-termesztés' erőfejléséhez — 6,899,883 ftokhoz úgy áll, mint 1 : 23-hoz. Mellyhez képest azon 6 évek alatt a' magán-bányászati szorgalom' termény-mennyiségi erőfejlése 23-szor haladta felül a' kincstáriét.

Az arany-ezüst természetnek 1830-ótai növekedését nyilván jelenti az ide mellékelt D betű alatti kimutatás.

D.

Arany-ezüst természet 1830 — 1835.

I. Aranytermesztés.

		több mint	kevesebb mint a' közé-
1830-ban	2,550 gr.		lebb mult év-
1831-ben	3,087 „	1830-n 537 gr.	ben 432 gr.
1832-ben	2,655 „	„ „ 105 „	több „ 206 „
1833-ban	2,861 „	„ „ 311 „	„ „ 168 „
1834-ben	3,029 „	„ „ 479 „	„ „ 359 „
1835-ben	3,388 „	„ „ 838 „	
Összesen	17,570 „	„ „ 2270 „	

II. Ezüsttermesztés.

		több mint	több mint a' közé-
1830-an	3,508 gr.		lebb mult év-
1831-en	4,593 „	1830-n 1,085 gr.	ben . . 604 g.
1832-en	5,197 „	„ „ 1,689 „	kevesb' „ 874 „
1833-an	4,323 „	„ „ 815 „	több „ „ 1,108 „
1834-en	5,431 „	„ „ 1,923 „	„ „ „ 370 „
1835-en	5,801 „	„ „ 2,293 „	
Összesen	28,853 „	„ „ 7,805 „	

Ezekből nyilván kitetszik: hogy az erdélyi bányászat felszabadításának — az előadott váltási 's tilalmi viszonyok közt — mind szorgalomterjedtségi, mind termény-mennyiségi tekintetben előhaladási következése lett, 's hogy a' magán- és kincstári-bányászat közül aránylag a' magán-szorgalmi a' kedvezőbb siker, melly mint láttuk csak azon 6 évi kimutatás szerint is 23-or haladta meg a' kincstáriét. —

A' második kérdésre nézve egyáltalában tekintetbe véendő: hogy minden emberi szorgalomnak, minden iparfeszültségnek leghathatós' rugója a' jólétre törekedés, melly az egyes vállalkozók' természeti ösztönében gyökereztetik, és így, minél több a' vállalkozók száma, annál nagyobb a' jólétre törekedés' intenzitása. Tudjuk továbbá, hogy az ipar és szorgalom saját birtokunkon sokkal hasznosabb, ha azt minmagunk műveljük, mintha másokkal műveltetjük, 's innen kiindulva, a' nemzeti-szorgalom' összes erőfejlése annál nagyobbnak fog mutatkozni, minél nagyobb a' birtok' megosztottsága bizonyos minimumon felül. Tudjuk azt is, hogy nagyobb vagyonok csak kevés számú birtokosok' kezei közt, nemzeti-tehetőséget 's gazdagságot nem alapítanak. Mivel tehát státuszgazdasági szorgalmi vállalatoknál, — mellyek közé a' kincstári-bányászat is tartozik, 's mellyekben a' birtok tulajdonképen sem a' nemzet' egyes tagjaié, sem a' fejedelmé — jólétre törekvés magas' szorgalmat 's ipar-feszültséget nem ébreszt; — mivel továbbá státuszgazdasági vállalatok' terjesztése a' birtok megosztottsági érdekekkel legegyszerűsb' ellentétben áll, 's nagy vagyonok' összehalmozása által nemzeti-tehetőséget 's gazdagságot épen nem alapít; — mindezekből, mellőzzük bár a' kincstári-gazdaság szövevényes és lassudalmas voltát, természetesen láttatik folyni: hogy a' bányászat is magánosok által üzetve nagyobb szorgalmi erőfejlést ígér, mintha az a' kincstár által üzetnék, 's a' nemzeti tehetőséget inkább előmozdítja mint a' kincstári, — annál fogva a' nemzeti-gazdaság' kívánataival inkább megegyez, 's a' szorgalom nagyobb erőfejlésének megfelelő nagyobb tized bé-

vétel által, minden erőalkalmazás nélkül magának a' kincstárnak is hasznosabb. 'S valóban maga a' tapasztalás mutatja, hogy magán-társulati szövetkezés nélkül művelt kincstári-bányák — habár darab időig a' kincstári-igazgatás' fáradhatatlan szorgalma, 's józan gazdasági tapintatu tisztok' felügyelése alatt (millyekkel most is dicsekedhetünk,) a' felsőb'ség' hév pártolása mellett virágzásba tartattak is, — végtére magánosok birtokába jutának, 's csekélyebb erőalkalmazás mellett a' nem csüggedő reményt gazdag áldással fizeték.*) Ez az eset főként az arany-ezüst bányászatnál, Erdélyben igen sokszor fordult elő. Vannak csakugyan itt is, mint mindenben kivételi esetek, mellyekben a' kincstári-bányászat inkább ajánlandó, de lássuk előbb a' magán-bányászatot ajánló közelebbi tekinteteket erdélyre nézve, u. m. az arany-ezüst érczerek' hegyalkati sajátosságát, — a' magán-bányászati szorgalom' elkerülhetetlenségét, — 's magára a' kincstárra nézve egyébaránt elenyészendő haszon' eszközését.

a) Az arany-ezüst érczerek' individualis kiterjedése, kivált azoké, mellyek az érczet természetállapotjában adják, sokkal kisebb, de sokkal inkább el is szortt, mint más érczeké. Innen van, hogy azon két érczemek magas becsállása miatt, néha kisebb elszortt üregekben olly gazdagság rejtezik, melly az erőfeszüléshez képest minden arányt felülhalad. Ez az oka, hogy az arany-ezüst bányászat inkább eldarabolt 's több pontokra oszlott vállalatokat kíván, melly tehát kisebb határok' szükségességét huzza

*) Tresztia, Drájka, Csik-Szentdomokos, Boicza, Kirnik 's többek. A' Sz. domokosi bányák' mostani érteke 500,000 ftot meghalad; Kirnik mázsákkal szolgáltatja bé az aranyat. 's a' t.

maga után. Ugyan ezen tekintetek fordulnak elő a' kéneső bányászathoz. 'S nem tudjuk-e tapasztalásból —, hogy a' bányahatárok' kisebbre szorítása sokkal nagyobb szorgalomterjedtséget, sokkal nagyobb természetlenségi erőfejlést biztosított? — Mivel tehát a' kincstári-bányászathoz — egy részről magasb' nyereség igénylete, másrésztől a' gazdaság költségesebb' volta miatt — vagy nagyobb határt egy tagban, vagy több kisebb határokat összevéve kíván meg; azonban sem az egyik sem a' másik esetben annyi pontok megnyitva nem lehetnek, mint lennének, ha ugyan azon téren több egyes vállalkozók iparfeszültsége egyesül vala: már csak ezen szempontból kiindulva is, úgy látszik, hogy egyéb iránt hasonló körülmények között a' feltett kérdés csakugyan a' magán-bányászathoz részére lesz eldőtendő. —

b) A' magán-bányászathoz elkerülhetetlensége — mint ezt e' jelen szakasz' második cikkelyében bővebben látni alkalmunk lesz —, főként abban határozódik: hogy a' bányászvidéki népesség' nagyobb része, föld, 's éghajlati befolyás' mostohaasága miatt mezzei-gazdaságot oly mértékben nem űzhet, melly hár első szükségének fedezésére elegendő lenne, — egyéb szorgalmi vállalatoknál pedig kívánt kereseti alkalmat ugysem találhatna, következőleg magához a' bányászati-szorgalomhoz — kereset szorultság tekintetéből is — szükségkép lelánczoltnak látszik. — Minél nagyobb a' kincstári-bányászathoz kiterjedése, annál nagyobb a' bér munkási kereset is, mondhatná valaki, és így a' bányász vidéki népesség' nagyobb része épen a' kincstári-bányászathoz terjedése által találhatna bizonyosb' 's állandóbb kereset módot. De ez okoskodás épen nem áll, mert egyrésztől, épen a' bér munkások' nagyobb concurrentiája — melly

azon esetben arányon felül növekedhetnék, — szerfeletti bércsökkenést fogna maga után huzni, 's a' bér munkási keresetet igen csekélyé 's igen alárendelté tenné; másrésztől, a' szorgalom, — mint már fennebb említettem, — saját birtokunkon sokkal haszonhajtóbb, sokkal nagyobb erőfejlést okozó; 's valóban nemzeti-gazdasági tekintetben korántsem mindegy, megoszlik-e a' belszorgalom' költsönös árbeosztásában az erőfejlési felesleg — vagy nem? — És így ez elkerülhetetlenségi tekintetben is inkább kívánatos a' magán-bányászathoz minél nagyobb terjedése.

c) Minél terjedelmesebb 's megoszlottabb a' magán-bányászathoz, főként az arany-ezüst természetlenségi körében — melly vizsgálódásainknak legfőbb tárgya, — annál több pontokat fogunk találni, mellyek dolgozó-birtokosok által felfogatva valóságos haszonnal műveltetnek, 's dézmával a' kincstárt szaporítják dolgozó-birtokosok' kezei között pedig alkalmat felhagyatva, vagy ki sem nyitva hevernének. Ezt mindennapi tapasztalásból tudjuk: mert a' dolgozó-birtokosok egyrészt a' természetlenségi erőnek már csak az által is megkiméli, hogy magamagának munkása, 's mivel a' munka saját birtokunkon mindég haszonhajtóbb szokott lenni, ugyanazon vállalat a' veszteség 's nyereség közötti fluctuációk' esetében — mellyek a' bányászathoz igen gyakoriak, — dolgozó-birtokosok' kezei között, hol a' természetlenségi erő már többet nyom, oly biztos folytonosságú nem lehet. Innen következik, hogy a' magán-bányászathoz terjedésével oly kincstári haszon is párosul, melly egyébaránt alkalmat veszendő lenne. — Értem a' dézmát, a' fenérintett — nem mindkét esetben biztos folytonosságú — apróbb vállalatoknál, — mellyeknek száma hazánkban igen nagy. Az erdélyi bányászathoz szabályozására

1761-ben beküldetett kir. biztos Gerstorf Ferencz, a' következő évi május' 26-kán tett ebbéli felterjesztésében vitatásunk' tárgyához képest ezeket mondja: „Gleich wie nun aber der siebenbürgische gemeine Landmann von undenklichen Jahren hero an den Bergbau die Hand stark angelegt, und durch selben — — der gröszte Nutzen zufließt, als entsethet hieraus der ganz unvorgreifliche Grundsatz in dem beruhend: dasz der an den Bergbau Hand anlegende siebenbürgische gemeine Landmann dem allerhöchsten aerario den gröszten Nutzen bringe, hierinfall das stärkste movens seye, und hierbei fürnehmlich zu erhalten wäre. Dann derer Beispiele mehr aufzuweisen wären, wo dieser oder jener gemeine siebenbürgische Landes Insatz, die Wochen hindurch an Pisetgold von seinem Puchwerck kaum bis 2. erobert, ohne sich hierüber zu beklagen, von diesen wenigen sowohl Gruben — und Saum — und Puchwerks-Unkosten bestreitet, und jedannoch — — erheblichen Gewinn verschaffet, welcher von in, oder ausländischen hohen oder wohlhabigen Gewerken in Gegenhaltung, dasz der gemeine Landmann selbst arbeit, — — — niemmehr zu erwarten seyn würde. — „Valyon az így nyeredő tiszta haszon nem mulja-é felül a' kincstári bányászat' kétes következésü 's annál kétesebb folytonosságu haszonhajtasát? — 's nem foly-é ebből a' kincstár' érdekében is a' magán-bányászat' előbbkelősége? — Általván mindezeket a' fenemlített kir. biztos, magarészéről is oda nyilatkozott, hogy erdélyben a' magánbányászat nagyobb figyelmet több előmozdítást érdemel a' kincstárénál, 's ugyanazért ez utóbbinak terjesztését gazdasági tekintetben sem javasolta. —

Meglenne tehát a' második kérdés is fejtve mind általános mind különös' tekintetekből erdélyre nézve, hogy t. i. a' honi magánbányászat, összehasonlítva a' kincstárral, a' nemzeti-gazdaság kívánataival inkább megegyez, 's magára a' kincstárra nézve is haszonhajtobb. Feltéve csakugyan mind kettőnek lehető legszabályszerűbb üzését.

Kivéendők azon különös esetek, midőn terjedelmesebb vállalatok létesítésére, 's a' létesültek folytonosságára nagyobb költségek, huzamos' előkészületek, 's némi áldozat-tételek kívánatnak, — vagy midőn magánvállalkozók által erőnembirásért felhagyott, — vagy akadályokkal küzdő-reményteljes bányák felfogása; *) mustra bányászat alapítása, 's új érezhegyek felnyitása forog fenn, mellyekben nagyobb tőkájü társulatokon kívül csak a' kincstár juthat ohajtott czélhoz, kivéendő végezetre és különösön azon eset is, midőn a' technikai tökélyesedés az előhaladásnak olly alacson fokán áll, hogy a' rabló 's felesérlő bányászokdás temérdek kárainak eltávoztatására a' státus beavatkozási eszköz sem érhetne ohajtott czélt.

IV.

Technikai tökélyesedés befolyása a' természetstést erőfejlésre: bányász akadémia, státus beavatkozási rendszer, népszerű oktatás.

Azon kérdés' feladásakor (III), hogy a' kincstári és magánbányászat közt, mellyik egyez meg

*) Újabb időkben e' rendszer divatba jönni kezd, midőn több illy magán társulati bányák, a' kincstár részire vétetnek által illő megtérítés mellett; miben tartományi k. bányamérnök (most psirbrámi, főbányanagy, k. tanácsnok, 's fő bányászati igazgatósági ülnök) Grimm János tisztelt barátom munkás közbejárásának sokat köszönhetni, az udvari 's hazai kincstári igazgatós' czélirányos pártolásának legtöbbit.

inkább a' nemzeti-gazdaság kívánatjaival, 's mellyik magára a' kinevítésre nézve is hasznosabb? —, feltétellel gyanánt oda értettem, mind kettőnek lehet a' szabályszerűbb üzését. Erről kissé bővebben értekezni, 's folytatólag az ebből eredő kívánatokat is felvilágosítani éppen ide tartozónak gondolom.

Ha a' természeti erőfejlés előmozdítása a' felszabadított bányászatnál mint nemzeti-gazdaság tárgyánál czélul tűzetik ki; akkor egyszersmind azt is oda kell értenünk: hogy a' természet szorgalom lehető legtekélyesb' technikai szabályok szerint üzésék, 's e' kívánat mint eszköz a' czélra multhatatlan.

Elmélet gyakorlat nélkül igen sokszor hiábavaló szemlélődésekre, idő 's erőpazarlásra vezethet ugyan; de másfelől a' tudás és isméret elméleti részének főbb haszna éppen abban határozódik, hogy az elmélet mind azt, a' mit idő 's tapasztalás lassanként kifejtt, tehát a' gyakorlat egész összeségének eredményeit magában foglalja, és így, mintegy szellem szárnyakon repít egyszerre oda, hová a' gyakorlat darabos utján vagy soha, vagy hosszabb életpályán keresztül ezer botlások közt juthatnánk. Az elmélet szabályait csak alkalmazni kell tudni, 's a' csupa gyakorlati uton indulót időben 's erőben megelőzendjük. Kiválasztani, idő 's hely körülményeivel összevetni, felfogni, — követni, 's alkalmazni azon szabályokat, olly dolgok, mellyek nélkül vállalatjaink sikere a' természet szorgalom körében csak jó szerenese szeszélyétől függ. Tagadhatatlan tudni-illik, hogy nincs a' természetnek olly alárendelt, olly egyszerűnek tetsző neme, melly bizonyos előisméreteket nem kívánna, 's a' bévágó tudományok' elvei szerint üzelve kedvezőbb sikert nem fejtene, mint azok nélkül. Innen magyarázható azon roppant különbség,

melly néha ugyanazon nemü szorgalmi vállalatok között a' természeti erőfejlésben mutatkozik. Minél kisebb erőalkalmazással minél többet, 's minél jobbat természeteni, ez az, a' mire mint kitűzött czélra vállalatjaink elrendezésiben sietnünk kell; minél terjedelmesebb, minél összeszottebb pedig valamely természetnem elágazásaiban, annál többféle isméret, annál többoldalú tudományos művelődés kívánatik azon czélnek elérésére. Éppen ez az eset fordul elő a' bányászati szorgalomnál, 's ha valahól, itt mindenbizonytal szükséges a' természeti technika minél nagyobb tekélyesítése, már csak azon tekintetből is, hogy az anyag maga, az ércz, életművetlen természeténél fogva, magát — mint az életműves testek — nem szaporítja, annál fogva minden igyekezetnek oda kell irányozva lenni, hogy czéliránytalan munkálat által semmi el ne fecséreltessék.

A' természeti erőfejlés emelkedése újabb 's terjedelmesebb vállalatok forrását rejti magában, tehát növeli a' nemzeti-szorgalom tőkét más szorgalom osztályok terményeinek előmozdított árbecsítése által is. A' köz szorgalmi tőke' növelése pedig gyarapítja a' nemzet vagyoni állapotját, a' mi a' nemzeti-gazdaságnak egyenes feladása. És így a' természeti erőfejlést előmozdító természeti technika tekélyesítése is nyilvános nemzeti-gazdasági kívánattá válik.

Ezekből kettős a' következtetés: 1-ső az, hogy mint már érdeklém — a' magánbányászat minél nagyobb technikai szabályszerűséggel üzessék — 2-dik, hogy az erre megkívántató isméretek minél inkább terjesztessenek, és ez tulajdonképen semmi egyéb, mint az elsőnek multhatatlan feltétele. —

A' magánbányászat mostani állásában mindket-
tőre nézve sok még a' pótolni való: mert azonki-
vül, — hogy az összes bányászati szorgalom nagy
részint a' kincstári kohó-gazdaságnak alárendeltje,
de a' melly alárendeltséget a' magánbányászatnak
épen a' kincstári kohászat által eszközölt nagyobb
élénksége nemcsak türhetővé, sőt némileg kívána-
tossá is teszi, — koránt sinezenek mindazon szor-
galmi források megnyitva, mellyek hazánk különös
ásvány-gazdagságu hegyalkati sajátsága mellett ki-
nyitva lehetnének, — 's a' kinyitattak is nem üzet-
nek azon technikai szabályszerűséggel, mellyet az
összbányászati szorgalomba befolyó tudományok 's
művészet naponkénti előhaladása megkívánna. A' mi
történt is a' magánbányászat előmozdítására az itt
fenforgó tekintetben, alkalmasint csak azon intézvé-
nyeknek köszönhető, mellyeknek jótéteményeiből a'
kincstári kormány gondoskodása által részesültünk.
Illyenek: az alsó magyarországi bányászati királyi
akadémia, — a' magánbányászat kincstári igazga-
tása, vagy a' státus beavatkozási rendszer, — 's a'
bányászati népoktatás felállítása.

1.

Az alsó magyarországi bányászatnak a' 18-dik
század közepén feltünő virágzása — midőn csak
Selmech és Körmöcz 30 évek lefolyta alatt 1740-
tól 1770-ig — több mint 100 millio pforintnyi ara-
nyat 's ezüstöt szolgáltatott pénzverésre, *) — igen
nevezetes befolyással volt a' selmechi bányászati ki-

*) Anleitung zu der Bergbaukunst nebst einer Abhandlung von
den Grundsätzen der Bergwerkskammeral Wissenschaft. v.
Delius. Wien k. k. Hof und St. Druckerey 1806. II. Band.
pag. 419.

rályi akadémia felállítására, megszűnven 1770-ben
a' prágai. Erdély onnan eleinte csak kevés hasznot
arathatott, 's voltak olly idők, mellyekben a' selme-
chi akadémia Europa majd minden nemzeteiből számlált
gyakornokokat, míg erdélyből többire csak azok
hatottak fel, kiket a' kincstár némelly bányászati hi-
vatalokra előre kinézett; mert a' nemzet maga a' bá-
nyászatra 's annak belső szabályozására csak igen
későn lett figyelmessé, 's ma is találatnak műveltebb
osztálybéliék, kik előtt a' bányászat minden nemzeti-
gazdasági hasznaival együtt ismeretlen föld. — Ál-
tal-látta a' kincstári kormány ezen figyelmetlenséget,
által azon hasznokat, mellyek a' bányászat szabály-
szerű folytatásából nemcsak a' kincstárra, hanem fő-
ként 's leginkább magára a' nemzetre háromolnak,
's a' bévágó ismeretek lehető terjesztése végett az
akadémia serkentő alapítványaiából erdélyt is részel-
tette. *) Ennek multhatatlan következése lön e g y
felől, az akadémia gyakornoki személyzetének Er-
dély részéről is nevezetes gyarapodása, 's ez által
a' honibányászat technikai tökélyesbülésének meg-
alapítása, mellynek jótékony befolyását a' magánbá-
nyászatra, az ércztermesztési erőfejlés felszökken-
tése nyilván kitünteté, — m á s felől, azon régi ki-
vánatnak, hogy törvényeink értelme szerint bányá-
szati hivatalokra is csak hazafiak alkalmaztassanak,
hűséges valósulása. **) Csakugyan az erdélyi bá-

*) Jelenleg, a' legújabb rendszerhez képest 90 ugy nevezett sti-
pendiumok (200 pengfr) osztatnak ki, minden nemzeti kü-
lönbség nélkül, az akadémiai tagok közt. Fele azoknak a'
tanulási pályára, fele a' gyakorlatira van szánva.

**) Hogy a' bányászati hivatalok technikai osztályában, haszonnal
csak tárgyismerők alkalmaztathatnak, gondolom, nem szentved
kétséget. Azok nem létiben idegent alkalmazni, nem volt tör-
vényesített.

nyászat sokoldalú sajátságai, kiterjedése, 's nevezetes erőfejlése alkalmasint megkívánnák egy honi-bányászatiiskola országai költségei felállítását.

2.

Hogy minden egyes vállalkozók tökéletes technikai ismeretekkel felruházva legyenek, soha bé nem telhető kívánatok sorába tartozik, 's mivel a' rabló és fecsérő bányaművelés, — azonkívül, hogy a' termesztési erőfejlést érezhetőleg csökkenti jelenleg, — jövődjére is kipótthatatlan károkat huz maga után; ezeknek megakadályoztatása, 's szabályszerű bányaművelés béhozatala által a' bányászat megörökösítése tekintetéből, a' státus béavatkozás igen is szükségessének mutatja magát, annál inkább pedig 's annál marandóbban, mivel a' bányászat hazánkban több helységeknek csaknem egyedüli élet 's kereset modját teszi. Az illy státusbéavatkozást gazdasági tekintetben, 's itt csak arról szólnunk csupán 's egyedül a' kincstári igazgatás gyakorolhatja, melly azt az elenyészett század 8-dik tizedében (1771. Jul. 19-kén) meg is alapította, a' miről bővebben a' második részben. Itt csak azon elveket kívánám előadni, mellyek véleményem szerint a' státusbéavatkozási rendszer alapját tehetnék. Első lenne az, hogy rablóművelés esetében, a' kincstári igazgatásnak egyenes joga legyen — béavatkozólag, tulajdonképen akadályozólag fellépni, feltéve mindazonáltal, hogy a' rablóművelés műértők bizonyítása 's törvényes vizsgálat által nyilvánítassék. Második: hogy egyébiránt a' kincstári igazgatás felvállalása egyenesen a' birtokos akaratjától függjön. Harmadik: hogy az igazgatás a' rablóművelés megakadályozása mellett, a' gazdaságnak csak azon ágára terjedjen, melly azt épen megkíván-

ja, u. m. a' bennső bányászati munkálat 's külső feldolgozás technicumára. Negyedik: hogy az igazgatás befolyása ugyan állandó és folytonos, de nem parancsoló, csak tiltó 's ösztönző legyen. Ötödik: hogy a' béavatkozási igazgatás a' kincstári-gazdaság szövevényességétől minél inkább megtisztított, 's az azt gyakorlandó hivatali osztály, minél teljesb' hatósággal felruházott legyen. Hatodik: hogy az igazgatás költségei a' bányászti népet minél kevesbé terheljék, 's a' mennyibe terhelnék is, minél igazságosb' minél nyilvánosb' számvételén épüljön a' felróvás.

Illy elvek szerint rendezett kincstári igazgatás leginkább megfelelhet a' státus béavatkozás szükségességének, 's egyszersmind a' birtokijogok' egyébiránti sérthetetlenségével is össze-fér, melly nélkül minden béavatkozás jogtalanság lenne. A' francia béavatkozás p. o. önmagát teszi megszorítottúsága által sikernélkülivé. *) Nincs t. i. e' rendszerben a' státusnak állandó 's folytonos igazgatási befolyása, 's minden béavatkozás csak abban áll, hogy a' vállalkozónak (Concessionair) egy arra szolgáló utasítványban (Cahier des charges) bizonyos előleges feltételek szabátnak ki, mellyek szerint az engedmény ideje alatt bennső bányászati 's külső feldolgozási munkálódását intézni köteles, 's ezenfelül minden további befolyás kizárva. Ezáltal, mivel az előleges feltételek a' körülmények különbélesége szerint céliránytalanokká válhatnak, — 's ilyenkor azoknak megtartása a' vállalat' sikerét, meg nem tartása magát a' birtokot veszedelmeztetné, — a' céliránytalanosság pe-

*) Grundriss der deutschen Bergrechtslehre. v. Karsten. Berlin in der Haude und Spener'schen Buchhandlung, 1828. S. 202. S. 205. etc.

dig folytonos igazgatási befolyás hiányában néha észre sem vették —, mind két fél meg van kötve, a' státus, béavatkozási jogában, a' vállalkozó, birtokijogában, a' nélkül, hogy e' költsönös megkötésnek állandóul biztosított sikere lenne. De továbbá magával a' birtok-szerzéssel össze van kötve az illy feltételes engedmény, annál fogva egyrésztől kénszerítvők a' vállalkozók, minden olly feltételek' elfogadására, másrésztől veszedelmezettve a' természeti erőfejlés, melly t. i. egyedül 's kizárólag a' vállalkozóktól függ. Többen vannak, kik egyáltalában a' béavatkozást terjedelmesebbé, 's az adományozást annak felvállalásától függővé tenni vagy tétetni ohajtanák; de ezen ohajtás egyrésztől a' béavatkozás jogoldalának fonák felfogásából, másrésztől az adományozás természetének nemösmeréséből származik. Mert a' béavatkozás — mellynek kénszerítő felvállalását csupán 's egyedül a' rabló művelés megakadályoztatásának szükségessége jogosíthatja, — egyéb iránt csak annyira terjedhet, mennyire azt a' birtokijogok' méltánylása terjedni engedi; mellyeknek sértetlen fentartása az ember' társas szövetkezésének legnevezetesebb' alapja volt, oltalmazásáról pedig minden positiv törvényeknek kezeskedni kell. Ezen jogméltánylat' megsértésével maga az adományozás alkudozóvá, a' béavatkozás pedig jogtalanná válna.

3.

Bányászok 's alsóbb rendű bányászti tisztek' oktatására szolgáló oskolák' felállítását sokan 's régen ohajtók. 1835-től fogva áll fenn Nagyágon egy illy iskola kincstári költségen, 's lezékéket ad mindazon tudományok első alapjainak, 's közelebbi alkalmazásának népszerű ismertetéséről, mellyek a' bá-

nyászati szorgalomra befolyással vannak. *) Sok tekintetben jótékonyok a' bányászti nép illynemű oktatásának következményei. Azokon a' hasznokon kívül, mellyeket a' természeti erőfejlés magas'ra szökkenése okoz, legnagyobb figyelmet érdemel a' tudvány felébresztése, mellyből a' nép alsóbb osztályában a' mindennapin tülemelkedő ész- 's lélek-irányzat terjed el, 's ez az, mi az erkölcsök' szelidülését 's a' nép' pallérozottságát leginkább előmozdítja. Kivánatos lenne illy oskoláknak több helyeken felállítása. Követendő példával jár elől e' részben az uráli bányászati igazgatósága, ez előtt 20 évvel alapított oskoláival, mellyeknek hasznai felszámíthatatlanok.

V.

Bányászati Kaszinó.

Azon kívánatnak, hogy a' magánbányászati egész kiterjedésében minél nagyobb szabályszerűséggel üzessék, multhatatlan feltétele — mint már fennebb említém — az arra megkívántató ismereteknek minél nagyobb terjesztése; melly célra megint elkerülhetetlenül szükséges, hogy a' bévágó tudományok 's művészet' körében folytonos előhaladás eszközöltessék. Ezt, a' bányászati szorgalommal egybekapcsolt nemzeti-gazdasági érdekek meg is kívánják.

Bányászati akademiák, légyenek azok bármilly célirányosan rendezve, önmagokban csak előkészületül szolgálhatnak, 's az elméletiek tömegében ele-

*) Igen jeles kézi-könyvet birunk e' részben a' bányaművelésről, illy cím alatt: Praktische Anleitung zur Bergbaukunde für den Siebenbürger Bergmann. v. Joh. Grimm k. Prov. Markscheider. Wien. Gerold. 1859.

A' szerző, maga is cselekvő befolyással volt a' nagyági iskola' felállítására, 's e' munkát is főként ezen oskolának szánta. Első, a' mit e' részben mutatunk.

gendő gyakorlati ismereteket nem terjeszthetnek. Maga az elméleti előkészület is bizonyos tudományi osztály' kiválasztása után — folytatott elmélkedés, szakadatlan vizsgálódások, 's szabad tudományi közlekedés által — az élet' gyakorlati játékszínén magasul valódi tudományá. Nálunk, az alsó-magyarországi akadémia távolsága mindazoknak odajutását, kik azt akár önművelés, akár közszolgálati előkészülés végett ohajtanák már magában nehezzé teszi. Egyébiránt tapasztalható, hogy sokak, kik akadémiai pályájokat legkitünőbb elméleti sikerrel futották, néhány évek mulva — ha kivált hivatásuk elleni osztálynál alkalmaztatnak — az ismeretek' gyarapítására 's közterjesztésére megkívántató segédforrások' hiányában, nem hogy magok körül nagyobb világot gyűjtani képesek lennének, sőt ökmagok — mert állapotás az ismeretek' országában nincs — előbb hátrább zavart iskolai tudakosság' tömkelegibe buknak. Azon kevesek, kik akár önhivatásuknak megfelelő helyzetjeik, akár nagyobb vagyoni téhetségeik' kedvezései között, a' tudomány' gyakorlati pályáján haladni képesek, befolyanak ugyan időn- 's helyenként némelly osztályok technikai tökélyesbítésére, *) de ezek is többire elszigetelt hatáskörökre oszolva 's néha kislélkű titkolódzás fellegébe burkolva azt az egyetemi hatást, melly csak szabad közlekedési surlódástól 's őszinte nyilvánosságtól várandó épen nem eszközlik.

*) A' ki az Erdélyi kohászat mostani állását — főként az arany-ezüst termesztés' körében — az ez előttivel összehasonlítja, sokban nevezetes előhaladást talál, és ezt a' kohászati tisztek igyekezetének köszönhetni, kik közt, Scharschmidt György jelenleg zalathnai k. Igazgatósági segéd, 's Debreczeni Márton most k. bányászati tanácsnok, zalathnai bányászati 's uradalmi igazgató, 's királyi kincstári előterjesztő igen tisztelt barátom, kitünő érdemekkel jeleskednek.

Hasonló környülmények közt maga a' státus béavatkozási rendszer is — mint hely 's idő viszonyaihoz kötött segéd intézet — szintazon megszorított hatást idézi elő. A' bányászati népoktatás' czélja egyébiránt sincs magasb' tudományi érdekhez szabva, ez utobbinak előmozdítása nélkül pedig technikai tökélyesedés csak jó szerencse' szeszélyitől függ.

Ezekből kitetszik, hogy az érdeklött intézetek, a' bányászati szorgalomba bévágó tudományok 's művészet körében folytonos előhaladást 's kívánt közrehatást bajosan eszközölhetnek.

Eldarabolt erők' központosítása legtöbbet tehet — mondhatni mindent — mindenben, és így a' tudomány' 's művészet' körében is. Mellyhez képest a' felvett czél' elérésére négy kívánat tűnik elő. **E l ő b s z ö r.** Bizonyos és folytonos átszállítása minden jelesb' elmeszüleményeknek, észrevételeknek, 's felfedezéseknek, mellyek a' tudományos világban a' bányászati szorgalmat közléről vagy távulról érdeklőleg feltűnnek, 's időnként közrebocsátatnak. **M á s o d s z o r.** Közre nem bocsátott szemlélődések, kísérletek, felfedezések 's t. e' f. összeszedése. **H a r m a d s z o r.** Tárgyismerők' 's kedvelők', vállalkozók', köz és magángazdasági tisztek', gyakori nyilvános összejövelete, személyes közlekedés gondolatcsere, viták 's tanácsadás és vevés végett. **N e g y e d s z e r.** Az ezen úton szerzendő adatok 's tudnivalók időszaki közrebocsátása. *) 'S épen ezen kívánatok teljesítésében fekszenek az előhaladás' terjesztés' és közrehatás' legbizonyosb' eszközei. Az **e l s ő**, könyvek' 's folyóiratok' megszerzése, a' **m á s o d i k**, bel

*) Egy illy bányászati újság indult meg 1837-ben Eislebenben „Bergwerk's-Freund“ czím alatt.

és külföldi levelezések, a' h a r m a d i k, nyílt társasági egyesület, a' n e g y e d i k, folyóiratok' kiadása által teljesíthető; 's mivel mind az első 's második, mind a' negyedik állandóul 's legezé irányosb' an csak közös erő által állhat fenn, ezekre is, következőleg az egészre nem másként, mint társasági egyesület — az az eldarabolt egyes erők' központosítása által lehet munkálni. És ez volna rövid vázlatja egy központi bányászati kaszinónak, mellynek felállítása mint eszköz a' célra mindenbizonytal multhatatlannak jelenti magát.

Egy illy kaszinó' erőfejlése többek között a' következő részletekben fogna mutatkozni. 1.) Tárgyismerőknek ismereteik gazdagítására, folytonos szemlélődés-szülte nézeteik' — bizonyos irányra törekedő kísérletek által szerzett tapasztalásaik' — 's ezekből keletkezendő elméleti állapotásaik' terjesztésére legbizonyosb' út nyitatték, — tárgykedvellőknek pedig a' tudomány' 's művészet' megbecsülhetetlen forrásai nyitva állának, — és így ezeknek új pályára serkentése, amazoknak előhaladása 's ezen előhaladásnak közrehatása érődnék el. 2.) Hibás nézetek, egyoldalú javallatok utba igazítatnának, megczáfoltatnának, könnyen harapodzó némelly halfogalmak legyőzetnének, céliránytalan vállalatok okszerűleg kijellettetnének, jól sikerült javítások kísérletek köztudomásra jutnának. Annálfogva 3.) Jövendő vállalatok' technikailag 's gazdaságilag célirányosb' elintézésére biztos vezeték készülne. 4.) Az ország hegyalkati ásványi 's bányászati sajátságai közelebből felfedeztetnének. Annálfogva 5.) újabb megújabb szorgalmi vállalatok' keletkezése eszközöltetnék. 6.) Külországok' e'béli sajátságai, egyes czikkelyekbeni bővölködése' fogyatkozása' viszonyai folytonos tudom-

másunkra jutnának. Annálfogva 7.) a' bányászati szorgalom honi érdekei, a' termesztés és kereskedés kölcsönös összefüggésében inkább kitüntetve lennének. 8.) A' státus beavatkozás szükségessége napról napra csökkenne, 's annak fel nem vállalásából egyébiránt eredhető káros következmények inkább elháríthatnának. 9.) Bizonyos szabad közlekedési szellem ébresztetnék, mellynek jótékony hatása a' tudományi 's művészeti mysticismus gögffellegének szétosztatásán kívül, abban is kitünnék, hogy a' nyilvánosság védpaizsa alatt a' kincstári bányászati gazdaság körében maga a' felsőségi felügyelet is könnyítve lenne, 's a' bizodalom a' felsőbbek és alsóbbak között inkább helyreállítatnék. Illy 's ennyi jótékony következtések, a' bányászati technica' tökélyesbedésével az ércztermesztés' szembetünő emelkedését, 's több, eddig nem használt szorgalmi források' kinyitását huznák magok után; másfelől a' tudomány 's művészet más nemeiben is hasonló fejlődést, hasonló előhaladást okoznának, a' nemzet erkölcsi és anyagi erejét csalahatalanul gyarapítandókat,

Egyébiránt önmagában érthető, hogy mint minden más illy szíñü intézetek, egy központi bányászati kasino is részvényi szövetekezés által lenne legbiztosabban létre hozható, — hogy annak teljes erőfejlése különbféle — hegyalkati ásványi 's t. e' f. — gyűjtemények' szerzését, vegytani érczfeldolgozási 's kohókísérleti műhelyek, 's több hasonló segédintézetek' alapítását multhatatlanul megkivánná, — hogy mindezekben a' hon elrejtett kincseinek, 's különösb' bányászati sajátságainak felfedezése 's ismertetése végett az, a' mi honi, mindég előkelő figyelemre lenne véendő, — 's hogy végre az intézet bennső gazdaságának, mint szintén gazdasági 's erőfejlési

igazgatásának 's egész munkálati körének legtisztább legjózanabb elvek szerint kellene intézettek lenni, 's mindezeknek egyedüli biztosítása a' nyilvánosságban lenne feltalálendő; mert a' mystificatio, legyen az politicalai vagy tudományi egyáltalában gyanu 's bizodalmatlanság' kovászát rejti magában, ezek pedig máskint 'legkedvezőbb kinézések' teljesedését akadályoztatják.

A' kaszinó telepedéséül központnak Zalathnát kívánhatni, mint az erdélyi bányászat' főhelyét. *) Főaranyváltás, főkohóhivatal, 's több más gazdasági és igazgatási hivatalosztályok, az ezek' felibe helyezett bányászati 's uradalmi igazgatósággal, 's maga az országos bányászati törvényszék, egyébiránt is ily központot formálnak itt, melly időszakonként nagy számu utazók, közel 's távolvidéki bányász gazdasági tiszték, bányabirtokosok 's t. e' f. összetódulását okozza.

VI.

Mustrabányászat. Öröklő istajok. Tók. Útak.

Mustrabányászat' felállítása, öröklő istajok' nyitása, tók', 's utak' építése, ily tárgyak, mellyek az őszbányászati szorgalom természetesi erőfejlésének egyetemi előmozdítására a' fenn előadott intézetek mellett legközelebbiről szükségesek, 's mint olyanok — mivel egyes vállalkozók' egyes erejét többire

*) A' Zalathnán már létre hozott olvasó-társaság — melly 1853 óta áll fenn — egy ily bányászati kaszinó felállítására célirányosan munkálhatna. „Aus manchem Samenkorn — — erwuchs mit der Zeit ein Wald von Bäumen.“ (Jean Paul) Heiyes irányzat — megtisztítva a' divergentiák tömkelegétől, — akarat, és kitérés az elkicsinyedés symptomái közt, sokat tehetnek. Tegyenek! — szivből kívánom.

felülhaladják 's leginkább közös erő által létesíthetők — a' törvényhozás és státusigazgatás különös nemzeti-gazdasági figyelmét kívánják meg. Ezekről tehát, mint a' mellyek nélkül jól elrendelt 's állandóul biztosított bányászatot bajosan remélhetni, itt; miután a' természetesi erőfejlést előmozdító némely intézetekről már szólottam, tárgyfolytában említést tenni szükség lessz.

1.

Mustrabányászatnak nevezünk olyan bányászati vállalatot, mellynek czélja, arra alkalmas helyen az őszbányászati szorgalom' több részleteit 's főként azokat, mellyek rendkívüliek inkább mint mindennapiak, lehető legnagyobb szabályszerűséggel, a' haladó technikai tökélyesedés szellemében, 's ily kitéréssel alkalmazni, hogy ezen alkalmazás ingerül 's tanuságul szolgálhasson másoknak; melly czélt eddig elé némely kincstári *) 's magántársulati vállalatok, csak közvetőleg 's minden egyenes irányzat nélkül munkálva, ohajtott mértékben nem mozdíthatták elő.

Hogy ily mustrabányászat' vezérérdeke nem csupa nyereségi, már a' mondottakból kitetszik, annál fogva annak erőfejlése is nem annyira a' természetesi lehető legnagyobb felszökkenésében, mint inkább gyakorlati tanuság, útmutatás és ösztönadásban állhat, mellyben más vállalatok magasb' természetesi erőfejlésének előmozdítása ugy is benn foglaltatik.

*) Hogy a' kincstári bányászat a' technikai tökélyesedésre sokat tett, tagadhatatlan, 's már csak ezen tekintetben is méltán érdemli a' kincstári igazgatás a' nemzet' háliját.

Csakugyan a' nyereségi érdeket egészben kirekeszteni nem lehet, mert hogy illy közhasznu vállalat alapítója, ha mindjárt az maga a' státus lenne is, költséget fáradságot ingyen áldozzon, nem is kívánhatni, 's miként is szolgálhatna követendő például olly gazdasági vállalat, mellynek sikere a' szorgalmat serkentő 's elevenítő nyereség' érdekétől elváthatatlan gazdaságosság kívánataival homlokegyenest ellenkeznék.

Főként új találmányok' honosításában mutatkoznék szembetűnő haszonnal a' mustrabányászat. Vannak t. i. a' bányászati gazdaságnak hazánkban több olly ágai, mellyek csekély javítási haladással többire avult tapasztalási szabályok szerint üzetnek, változtatva 's javítva pedig sokkal fényesb' sikerrel üzetethetnének. Illyen például, hogy egyebeket elhalgassak, az ugy nevezett oláh-bányászatnál divatozó nyers bányaterményi feldolgozás az aranyezüst természetés' körében, melly ma is csekély változtatással ugyanazon erő 's időpazérlással folytattatik, mint folytattatott ezelőtt századokkal. *) Több példák vannak, hogy a' feldolgozási munkálatok' tökélytelensége miatt régebben folyamárba sodort iszap újból kitisztálva nevezetes ércztartalmat ad. Egész hegyoldalokat alkotnak régi bányák' meddő hulladékjai, mellyek mint olyanok kihordattak, 's ma néhol nye-

*) In dem Vörsopatak zeugt der Bergbau von einer ungekünstelten Natürlichkeit, die wahrscheinlich seit den Zeiten der Römer, weiter keine Veränderungen erlitten hat, als die Annahme des Borens und Schiesens (Becker's Bergmännische Reise. 2-ter Theil. Freyberg 1816. p. 163) 1816-tól fogva is keveset tökélyesedett. Azonban, hogy az ugy nevezett igazgatási bányászat szép szabályszerűséggel üzetett légyen már akkor is, kitétszik ugyanazon munkából. A' verespataki bányászatról előhozott állítása az utazónak igen túlságos.

reséggel dolgoztatnak. A' mostaninál még jobban rendelt 's helyesen javított feldolgozás a' különben is gazdag nyersarany' természetést igen sokkal magasb'ra szökkenthetné, mint szintén a' kohóváltásit is. Dicsérendő például jár előla' nagyági kincstári 's egyesült magántársulati, 's a' rudai magántársulati feldolgozás. Bihari Márton volt udvari agens, most bányászati meghatalmazott igazgató érdemes barátom' fáradhatatlan szorgalma által, mind szintén a' vulkói bányászat is, hol b. Bruckenthal Mihály főbirtokos' közbevetése által egy igen czélszerű vízerejü (hydrodinamica) törömv állítatott fel — legelső az országban. — Az ember rendszerint bajossan hagyja el a' megszokottat, hacsak annak anyagilag káros voltát, 's hasznait az újnak, önérdékéhez képest fel nem fogja. Ezen felfogást előmozdítani leghathatós' mondhatni egyedüli eszköz javítások' terjesztésére, ha egyébiránt azok, kikkel bajunk van, némi elméleti tárgyismérettel is birnak, a' mit az emberek nagyobb részére nézve csupán 's egyedül a' néposkoláktól várhatni. Legfellelősb' mutogatások többire füstbe mennek a' nagyobb rész előtt, midőn ellenben népszerű oktatóssal párosult nyilvános alkalmazati példák — szorgalmi javítások' körében — ragadnak vonzanak magok után. Azt vehetné valaki a' mustrabányászat javítási munkálatjai ellen, hogy azok által épen azért mert a' példa vonz 's ragad maga után több tapasztalatlanok költséges újítások' gazdaságtalan alkalmazására szédítetnének, 's az illy alkalmazások' sikernélkülisége az egész intézetet veszélyeztetné. De ki nem látja által, hogy tapasztalatlanok vállalati sikere ugy is mindenkor kétes, 's hogy azoknak példáján csak megint tapasztalatlanok szoktak megindulni, egyébiránt pedig helyes gaz-

dasági tapintatu vállalkozóktól minden igazsággal várhatni, miszerint nevezetes javításokat erő és siker szoros összehasonlítása szerint fognának felvállalni? — mikben csakugyan a' bányászati kaszinó is — mint fennebb láttuk — biztos vezetékül szolgálhatna.

Megjegyzendők e' tárgy kiegészítéséhez még a' következők: 1. Illy mustrabányászatnak az ércz-termesztés anyagi minőségére nézve főként olly érczek termesztésére kellene irányoztatni, mellyek a' honi-bányászat legkiterjedtebb részét teszik, 's olly vidékekben felállíttatni, mellyek a' technikai tökélyesedésre nézve leghátrább vannak. 2. Az alapítás nem annyira magánegyesületektől, mint inkább magától a' státustól várandó. 3. Elkerülhetetlen feltételnek mutatkozik, hogy a' státus-gazdasági igazgatás hosszadalmas működésében, maga a' helybéli felügyelőség minél kevésbé megszorított legyen, 's ugyan azért illy mustra bányászathoz is ismert hitelű felvilágosodott férjfiak alkalmaztassanak minden segéd eszközökkel ellátandók, 's állandóul kiszabott tisztességes fizetéseik mellett a' vállalat gazdasági erőfejléséhez képest bizonyos pcentel jutalmazandók. 4. Magának az intézetnek sikere minél nagyobb nyilvánosságtól függvén, ennek a' gazdaság' minden ágai-ban 's főként a' javításokra vezető kísérleti alkalmazások körülményei 's eredményei iránt, szoros megtartása, 's a' vállalat állapotjáról időszaki tudósítások' közreboesátása multhatatlannak mutatja magát.

Hogy egyébiránt illy mustrabányászat nemcsak a' birtokos bányászgazdáknak tanuságul 's ösztönül, hanem egyszersmind a' bérmunkásoknak 's gazdasági tiszteteknek is gyakorlati iskolául szolgálhatna, ön-

magában érthető, melly tehát az iparoskolákkal minél közelebbi érintésbe lenne hozandó.

2.

Az öröklőistajok bizonyos tekintetben az útakat 's csatornákat pótolják, mellyek nélkül — mint tudjuk, sem természet sem kereskedő szorgalom teljes erőfejlésre nem juthat.

Még egymástól messzefekvő bányahajtások könnyebb szállítás végett össze nem köttetnek, — mig a' feltojuló víztömeg le nem csapoltatik, — mig a' megromolt bányalég a' külsővel közlekedésbe nem hozatik, — 's mig aláterjedő érczerek keresztülvágása nem eszközöltetik, — addig nagyobb kiterjedésű bányászat fenn nem állhat. 'S épen ezen czélok azok, mellyeknek elérését az öröklőistajok biztosítják. Legfőbb akadályok a' bányászati munkában t. i. a' feltojuló víz, 's a' megromolt bányalég, melly kettő miatt kivált régibb időkben, még vízemelő 's légforgató erőmiveink annyira — mint most — tökélyesítve nem voltak, egyébiránt legkedvezőbb sikerrel biztató vállalatok mentek füstbe, 's néhol egész bányamezők hagytak pusztán. Minél alább terjednek az érczerek, annál alább, annál mélyebben kell azoknak nyomozásában a' vállalat' eredeti pontjától hatolni, 's ezen alábbhatolás által valamint egyfelől a' víztojulás 's légromlottság akadályai súlyosbodnak, ugy másfelől azoknak elhárítása, bennső munkálat 's szállítás költségei is terheseznek, 's egyes vállalkozóknak vagy kisebb tőkájü egyesületeknek sokszor meggyőzhetetlenné válnak. Egy jól intézett öröklő istaj több illy akadályokkal küzdő vállalatokat megment az elbukástól, 's néha új érczerek feltalálása által — a' mi az istaj' hajtásában igen gya-

kor történik — nagyobb 's terjedelmesebb vállalatokra nyit út. Innen általlátható, milly jótékony befolyása legyen illy öröklő istajok kinyitásának a' bányászati szorgalom' előmozdítására, 's lehető megörökösítésére, 's milly nagy mértékben megérdemelje ezen tárgy magának a' törvényhozásnak és státuszigazgatásnak figyelmét.

Milly körülmények közt, 's milly technikai szabályok' alkalmazásával kelljen egy öröklőistajt kinyitni, annak előadása nem tartozik ide, csak azon elveket tartom e' helyen igen röviden felfejtendőnek, mellyek e' tárgynak köz és magánjogi elrendezésében vezetékül szolgálандók.

Olly nagyok 's olly tetemesek az öröklőistajok költségei, nyereségforrásai pedig magára az istajnyitóra olly távoliak, hogy azoknak szabályszerű kinyitása egyes vállalkozóktól 's kisebb tőkájü egyesületektől — kik rendszerént a' nagyobb részt tesszik, — bajosan is várható, 's annál fogva az öröklő istajok is olly vállalatok' sorába helyezendők, mellyek vagy státusz költségen, vagy nagyobb tőkájü egyesületek által létesithetők. De megint ezektől sem lehet várni minden nyereséget csak jövődöre biztosító áldozatokat. Első elv tehát, hogy az öröklőistajok kinyitónak — ha egyszer a' vállalat jól kiszámított szükségesség esetében megalapítatott — nyereségi biztosítás adassék. Mivel továbbá szorgalmi vállalatjaink teljes sikere a' birtoki sajátság' erőhatásától legtöbbet függ, ezen tekintetből születik a' második elv, a' megkülönbözött birtoki sajátság, melly szerint az öröklőistajok független 's magánálló bányászati birtoknak nézendők. Harmadik a' kisajátítási elv, hogy t. i. már adományozott bányahatároknak öröklőistajok' vonalába esendő része

— az a' mi kivágitik — az istajnyitók' birtokába szálljon.

1) A' nyereség' biztosítása előre megkívánja magának a' vállalatnak minél gazdaságosabb elintézését, mellynek vezérkulcsai: a' vállalat szükségességének józan kiszámítása, 's az istaj mélységének és terjedési vonalának megválasztása. Mert ott, hol az előforduló akadályok' legyőzésére más eszközök által is hasonló sikerrel munkálhatni, 's ezeket magok az egyes bányabirtokosok is alkalmazhatják, öröklőistajok' költséges kinyitása haszontalan erőpazarlás lenne. Szinte csak ezt lehet mondani a' mélység 's terjedési vonal' hibás megválasztásáról, legyen bár egyébiránt a' vállalat szükségessége legszembetűnőbb. 'S ugyanazért ha valahol, itt mindenbizonyra szükséges a' státusz beavatkozás, 's igen természetes, hogy illy öröklőistajok' kinyitására megkívántató szabadítéki engedmény, csak a' vállalati terv szoros megvizsgálása után, szükség 's célirányosságához képest lehet kiadandó.

Egyébiránt egyenességgel 's igazsággal meg egyező, hogy az illető bányabirtokosok, kik a' kinyitandó öröklő istajnak akár szállítási, akár vízlecsapolási, akár légfrissítői hasznát véendik, a' kinyitás és fentartás költségeiből is, kisebb nagyobb mértékben véendő hasznukhoz képest részt vegyenek; a' mi a' kiszámítandó termények 's meddő hulladék bizonyos mennyisége után járandó — a' vízlecsapolási 's légfrissítői haszonvételeért pedig a' szükségesség kisebb nagyobb mértéke szerint — szükség' esetében törvényesen — kivetendő — heti vagy havi díj fizetése által legezészerűbben eszközölhető. Illő továbbá, hogy illy közérdekü vállalatok a' státusz részéről is kedvezésekkel ápolassanak, mel-

lyek főképen e' kettőben állhatnak: a) az öröklőistajok' vonalába esendő érczek' egész vagy féltizede elengedésében, *) — de a' minék bizonyos szabályok szerint nyilvános törvény által kellene biztosítani. b) Szükségesebben elegendő bátorság mellett kisebb nagyobb tőkék kamat nélküli vagy félkamat melletti hitelezésében. **)

2) A' birtoki sajátság' szükségességéből foly a' költsönös igazságnak ama szabálya, hogy olly összeütközések esetében, midőn az öröklőistaj több olly bányabirtokosok' határán lenne keresztülviendő, kik annak kinyitására magok részéről is készek lennének, ezeknek mások felett egyébiránt hasonló körülmények közt elsőség adassék az engedményezésben, ugy mindazonáltal, nehogy annak ürügye alatt ebbéli vállalatok az illető bányabirtokosok' önkényétől tétessenek függővé, azaz, általak megakadályoztathassanak akkor is, midőn ők magok a' kinyitást tetteleg végrehajtani nem akarnák. Ezen visszaélés' lehető korlátozása idegen vállalkozók' ajánlkozása esetére, az illető birtokosok' előleges megintését, 's ha magok vállalni akarnák, a' vállalat megkezdésére, költség tehetség kimutatására, bizonyos határidő kitűzését, 's végrehajtására szoros felügyezés alkalmazását tenné szükségese.

3) Kisajátítási 's kibecsülési törvény nélkül olly nemű közérdekű vállalatok nem is képzelhetők. Ennek hiánya egyáltalában sokat hátráltatta eddigelé a' nemzeti-szorgalom' kifejlését, 's ha a' testvérhon

*) Hogy ez meg is történik, mindennapi példák mutatják. A' zdraholcei Sz. János bányászat (Zaránd vmegyében) közelebből is bírja ezen elengedést.

**) Az épen említett zdraholcei bányák' birtokosai, a' kihajtandó öröklőistaj vitelében hasonló segedelmezést nyertek.

közelebbi törvényhozási munkálatjait figyelemre vesszük, a' vasútak, csatornák, hidak 's t. e' f. építését előmozdító kisajátítási törvény — a' XXV-ik cz. az 183²/₆ béliek közt — olly következteljesnek mutatja magát, melly előbb hátrább korszakot fog a' magyarhoni szorgalom' előhaladásában alkotni. Tapasztaljuk t. i. út 's víz szabályozáskor, milly sokféle akadályok gördítetnek a' földbirtokosok' részéről többire olly tervek ellen, mellyeknek végrehajtásából rájuk is háromlandó közhaszon, mind minőségére mind maradandóságára nézve sokkal nagyobb lenne jövődöben, azon aprólékos haszonhajtásnál, mellyet ugy is csak illő kármentés mellett feláldozandó csekély birtokaiktól remélhetnek a' jelenben. Mi lenne a' bányászati szorgalomból, ha annak is olly akadályokkal kellene küzdeni? — Valamint tehát mindazok, mik a' bányászathoz megkívántatnak, erdők, vízfolyások, feldolgozási helyek, 's t. e. f. tiszta törvényszerint (1747 2-ik cz.) a' vállalkozók' számára illő haszondíj mellett kisajátítandók 's tulajdonképen kibecsülendők, 's e' viszonynálfogva magok a' földbirtoki jogok is a' bányászat közérdekeinek alárendelve lenni találtatnak; — szinteugy szükség lenne az öröklőistajok' érdekeit magában a' bányászatban — azoknak nagyobb egyetemisége tekintetéből — „miután az 1. és 2. pontok alatti elővigyázatok mellett a' szabadítéki engedmény már kiadatott“ — az illető bányabirtoki jogoktól e' tekintetben függetlenekké tenni, másként bajosan kockáztatná valaki vagytonát fáradságát más szorgalmi vállalat által hamarabb sikert hozandókat, olly vállalatra, mellynek sikerét szüntelen előfordulható perpatvar bizonytalansága 's kedvetlensége mindég csak veszedelmeztené? — Annálfogva idegen bányaha-

tárokból öröklőistajok vonalába esendő részeknek, a' vállalkozók számára olly általános tiszta törvény szerint kellene kisajátítandónak lenni, hogy ezen kisajátítás az öröklőistaj nyitásra adandó szabadítéki engedménnyel elválhatatlanul összefüggjön.

3.

Erőművek' mozgóítására legegyszerűbb, legolcsóbb, 's legbiztosb' a' vizerő. Ez használtatik rendszerént a' bányászati szorgalom' minden ágaiban, 's szükség' esetében gőzzel pótolatik. Állati erő csak ott foglal helyet, hol másnemű erő nem használható, 's hol az erőművek' alkalmazása rövid időre, vagy szakadozott időszaki munkálatra számítatik. Gőzerő mindég igényletbe veszi az állati erőt tüzi szerek általszállítása végett, 's tűzanyaggal nem bővülködő helyeken költség pazérlás nélkül nem alkalmazható. A' szélnek bizonytalan, szakadozott, 's bajosan szabályozható munkálatja miatt, a' szélerőt nem igen lehet ajánlani.

Hol állandó 's kellő mennyiségű vízfolyás nem találtatik, — elágazó apró patakocskák, források, eső' és hóvíz' felfogása által kell a' természetet elszorttságában pótolni, 's így születnek a' mesterséges tók, mellyek aztán mint megannyi víztárok állandó folyamu csatornák által szakadatlan munkálatban tartják az olvasztó 's feldolgozó erőműveket. Az illy tók annál elkerülhetelenebbek, minél nagyobb 's terjedelmesebb a' külső feldolgozási munkálat, melly törő 's tisztáló erőművek nélkül teljességgel fenn nem állhatna. Csak egy évben uralkodó rendkívüli szárazság több éveken keresztül érezhetővé teheti az érzettermesztési erőfejlés csökkenését, legérezhetőbbé alsóbb osztályu 's kisebb tókéjű vállal-

kozóknál, főként a' dolgozóbirtokosoknál (Eigenlöhner) kik rendkívüli szükség esetére tartalék alappal ritkán bírnak. Nem csak egyes és társulati magánvállalkozóknak, magának a' státusnak is tetemes kárával összekötvék az illy vízfogyatkozási jelenetek, 's ez az eset kivált Erdélyben, hol aranyezüst kohászattal csak a' kincstári gazdaság foglalkozik, gyakrabban fordulhat elő. Mind az t. i. a' mi időszakonkint a' kohókhoz szállítatik, annálfogva a' magánbányászati természetű időszakos kohóváltási egész árbecse, kevés napokkal a' szállítás után, hiteles kísérlet eredményei szerint, mindig előre kifizettetik a' szállító természetűeknek, lehuzván — a' mi önmagában értetődik — a' lehuzandókat; de néha rögtön béálló vízfogyatkozás miatt, melly az olvasztás folyamat is megakasztja — több időszakos szállítmányok olvasztási feldolgozása fenn akad, 's több százezer értékű bányaterményi tömeg huzamos ideig halt tőke gyanánt feldolgozatlan hever, 's ilyenkor, mert a' szállítás soha meg nem akad, olly summáknak kell a' kohóválasztásban előre fizettetni, mellyek az előrefizető kincstárnak csak évek mulva fordulhatnak meg a' kohótermesztés későbbi erőfejlésében. De egyébiránt is igen természetes, hogy az érzettermesztés csökkenése az illető bér munkások 's kisebb vállalkozók keresetcsökkenését huzván maga után, az ez által okozandó elsőszükségi fogyasztás megszorulásában a' helybeli 's körülvidéki nembányászati szorgalom fennakadása, legalább némi csökkenése is bennefoglaltatik.

Enni 's illy sokoldalú káros következmények előrelátásának, 's az abból következtetett szükségesség elismerésének köszönhetőek a' bucsumi, verespataki, váleursuluji, 's több más helyeken épített tók, mellyek — közvetőleg vagy közvetlenül a' kincstár

közremunkálása által állanak fenn, de a' mellett hogy kellő fenntartási ügyelet híjjában naponként romladozóbb állapotra jutnak, koránt sem elégségesek a' mindig inkább érezhető vízfogyatkozás elhárítására. Nagyobb tőkájű vállalatok, 's maga a' státus, kehaszati gazdaságában segíthetnek ugyan magokon víz-pótló eröművek felállításával, de a' mellyeknek költségei a' számos, nagyobb rész tehetségét sokkal felülmúlják, 's épen azért a' kisebb rész önfelsegélésével az összbányászati szorgalom érdekei kielégítve nem is lehetnek. Innen természetesen foly, hogy az ércztermesztés folytonosságának előmozdítására-mellybe mint látók annyi féle érdekek vegyülnek — csalhatatlanul szükséges, de a' bányászati szorgalom mostani állásában magánvállalkozók által bajosan létesíthető tők építéséről 's kellő fenntartásáról gondoskodni, míg e' célra nagyobb egyesületek alakulhatnának, a' státuskoz tartozik. *) Csakugyan egyébiránt is olly kényes, olly sokoldalú elővigyázatot 's oly szoros technicai alkalmazást kívánó, ezek nélkül pedig olly veszélyterhes következésű tárgy a' tők építése, hogy az, habár magán vállalkozók találattának is, minden esetre méltán igényletbe venni láttatik a' státus béavatkozását. Ebből és azon tekintetből, hogy bizonyos kamatfordulati biztosítás nélkül illynemű vállalatokat magától a' státustól sem várhatni, a' következő két kívánatok származnak törvényhatási méltánylásba veendő.

*) Ezen tekintetben is csak hálával tartozhat a' nemzet a' kincstári igazgatásnak, mint a' melly ezen kívánatoknak már régebbi időkben megfelelt, 1748-ban Julius 26-kán érkezett udvari utasítványban a' királyi kincstárnokoknak kötelességévé tévén „dahin zu bestreben: immer mehrere Teiche, soviel nemlich, als thunlich ist, anzulegen, und die alten—herzustellen 'sat.“

1) Magánvállalkozás esetére tartassék fenn a' státus béavatkozási joga; és ez a.) a' vállalat szükséges voltának, hely megválasztásnak, 's a' terv technicai részének megbíralásában, 's ugyanazért szükségtelen vagy czéliránytalan építési intézvények feltiltásában, b.) az építési munkálat felett gyakorlandó felügyelési ellenörködésben, a' megállított tervtől való eltávozás megakadályoztathatása tekintetéből, c.) magának a' toéépítésnek fenntartására fordítandó felügyeletben álljon. Mindezeket mulhatatlanul szükségessé teszi annak meggondolása is, hogy valódi szükség esetén kívül az illető föld 's bányabirtokosokat olly átengedések, 's járandóságok alá vetni, mellyek a' mindjárt következő pontban említetni fognak, nyilvános jogtalanság lenne, erre pedig a' törvényhozásnak sincs hatalma. Ezenkívül a' helyrosz megválasztása, az építési terv czéliránytalansága, 's a' toéépület elpusztulása olly dolgok, mellyek egyfelől magának vállalatnak sikerét hajtják füstbe, másfelől történhető víztululások 's gátszakadások által a' közelfekvő helyeket veszedelmeztetnék. 2.) Biztosítás adassék szükséges helyek legrövidebb úton való kitágosítása, 's azoktól, kik a' vállalat közvetlen hasznát élvezik, bizonyos pénzbeli vagy bányaterményi haszonbér járandósága felől. Az első a' toéépítési vállalkozók 's földbirtokosok közt fennförogható átengedési, 's kárpótlási egyenetlenségek legrövidebb eldöntését, a' második pedig az illető bányabirtokosok által fizetendő haszonváltság törvényes becsű általi felvetését, 's idetartozó egyenetlenségek hasonló legrövidebb birói kiegyenlítését foglalja magában, légyen a' vállalat magánosoké vagy a' státusé.

Tekintetbe vévén azt, hogy a' tóépités nem tartozik azon bányászati vállalatok sorába, mellyek napenként előfordulnak, 's főként a' szükséges helyek kibecsülése véget az 1747-diki 2-dik törvényezikk gyakori alkalmazását kívánák, nem lehet céliránytalan, a' tóépitési engedménynek, 's a' kibecsülés és haszonváltság iránti szabadítéknak, előleges biztossági vizsgálat utáni, kiadását, minden egyes esetekre országgyűlési határozás tárgyává bélyegezni; annál inkább, mivel a' tóépitések körül olyan akadályok is lehetnek, mellyek törvényhatósági összeütközéseket húzhatnak magok után. Ez mindazonáltal csak akkor lenne letésíthető, ha az országgyűlések esztendőnkénti bizonyos tartása folyamathajjonna. Az előleges biztossági vizsgálatban maga az országos bányászati törvényszék járhatna el, mellynek alkotása ugy is az ország nemzeti háromságához van alkalmazva.

4.

Jól épített 's jól fenntartott utak nélkül, a' bányász helységeknek egymás közti, 's körülvidékekeli közlekedése egyáltalában terhessé, az év némelly szakaiban pedig, csaknem lehetlenné válik. Innen származik aztán magának az ércztermesztésnek megnehezítése, 's ebből megint mind az a' rosz, mit a' szorgalom szabad előhaladásának meggátolása maga után szokott huzni. Nem lévén t. i. a' közlekedés mindenkor nyílt és szabad, ez által az első szükségik cikkelyek béhozatala nehezítettetik, 's ugyan azon mértékben nő a' vevők concurrentiája az adókéhoz képest, fel szökken a' munka bér, 's magának a' dolgozó vagy dolgoztató birtokosnak fenntartása is nagyobb kiadást kíván. Ezeknek következése a' termeszto erő sulyosbodása, melly a' vállalatok gaz-

dasági erőfejlését veszélyezteteti 's nehezíti az ércztermesztést. Szenvednek ez által a' körülvidéki birtokosok, s' mind azok, kik a' termények árbecsítésének kölcsönössége által a' bányászvidéki helységekhez adásvévesi érdekekkel kötvék. Nyilvános továbbá, hogy az utak roszasága miatt a' bányatermények általszállítása a' kohókhoz 's feldolgozási erőművekhez szintegy költségesebbé válik, s' minél roszabbak az utak, annál több oly vállalatok hagyatnak félben, mellyek egyébiránt kivált, dolgozóbirtokosok kezei közt, habár csekélyebb nyereséggel is, fel nem hagyattak volna.

Annál nagyobb figyelmet kíván az útépítési tárgy a' bányászat körében, minél kevésbé változható a' bányatermények árbecse, 's minél bizonyosb azon kereseti csökkenés, melly a' közlekedés megakadása miatt, ha az utak roszak, a' termesztoési költségek felszökkenése által okoztatik. — Másnemü szorgalmi vállalatoknál a' termesztoési költségek akár átfutó, akár maradandó felszökkenését rendszerint a' vevők, nem a' termesztoők hordozzák. Ez a' bányászati szorgalomnál megfordítva van, mellynek oka egyrészt az érczek árbecsének nagyobb közkereskedési állandóságában, másrészt a' státus kirekesztő érczváltási jogában keresendő.

Milly nyomorú állapotban legyen bányavidéki útaink nagy része, országszerte tudva van. Némellyek ősztől tavaszig csak lóháton 's így is bajjal 's idővesztéssel járhatók. Ugy nevezett rakottutak még a' fővonalokon is, mint például a' zalathnai és abrudbányai, ritkán találtnak, 's a' hol voltak is többire gond nélkül hagyattak, *) holott minden útigazítási

*) Sárd mellett a' Vörösmart és sárdi berek közt, 's a' t.

anyag bővön ajánlkozik. Nagyobb része bányász-helységeinknek fiscalis uradalmak kebelében van, 's mind a' mellett, hogy az utak készítése 's jókarbantartása magának az uradalmitárnak is nagyobb jövedelmezést eszközölhetne, a' mennyiben t. i. szabadabb közlekedés által nagyobb adás-vevési concurrentia, 's ez által megint a' regalék haszonhajtásának felszökkenése, műipar 's népesedés növekedése következnek, — csudálatos mégis, hogy e' részben a' fiscalis uradalmak eddigelő oly erőt, mint kívántatnék, 's mint a' millyen most látszik fejledezni, nem fejtettek ki. Nem azt akarom ezekkel mondani, mintha utak készítése 's jókarbantartása fiscalis uradalmak kebelében, csupán 's egyedül uradalmi erő-től várandó lenne; de igen azt, hogy illy közhasznú dolgok előmozdításán legnagyobb buzgósággal munkálni, 's ahoz tetteleg is járulni magának az uradalomnak érdekei is megkívánják; annál inkább, mivel az alsóbb bányászati néposztály, mely jóságának mindennapi hasznát veéndeni, többire épen azokból áll, kik a' fiscalis uradalmoknak jobbágysai:— Zalatna, Bucsum 's a' t.

Dolgaink jelen állásában úgy vagyunk az útcsinálással is, mint sok más áltatánosan elismert szükségü, de még is felvállalatlan heverő intézvényekkel. Országos fővonalokra alkalmasint kiterjed az igazgatás gondoskodása, de a' mellékesek kritikán vétetnek figyelembe, pedig kiki általlátja, hogy országos útaink minden tökélyessége mellett, a' mellékesek jókarbantartása nélkül, valóságos közlekedés nem is képzelhető. Egyik rész mindig másikára tolja az elmaradásnak úgy is könnyen simítható hibáját, vagy hol ezt tenni nem lehet, egyszer az időelőttiség tág palástja alá szeret buvni, másszor

a' kiviteli akadályok tömekelegébe rejtezik. „Utak jóságának — értem a' bányavidékieket — legtöbb hasznát a' bánya veszi,“ mond a' földbirtokos, „a' bányászat pedig a' kincstárt gazdagítja dézmával 's kohógazdasági felesleggel: hordozzák tehát a' kincstár 's bányászat az útcsinálás és fenntartás terheit.“ — „A' földbirtokosoknak mindent drágán fizetünk, jobbágysai általunk lépesednek, a' regalék nagyobb jövedelmezését nekünk köszönheti, 's a' t.“ mond a' bányász gazda — „'s e' mellett terményeink tizedét a' kincstár veszi: illő tehát hogy a' kincstár 's földbirtokosok gondoskodjanak az útakról.“ — „A' bányászat által, egyébiránt természetlen vidékek a' földbirtokosnak 's tartományitárnak bőv hasznót hajtának;“ mond a' bányászati kincstár, „váltás, beavatkozás, kohógazdaság temérdekbe kerül, a' kohóváltási előfizetés által néha több százezerforintnyi érczekben huzamosb ideig hever a' pénz, a' tized egy részét a' bányászti törvényhatóság fenntartása nyeli el: légyen hát a' megyének 's a' földbirtokosoknak gondja: az útakra 's a' t.“ Illy 's ezekhez hasonló kikerülések, 's egymásra utalások közt sikert remélni nem igen lehet. Minden kívánatok közt legtermészetesb a' lenne, hogy az utak készítéséhez 's jókarbantartásához mind azok járuljanak, kik abból hasznót huznak. Ez már önként magában foglalja a' közönséges vámjog szükségességét. Mindaddig tehát, míg az útkészítési tárgy magán-egyesületek által felvállaltatnának, mellyre a' vámjog közönségesítésén kivül a' kisajátítás biztosítása is multhatatlan lenne — feltéve csakugyan a' közigazgatás engedményezési 's vizsgálati előjogát; — egyedüli eszköznek mutatkozik ezen czélra: hogy a' kérdésben forgó utakat a' tartományi és kincstári pénztár közös erővel készit-

tesse és fenntartassa, 's ebbéli költségeinek kamatjául a' vámjog jövedelmezését közös mértékben vegye. A' robot vagy megyei felvétel által eszközölt kényszerítő útkészítési munkálatok szintugy hosszadalmasak, mint jogtalanok, 's az állandó fenntartás csekély biztosítása mellett céliránytalanok. Községek szerint felosztani az utak készítését 's jókarbantartását, ugy hogy mindenik a' maga határában eső vonalt készítse és fenntartsa, illő felügyelés béhozatala, 's vámjogi általruházás mellett inkább közelítő lenne. Ezekből általálható, hogy az érdeklött tárgy körül is a' kisajátítás és vámjog közönségesítésére nézve, törvényhozási állapotás látszik szükségesnek. *)

VII.

Törvényhozás bányászati érdeke.

Azokból miket eddigelő a' bányászatról, 's annak természetilehető legnagyobb előmozdításáról megemlíttem, sok olly viszonyok 's kívánatok tűnnek elő, mellyeknek elrendelése 's bétöltése a' törvényhozás körébe tartozik. Több ilyenek a' köz- és magánjogi ismértetésben fognak előfordulni. Ezen viszonyok 's kívánatok határozzák meg a' törvényhozás bányászati érdekét, mellyet itt kissé közelebről tekinteni nem lesz céliránytalan.

Feltéve azt, hogy a' nemzet társasági helyzetében köz- és magánjogi viszonyaiban, magának a' jogosságnak határai közt, semmi sincs, mi a' nemzet és fejedelem közt nem osztott törvényhozó hatalom

*) Zalathnán keresztül Abrudbányától Fejérvárig egy országos út készítésére megtörtént az állapotás, 's ahoz már hozzá is fogtak. A' zalathnai uradalom 's az abrudbányai közönség e' tárgyban példás buzgóságot fejtettek ki.

körön kívül eshetnék — természetesen következik, hogy a' bányászat, köz- és magánjogi viszonyaiban a' törvényhozás köréből kizárva nem lehet. Hogy abból egészen kizárva nem is volt mutatják régiebb 's újabb törvényeink.

A' törvényhozás lényeges rendalkatja az a' főfeltétel mellytől a' nemzet szellemi és anyagi erejének kifejlése — egyébként kedvező körülmények közt — legtöbbet függ. Hol a' törvények azon két erők fejlődéseinek szabad útát nem nyitnak, ott minden kedvező körülmények sikert vesztenek. A' törvények minősége pedig a' törvényhozás lényeges rendalkatjának minőségében gyökerezik.

Csalhatatlan elsősegi közé tartozik a' törvényhozásnak, hogy abban a' nemzet minden érdekei személyesítve légyenek; mert a' törvényhozásban a' nemzet kívánatjának, ezekben pedig a' nemzet érdekeinek kell központosulni. A' nemzeti érdekek józan kiszámításából eredő nemzeti kívánatok megállítása mindig terhes. Érteni ugyan is a' nemzet érdekét annyit tesz, mint annak minden oldalu körülményeivel, sajátágaival szoros ismeretben lenni. Ez már magában terhes feladás. Kívánatokat huzni ki a' nemzet bármilyen jól értett érdekeiből, mellyek aztán, mint a' nemzeti akarat meghatározott kifejezései, törvényekké váljanak, mindenek felett kényes.

A' nemzet érdekei közt fő helyen állanak a' nemzeti szorgalom érdekei, 's ebből önként következik, hogy a' törvényhozásban a' nemzet minden érdekei személyesítve csak ugy lehetnek, ha abban a' nemzeti szorgalom érdekei is bennfoglaltatnak. Ennek mulhatatlan folyadéka a' törvényhozás nemzeti gazdasági irányzatjának szükségessége. Érdekében kell tehát törvényhozásnak fekünni, a' bányászatot

is nemzeti gazdasági érdekessége szerint előmozdítani.

Mezeigazdaság, műszorgalom 's kereskedés érdekei törvényhozásunk rendalkatja szerint, a' törvényhatóságok — megyék, székek, vidékek, városok — követjei által, a' törvényhozásba kisebb nagyobb mértékben alkalmasint befolyhatnak. A' bányászat felszabadítása 1618-ban 's 1633-ban, — némelly az aranyosást 's aranyváltást illető szabályokkal —, valamint, a' bányászi törvényhatóság szabályozása 1747-ben 's 1755-ben mutatják ugyan a' bányászatnak törvényhozási figyelemre vetelét, de egyfelől nem bírnak azon szabadsággal 's kimerítettséggel, melly a' tárgy fontosságához képest megkívántatott volna, — más felől csak kevés részben foglalják magokban azon viszonyokat, 's töltik bé azon kívánatokat, mellyek a' bányászat közös magánjoga köriben, annak saját nemzeti gazdasági érdekessége szerint elrendezendőek 's bétöltendőek. Ennek okai a' bányászati nép érdekeinek a' törvényhozás előli rejtettségében, a' bányászati igazgatásban, a' közös magány-jogi viszonyoknak nem eléggé szoros elkülönözésében, a' törvényes bányászi rend hiányainak szabályozó rendeletek általi potlásában, melly valamint eredetében elkerülhetetlen volt, ugy másrésről a' törvényhozáshozói folyamodást sok tekintetben elkerülhetővé tette, 's több illyekben keresendőek. Az utóbb említett akadály a' törvényhozásnak útjában állani alkalmasint megszünend, miután dicsőült urunk 's királyunk uralkodása oltá, az igazgatás és törvényhozás különtermészetü munkálati köre szorosban elkezdett választatni. És épen az érintett akadályok azok, mellyeknek vizsgálatjából kiindulva, reátalálunk azon eszközökre, mellyek a' bányászat nemzeti

gazdasági érdekeinek befolyását, a' törvényhozásban előmozdíthatnák.

1.

A' bányászat külön igazgatás, és külön törvényhatóság alatt lévén, 's a' bányászati néposztály egészben külön állópotu testületet képezvén, a' mi némileg szükséges is, annak viszonyai a' képviseleti joggal bíró polgári törvényhatóságok munkálati 's tárgyalási körébe bé nem férkezhetnek, 's annál fogva azok előtt különösb érdekei sincsenek feltárva. Ez az oka, hogy a' polgári törvényhatóságok törvényhozási indítványozása, a' bányászatra nézve sikerrel nem gyakoroltathatik, a' mi t. i: csak akkor történhetnék, ha a' bányászi testületet kiegészítő bányászati társulatok 's egyesületek, a' polgári törvényhatóságok közgyűléseiben indítványozási 's szavazati joggal bírnának. Mivel pedig ez, a' törvényhatósági községek rendalkotjával, melly a' nemesi 's polgári birtokot, tézsi a' cselekvényes befolyás alapjával meg nem egyeztethető: igen természetesnek látszik azon kívánat, hogy az országos törvényhozási indítványozásból maga a' bányászati néposztály részesedjék. Ez lenne az első eszköz, melly a' bányászat nemzeti-gazdasági érdekeinek a' törvényhozásba való befolyását előmozdíthatná. Az 1585-diki országgyűlési lajstromban *) — mellynek eredetije a' károlyfejérvári káptalan levéltárában találtatik — vámok, harminczadok, sóaknak után, végzetül a' hámorok következnek, u. m. csiki, belényesi, torjai kénkőbánya, rézbánya, aranyezüstbánya; Abrudbánya, Zalathna-

*) *Diaetae seu Comitia Transsylvanica*, auctore Josepho Benkő. Cibinii et Claudiopoli Typis Mart. Hochmeister. 1791. pag. 63.

bánya, Nagybánya. Ezen lajstrom lényeges alkotja több éveken keresztül ugyan az volt. Hogy vámok, harminczadok, sóaknák, 's hámorok, azon időkben csupán adó 's rendkívüli segedelem felvetése végett hivattak volna meg, bajosan hihető; mert ugyanazon személyzetű gyűléseken egyébféle országos dolgok is tárgyaltattak, 's mindég kérdésnek marad, vajjon azon helységek, mellyek aranyezüst-bánya nevezetje alatt említettnek, mint bányász helységek, követjeik által jelentek-e meg, vagy előljáróik által? — De légyen bár felvehető azon vélemény, még sem fog abból a' bányászati néposztály törvényhozási befolyásának meg nem állhatósága következni; mert ha azon helységekre, mint bányász helységekre adót, segedelmet, országoson, az az országgyűlési végzés által, befolyásuk nélkül felróvni nem lehetett, már ebben önként meg volt a' képviseleti-jog ismerve, hogy t. i: de illis sine illis, végezni nem lehetett. Képviseleti-jogot pedig indítványozási-jog nélkül képzelni nem lehet. Akármilly magyarázatja légyen azon adatoknak, mellyek most, a' bányászati néposztályt a' képviselésbe bé nem foglaló 1791-diki organicus articulus kelése után, csak mint történetiek tekintődhetnek; annyit nyilván mutatnak: hogy azon időkben is meg volt ismerve a' bányászati néposztálynak külön cathgoriája.

Az indítványozás gyakorolhatása minden esetre megkivánná, a' bányászati testületnek községi egyesületekre oszlását, 's ezen egyesületeknek rendszer alakítását; mert csak így, 's nem másként lenne lehetséges, a' bányászati törvényhozási tekintetbe vevendő érdekeinek helyes kiemelése. Másként minden kívánat, minden előterjesztés különvált érdekek által, egy oldalú kérelmek bélyegét fogná viselni. Illy egye-

sületek régibb időkben csalhatatlanul léteztek, Zalathnán, Abrudbányán 's több más helyeken. Ezt mutatják azon kiváltságok, mellyek által némelly helységek, Zalathna, Abrudbánya, Offenbánya, Körösbánya 's a' t. bányavárosok' cathgoriajába emelve voltak, 's azon törvényhatósági jog-gyakorlat, mellyel azok valósággal birtak. Ide tartoznak többek közt a' következő oklevelek:

A.

„Ludovicus DEI gratia, Hungariae, Dalmatiae etc. Rex. Omnibus Christi fidelibus praesentibus et futuris, praesentium notitiam habituris, salutem in salutis largitore. Solet a Principe confirmari, quod licite postulatur, quia scilicet juris est, occupata indebite ad statum pristinum revocare, si est aequitati consonum, obtenta legitime, regio patrocínio roborare. Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod Nicolaus filius Kended Judex Civitatis nostrae de Zalathna sua, nec non universorum civium et hospitem nostrorum de eadem, in personis ad nostrae Serenitatis accedendo praesentiam, exhibuit nobis quasdam litteras nostras patentes, priori ac majori sigillo nostro in terra Usorae furto sublato consignatas, super libertate dictae civitatis nostrae per nos concessa confectas tenoris subsequentis; supplicans nostro culmini regio — —, ut easdem litteras, libertatesque eorum in eisdem expressas acceptare, ratificare, et novi sigilli nostri appensione pro eisdem dignaremur confirmare, quarum tenor talis est: Nos Ludovicus DEI gratia Rex Hungariae etc. memoriae commendamus, etc. quod nos ad humilem supplicationem Conradi Plebani, et Nicolai Veynner dictae Civitatis de Zalathna, nobis in suis, nec non in

universorum civium et hospitem, ac montanorum nostrorum de eadem Zalathna personis porrectam, utilitati ejusdem montanae nostrae de Zalathna invigilare cupientes, ut populi in eadem residentiam facientes, in pacis pulchritudine sedeant, et tranquillitate quiescant, ac libertatibus gratulentur opportunis eisdem ex regiae Majestatis liberalitatis largidua benignitate duximus annuendum, ut ipsi, eorum posteris, omni ea libertate fruantur, quia cetera montana in regno nostro existentia gaudent, et fruuntur; idcirco universis, et quibuslibet urburariis nostris, injungimus regio sub edicto, ut ipsi eosdem populos seu montanos nostros de Zalathna in praedictis eorum libertatibus admittant permanere, nec ipsos ultra eorum praemissas libertates in aliquo audeant molestare, praesentes autem privilegiari permittimus. Quarto die festi beatae Catharinae Virginis et Martyris. Anno Domini 1357. Nos igitur etc. praeattactas litteras nostras etc. acceptamus, approbamus etc. Sexto Calendas Mensis Februarii. Anno D. 1365. etc.“ Látható Zsigmond királynak 1390-ben költ, 's a' károlyfejérvári káptalan levéltárában lévő megerősítő leveléből.

B.

„Sigismundus DEI gratia Romanorum Rex semper Augustus, ac Hungariae etc. Rex. Fidelibus nostris, Comitibus Urburarum nostrarum in Montanis nostris Zalathnabánya vocatis, nunc constitutis, et in futurum constituendis, praesentium notitiam habituris, salutem, et gratiam. Pro parte fidelium nostrorum, universorum et singulorum Civium, hospitem, et montanistarum in locis montanis nostris commorantium, Celsitudini nostrae exponitur gravi cum querela, quod saepe contingeret, puod Comites ipsarum Urburarum

nostrarum per nos constitutorum, medio ipsorum in primo statim accessu et introitu, universas libertates, jura, et libertatum praerogativas per Divos Reges Hungariae, nostros scilicet praedecessores, et consequenter per nostram Majestatem eis gratiose concessas, laudabilesque ipsorum consvetudines et observantias illibate, et irrefragibiliter observare permittant; tamen exposit hujusmodi libertatibus, consvetudinibus abjectis, proventus ipsorum in auro et flore auri, secundum tabulam, et consvetudinem dictarum Montanarum nostrarum ipsis extradare, litteras etiam nostras regales, et alia litteralia ipsorum instrumenta, in suis vigoribus observare recusarent, in eorum praemissarum libertatum, praerogativarum derogamen valde grande; super quo supplicatum exstitit, et eisdem exponentibus per nostram Majestatem opportune providendum est, quia nos libertatibus laudabilibus, et consvetudinibus ipsarum Montanarum nostrarum, consequenterque civium, hospitem et montanistarum eorundem per quospiam nolumus indebite derogari. Igitur Fidelitati Vestrae, cuilibet Vestrum firmiter praecipiendo mandamus, quatenus a modo in antea cessantibus universis novitatibus ac abusivis consvetudinibus, per vos in contrarium praemissarum litterarum praedictorum praedecessorum nostrorum, et consequenter nostrarum indebite introductis, et introducendis, praedictos cives populos, et montanistas nostros, eorum justis libertatum praerogativis, gratiosis indultis, laudabilibusque consvetudinibus supradictis libere et pacifice, absque aliquarum novitatum adinventarum et introductarum abusu, uti, frui, et gaudere permittatis, praedictasque litteras dictorum praedecessorum nostrorum, et censequenter nostras iuxta suos vigores observando, praedictos proventus ipso-

rum in auro et flore auri, eis juxta tabulam et consuetudinem earundem, et aliarum Montanarum nostrarum, et signanter Crempniciensium et Bistriciensium reddere, extradare debeatis, secus nequaquam auri etc. Datum in Kewe, Secundo die Festi Visitationis Virginis Gloriosae. Anno D. 1428. etc.“ *Találtatik a' károlyfejérvári káptalan levéltárában.*

C.

„Nos Nicolaus Bertel Judex, Laurentius Grizeli etc. Jurati Cives oppidi Offenbánya; Lazarus Magyar Judex, Stephanus Sartor etc. Cives Jurati oppidi Körösbánya; Ladislaus Bokor Judex etc. etc. Oppidi Kisbánya etc. etc. Universis et singulis memoriae commendamus harum serie, quod cum diebus proximis ante Festum Bartholomaei, Anni Virginei partus 1525. Nos more solito quatuor oppidorum Metalliorum pro discutiendis quibusdam negotiis, in oppidum Abrudbánya ex Egregii Capituli Albensis commissione convocati fuissimus, ubi in domo Johannis Francisci, Erasmus Gréb Magister Montanorum, una cum suis Dominis Montanorum et Molendinorum, adversus aurilotores, ratione aquarum in rubeo flumine existentium, varias nobis proposuerunt querelas; auditis igitur ambarum partium querelis, propositionibus atque responsionibus, causam inter eosdem mediante jure, vera justitia, hac nostra sententia discussimus: ut Domini Montanorum seu Molendinorum, aquis seu rivulis omnibus, in rubeo flumine ad eorundem molendina mineralia pertinentibus, absque impedimento et obstaculo aurilotorum, ac aliorum uti debeant perpetuo, quemadmodum antiquitus praecessores eorum libere usi sunt; — si vero quisquam repertus fuerit, qui ibidem in rubeo flumine, ad suos

auriloturæ labores, praemissis aquis, seu rivulis citra voluntatem, seu sine consensu et scitu montanistarum uteretur, puniri debeat florenis quadraginta, quorum media pars erit Judicis, ceterorumque Civium juratorum oppidi Abrudbánya, altera vero residua actoris. Etiam poena eadem mulctetur is, qui aquas illas ex vero meatu, in aliud territorium abducere fecerit. In hujus evidentius testimonium praesentes, sigillis oppidorum nostrorum munitas exhibuimus litteras. Die et anno ut supra.“ *Köleséri Aeraria Romano-dacica-jábol.*

D.

Abrudbánya, régibb oklevelekben Altenbergnek, néhol Altenburgnak is neveztetik; 's mivel az A. és B. alattiak a' löbb bányavárosokról is csak közönséges kitételrel emlékeznek, ide függesztem Albert királynak 1438-ban költ 's a' károlyfejérvári káptalan levéltárában találtató levelét, melly a' négy bányavárosok kiváltságait megtartatni rendeli, 's ezek közt Abrudbányát, Altenberget, is megnevezi.

„Albertus DEI gratia Romanorum Rex semper augustus, ac Hungariae etc. Rex. ADux Austriae etc. Fideli nostro Magnifico Deseo de Losontz, Partium nostrarum Transsylvanarum Vajvodae, Salutem et Gratiam. Cum nos universa nostra Montana dictarum Partium nostrarum Transsylvanarum, simul cum Montanisticis in eisdem constitutis, in nostram Regiam receperimus protectionem, et tutelam specialem, Viceque nostrae Majestatis personae vestrae commiserimus tutelae et tuitioni speciali, igitur Fidelitati vestrae firmissime praecipientes, mandamus: quatenus acceptis praesentibus praedicta nostra Montana, ac universos Montanistas nostros, signanter vero in Montanis nostris Offenbaniae, Altemberk, Zlatenan, et

Körözs vocatis constitutos, et existentes, in universis eorum antiquis libertatibus et praerogativis, justis utpote et legitimis, contra quoslibet illegitimos impetitores protegere, tueri, et indemniter manutenere — — debeatis, nostrae Majestatis in persona et auctoritate, vobis per praesentes attributa, et justitia mediante. etc. Datum etc. in Festo B. Laurentii Martyris. Anno Domini 1438. Conclusio propria Domini Regis.“

E.

Az A. és B. alatti kiváltságok jogai Zalathnára nézve, az idők viszontagságai közt lassanként csak bizonyos béköltözött családok utódaira szállván, azok is bármilly csekély számmal külön községet alakítottak, 's ezen jogaikat — mint bányászci czéh — fejedelmi kiváltságok mellett a' 18-dik század közepéig fenn is tartották. Törvényhatósági joggyakorlatjokat több rendbeli ítélet-levelek bizonyítják, 's az itt alább következő, nyilván mutatja, hogy azon törvényhatóság az általok biratott telkekre is kiterjedett:

„Nos infrascriptidamus ad futuram rei memoriam quibus expedit universis, praesentibus et futuris: Quod hodie, infrascripto die, nostram personaliter comparuerint in praesentiam ab una strenuus Christophorus Rác, Civis et Institor in fiscali oppido Zalathna commorans, ab altera vero partibus Circumspecti viri; privilegiati Montanistae, praedicti oppidi Zalathna Cives et inhabitatores, nominanter: Floznic Hanes alias Szöcs, Czehae seu Societatis montanisticae actualis Magister, item Johannes Hartl, Henzel Juon, Cosztáandin György alias Sztoján, Mathias Puggelsheim, Laurentius Naasz, Johannes Georgius Knall, Cséjka Jankó, Saffer Jakab, Georgius Munkátsi, et

in hunc modum retulit praedictus Institor Christophorus Rác: quod videlicet superioribus annis honesta foemina Eva Rác, Consorts Martini Maurer, et Josephus, hujus naturalis et legitimus ex priori sua Consorte Helena Floznic progenitus filius, illius vero, veluti secundae consortis privignus, fundum aliquum ab antiquo, uti per seniores relatum exstitisset czehalem in vicinitatibus ab una etc. etc. existentem et situm,“ (itt leíratik, kikről szállott azon telek Rác Évára,) „juxta productas contractuales inpignorasset“ (folytattatik a' panasz és kérés,) „cujus petitio, cum justa et aequa, nobis et societati montanisticae visa sit, condescendit et annuit praedicta societas, ut omnino exponens Christophorus Rác, manet in possessione etc. Zalathnae die 4-ta Novembris 1742.“ Alolírás jobb felől: „Franciscus X. Michael Haas. m.p. Regius per Transylvaniam Montium Magister et Judex Supremus.“ Ezen alól: „Franciscus Schikmejer m.p. § Magister.“ Balfelől: „Flosznic Hanes, una cum tota universitate seu societate montanistica Zalathnensi privilegiata.“ Utánna a' peesét östyára nyomva: koronás paizs; ebben közbül keresztibe tett csákány 's kalapács, felül nap és hold, alól a' keneső jegye (†); a' paizs körül ezen szók: „Sigillum Confrat. Mont. Zalathn.“

A' romaiak idejében fennállott collegiumok, u. m. Collegium Aurariorum, Collegium Fabrorum, 's a' t. bányász-egyesületeknél egyebek nem lehettek. Kereskedési 's más egyébnemü egyesületek is hasonló nevezet alatt fordulnak elő, u. m. Collegium Negotiatorum, Collegium Dendrophororum 's a' t.

Hogy különvált községi egyesületek a' bányavárosiakon kívül, még más helységekben is léteztek, leginkább bizonyítja az: hogy némellyeknek bányász-helységeink közül, máig is megvan azon jusok,

mellynél fogva, helybéli előljárokot — csekélyebbérdekű bányászai tárgyakban birói tisztet folytatókat — magok választhatnak, 's azoknak előlülése alatt választot esküdtek előtt folytathatják apróbb keresetjeiket. Bucsum, Boicza, Sztanizsa 's a' t.

Ezeket előrebocsátva; 's mivel kétséget nem szenved, hogy a' bányászati néposztály — habár községi egyesületekre oszolva is —, indítványozási joggal, országos törvényhozásba befolyólag csak akkor birhatna, ha maga közvetlenül a' törvényhozásban képviselve lehetne; ez pedig az országgyűlési képviselet mostani állásában 's törvényes alkatjában azért nem történhetik, mert a' bányászati testület nem tartozik azon cathegoriák sorába, mellyek törvényhozási képviselettel birnak, 's annál fogva követeket országgyűlésre nem is küldhet; — méltán támad azon kérdés: hogy, 's miként lehetne az országgyűlési képviselet mostani állásában 's törvényes alkatjában, mellynek gyökeres változtatásához még most kevés remény, a' bányászai testületet is az érintett cathegoriák sorába emelni? — Ez véleményem szerint csak úgy történhetnék, ha a' jobbágytelkek szabad birtokolhatási joga, — addig is, míg az közönségesen béhozatnék —, legalább a' bányász helységekre nézve — légyenek azok fiscalis- vagy magán-birtokhoz tartozok — megállítatnék örökös váltság mellett, — 's ha e' szerint úrihatalom alól felszabadulandó helységek, — a' mit azon esetben méltán remélhetni —, bizonyos népességi minimum elérése esetére fejedelmi kiváltság mellett szabadvárosok sorába emeltetnének, 's ezek aztán a' taxalis helyek képviseleti jogával felruházthatnának. Városok sorába nem emelt helységekből akár külön, akár többekben együtt, a' bányászati néposztálynak egyesületekbe olvadása

szint úgy kivihető, mert törvény szerint csak ország 's fejedelem ellen intézett associatiók tilalmaztathatnak; mire nézve azonban megjegyzendő, hogy illy egyesületek alatt nem az egyes vállalati társulatokat, hanem több ugyanazon vidéken alakult vállalati társulatok egyesülését értem. Ezen egyesületek a' bányászatot illető tárgyakban a' legközelebbi bányaváros községeivel olvadhatnának össze követjeik által, és így a' városi bányász községekké lennének azon testületek, mellyeknek követjei által a' bányászati néposztály országgyűlésen képviselve, 's indítványozási joggyakorlatba lépendő lenne. Ezeknek kivitele, alkotmány sérelme nélkül lehetséges, hasznai pedig kiszámíthatatlanok. Csehország csak a' saazi és elbogeni kerületben tizenkét szabad királyi bányavárosokat számlált, mellyeknek felszabadulása a' bányászat közérdekeiből származott kívánatok méltánylásának volt köszönhető. Bleistadt például I. Ferdinánd alatt 1561-ben különös kiváltságnál fogva szabadítatott fel a' hertenbergi uradalom alól, 's szabad királyi bányavárossá emeltetett. Presnitz bányaváros több helységekkel együtt, még Mátyás idejében megváltotta magát a' presznitzi uradalomtól. Weypert helysége, gazdag ezüst ereinek feltalálása után II. Rudolf alatt 1607-ben nyerte felszabadulását, 's szabad bányavárosok sorába emelését. 's a' t. *)

Jobbágytelkek örökös megváltása, 's úrihatalom alatt lévő helységek felszabadulása egyébiránt is igen kívánatos lenne. Tudjuk ugyan is, mint már több versen érintettem, hogy a' nemzeti szorgalom

*) Versuch über die natürliche und politische Geschichte, der böhmischen und mährischen Bergwerke v. Peithner Edlen v. Lichtenfels, (Wien 1750. bei. Matth. Andr. Schmidt.)

élénksége leginkább önbirtok művelésében mutatkozik, 's ugyanazért úrihatalom alól felszabadult birtok, már csupán a' felszabadulás által, mind árbecsére, mind természeti erőfejlésére nézve magasbra szokkenvén, ez által mind a' felszabadító földesúr, mind a' felszabaduló község tetemes nyereséggel gyarapodnék. Képviseleti joggal bíró testületek számnövekedését a' mi illeti, tudjuk, hogy a' törvényhozási képviselet szélesbítése bizonyos maximumig, melly azonban nálunk a' hivatalosokkali ellentétben sincs elérve, a' nemzeti érdekek törvényhozási befolyását mindég növeli, 's annál fogva a' törvényhozási rendalkat célirányosságának letörölhetlen bélyegét viseli. A' felszabadulásra vissza térve, több helységeket látunk honunkban is, mellyeknek szorgalmi virágzását az úrihatalom zsibbasztó felsősége, az alárendeltség 's birtoki bizonytalanság mindég akadályozzák. Déva például Hunyadvármegyében, az eredeti 's műtermesztés forrásainak özönével, virágzó bányák tövében, a' kereskedést előmozdító Maros termékeny vidékén, magától a' természettől nagy kiterjedésű városnak jelelve, a' szorgalom 's kereskedés előmozdítására bételepített bolgárok kiváltságai mellett sem emelkedhetik középszerű mezővárosaink sorába. Zalathna, e' tisztos ösannya az erdélyi bányászatnak, több mint 4000 lakósaival, gabona- 's bortermő vidékektől környezve, mellyek csak középszerű belkereskedési közlekedés által önhatárai termékellenségét könnyen pótolnák, néhány órányi távolságra a' magyar honnali közlekedést ajánló Marostól, — a' kincstár kohászati gazdaságának 's magának a' fogyasztási concurrentiát növelő aranyváltásnak középpontja, több más számos személyzetű tisztségek lakává választva, ha mindjárt népességét

növekedni látja is, műszorgalmában 's kereskedésében nagyobb haladást csak nagyobb időszakokban mutathat.

Midőn tehát a' bányász helységek felszabadulását, törvényhozási képviselettel való felruházását, mellytől a' közvetlen indítványozási joggyakorlat elváthatatlan, az elébb említett tekintetekben is mind csak kívánatosnak látjuk, — a' bányászati néposztály érdekeinek törvényhozási befolyására pedig mulhatatlannak; megrögzött előítéleten kívül semmi sincs, mi az előadott tervet roszalhatná. Közveteflennek az érintett indítványozási joggyakorlatot azért nevezem, mert a' törvényhozási képviselet rendalkatja szerint nem a' törvényhatóságok követjeinek saját meggyőződése, hanem az azoknak adott utasítványok szabják ki a' képviseleti munkálat irányát.

2.

A' bányászatnak, mint nemzeti szorgalom tárgyának, csak azon érdekei vehetik a' törvényhozás méltánylását igazságos igényletbe, mellyek a' nemzeti-gazdaság irányzatjával is megegyeznek; a' nemzeti-gazdaság irányzatját pedig nem az egyes szorgalmi osztályok különvált, 's néha egymással éles ellentétben levő érdekei, hanem az ezen érdekek egybevetéséből, a' nemzet külső belső körülményeinek józan felszámítása szerint kifolyó kívánatok határozzák meg. Az érdekek különfélesége, mellyek az embert erre vagy arra határozzák, 's a' különféleségből származó ellenhatás egyes személyek, egész családok, összes szorgalmi osztályok, 's egész nemzetek közt az anyagi tehetőségre olly elkerülhetetlen valami, a' mit bizonyos határig előmozdítani kell inkább mint akadályozni. Ezt az ellenhatást szüli a'

vetélkedés ingere, melly megint bizonyos függetlenségi vágnak sarjadéka. 'S valamint a' nemzetközösségi szövetezése — mellynek alapja az élet- 's birtok-bátorság biztosításában keresendő — egyes személyek, családok, 's szorgalmi osztályok közt csak olly függetlenséget engedhet meg, melly mások függetlenségét veszélybe nem dönti; épen úgy a' nemzeti gazdaság is egyes szorgalmi osztályok közt csak olly ellenhatást engedhet meg, melly magát az ellenhatást fenntartani képes, melly a' hatást nem akadályozza. Kitalálni itt az elválasztó határt, minden bizonnyal kényes feladás. Az arra megkívántató adatoknak, mellyek főként a' kül- és belszorgalom állapotjának szoros ismeretiből, 's a' nemzeti kívánatok józan kiemelésiből tűnnek ki, legbiztosb kulcsát az igazgatás *) kezei közt találjuk; annál fogva az igazgatásnak indítványozási joga a' törvényhozásban 's tanácskozási befolyása, nemzeti-gazdasági tekintetben is annál szükségesbnek látszik, minél szemebetűnőbb az is, hogy épen előtte 's eleibe gyűlnek azon csalhatatlan tapasztalati adatok, mellyekből a' hozott törvények gyakorlati alkalmazásának hasznos vagy káros következményei leginkább felfejlenek, 's mellyeknek egybevetése a' törvények kielégítő vagy ki nem elégitő mivoltát legnagyobb bizonyossággal kimutatja. 'S épen ezen befolyás lenne a' második között, melly a' bányászat nemzeti gazdasági érdekeinek a' törvényhozásba való befolyását, a' bányászti nép képviseleti jogával együtt tökéletes valóra fejtené. —

*) A' bányászati igazgatás a' köz igazgatásnak egyik kiegészítő része, 's azon hatóság, hol az igazgatásnak különböző ágai össze folynak, maga a' kormány.

Azoknak, kik a' tanácsnoki kar folytonos befolyását, a' törvényhozó hatalomnak a' végrehajtó hatalomtól függetlensége tekintetéből, ellenzeni szeretik, légyen elég csak azt felelni: hogy az indítványozási és tanácskozási jog, az eldöntő határozó — szózatolás jogától elválasztható, 's így elválasztva a' törvényhozó hatalom függetlenségét épen úgy nem sérti, valamint nem sértik most a' királyi előadások és leírások. Ezek a' kormány nézeteit foglalják magokban, a' törvényhozási munkálódás körében; azok nem egyebek, mint bizonyos nemei az indítványozásnak. A' leírásokat felterjesztések követik, 's a' feljertesztéseket leírások, mig az állapotadás megeseik. Ezen kölcsönös felterjesztési és leirási joggyakorlat egybevetve az előadás jogával, semmi egyéb, mint a' kormányhatalmi rögtönös indítványozási és tanácskozási közlekedés kipottlása, melly t. i. tárgy folyamaton kívül hosszadalmas írogatás által viszi véghez, mit a' rögtönös közlekedés tárgy folyamatonban, 's legrövidebb úton igazít; az idő pedig olly megbecsülhetetlen kincs, mellyet lehető legnagyobb takarékoszággal használni, az országgyűlési tárgyalásoknak egyébiránt is hosszadalmas és terjedékeny folyama mellett, mindég bizonyos haszon.

Látjuk Európa némelly státusaiban, a' törvényhozási képviseletnek, a' nemzet műszorgalmi 's földmívelő osztályára is kiterjedését. Például, Poroszországnak tartományi rendei közt, a' városi polgárságon kívül, minden birtokosok is helyt foglalnak. Svécziában a' nemesség, egyház, polgárság 's földeszi rend közt van megosztva a' képviselet: 50 — 60. egyházi, 's 110 — 120. polgári képviselők mellett

a' földészi rend **160** — **170** követeket számlál. Szászországnak újabb képviseleti rendalkotja szerint a' második kamara öt követeket nyert a' műszorgalmi osztály részéről 's a' t. *) A' bányászati képviseletnek Csehország történeteiben látjuk példáját. Kutenberg p. o. követeket küldött az országgyűlésre egyedül a' bányabirtokosok képében ugy, mint bányaváros, **) 's a' t. Nem lehetne-e méltán várni, az erdélyi bányászat képviseleti jogának is, ha egyéb-iránt nem, legalább a' fennérintett mód szerinti megállítást? —

A' bányászati képviselet 's kormányi befolyás szükségességére nézve, tekinteti erősséget ad a' kincstári 's bányászati tárgyakban **1791**-ben kirendelt országgyűlési küldöttség munkálatjába foglalt azon ajánlat: ***) hogy a' bányászati magánjog terve bányász-birtokosok, 's kincstári tisztek befolyásával dolgattassék ki. 'S vajjon nem foly-e, épen ezen befolyás szükségességének megismeréséből, a' képviseleti jog szükségességének is megismerése. — Gondolom kétségbe hozhatatlan a' következtetés, mert, ha a' törvény terve, valamely szorgalom-osztály befolyása nélkül kimerítőleg össze nem szerkezhető; annál kevésbé lesz lehetséges annak, a' már szerkeztetnek megvizsgálása 's törvényé alkotása ugyanazon szorgalmi osztály befolyása nélkül. —

Bérekesztem ezen érdekes tárgyat Weissenbach szavaival, a' szászroni bányászatról **1833**-ban kia-

*) Allgemeine Weltkunde v. Galletti und Kannabich. 1835. Pest.

**) Peithner. Natürl. und polit. Gesichte der böhm. und mähr. Bergwerke 1780. Wien.

***) Operati Deput. regn. in Montanisticis anno 1791 ordinatae parte 3-a pag. 40 — 41.

dott jeles értekezéséből. — A' bányászati képviselet-ről ezeket írja: *)

„Bei der Bedeutung der Bergwerksindustrie im sächsischen Volksleben aber, bei den vielen Eigenthümlichkeiten dieser Industrie, deren Berücksichtigung selbst dem hellsehendsten Abgeordneten entgegen wird, wenn er nicht ganz dem Fache selbst angehört, oder bei jeder Gelegenheit sachkundige Aufklärungen und Winke erhält, — und bei der sogar leicht eintretenden Möglichkeit, dieser nur bei weiser Staatsbegünstigung sich erhaltenden Industrie, durch Mangel an Rücksichtnahme auf sie, sehr empfindliche und weiterreissende Wunden zu schlagen, — sollte wohl die Abordnung eines besonderen Deputirten wegen des Bergbaues, in den sächsischen Ständeversammlungen, ganz im Sinne unseren Repraesentativverfassung, und im Interesse der Volkswohlfaht liegen, da zumal die hohen Verwaltungsbehörden, welche die Regals-Verhältnisse, und fiskalischen Interessen am Bergbau zu berücksichtigen haben, nicht zugleich die oft entgegenstehenden Gewerbinteressen im volkrechtlichen Sinne vertreten können.

*) Weissenbach. pag. 162 — 163. (lásd az első szóban felidézve.)

ELSŐ CZIKKEL Y.

Gazdaságosság.

Általános előzmények: szorgalmi ipar termeszto erő; — termesztesi erőfejlés, hasonnemü 's külön termesztesi osztályok közt, magán- és közérdekü; — árbecs; — gazdaságosság, magán és közérdekü; — erőművek. Alkalmaza t: bányászati termeszto erő: termesztoők fenn tartása, hely, anyag, munka, általcserelés, adózás: — termesztesi erőfejlés: mennyiség, minőség, kelendőség, árbecs; — erő 's erőfejlés öszszvetéséből kiemelt gazdaságossági bélyegzet, magán- és közérdekü: — nemzeti- gazdasági érdekek bővebb vizsgálása; magán erőfejtési csalódások egyetemi hatásának távoztatása.

A' harmadik szakaszban általánosan említettem a' gazdaságosság főbb fokozatjait, mivel azonban annak mivolta a' szorgalmi ipar vagy temeszto erő, 's termesztesi erőfejlés közti aránylattól függ, a' bányászat gazdaságossági bélyegzete kiemelésére szükség lesz, az erő 's erőfejlésbe főként befolyó árbecs közelebbi tekintetbe vételét előrebocsátni, 's azoknak egymáshozoi visszavitelével a' gazdaságosság részletesb meghatározására térni.

ELSŐ ÁGOZAT.

Általános előzmények.

1.

Elsőtermeszto erő.

Termeszto erő maga az ipar. Ennek, 's az ezt hatásító eszközöknek elemei a' termesztes különfélesége, 's minősége szerint sokkép különbözők lehetnek ugyan; mindazonáltal többire a' termeszto fenn tartásában, helyben, anyag- 's munkában, általcserelés eszközzésében, 's adózásban központosúlnak; mellyek az utóbbin kívül több más szorgalmi ágazatok erőfejlését is igényletbe veszik 's többire nem is egyebek más szorgalmi vállalatok erőfejlését előmozdító fogyasztásnál.

A' Termesztoők fenn tartása meltán áll első helyen, mert ez magának a' termesztesnek főingere; melly azonban egyfelől, a' termeszto miveltségi állapotja, más felől ugyan azon vállalat egyedüli vagy más vállalatokkali üzése, 's a' termesztesi erőfejlés előszámítása szerint maga magát szabályozza. Ezen szabály általhágását többire önkáran fizeti az általhágó.

Hely, a' hol, 's a' mellyen, és anyag a' miből, 's a' mivel termesztoünk, nevezetes befolyással vannak — néha egyedül elhatározóval — a' termesztesre. Sok függ ugyan is attól, önbirtokon foly-e a' termesztes, vagy bérletten, 's minő anyaggal foglalkozik az? — A' földmivelés különböző ágainál, mint rendszerint az eredeti termesztesnél, legtöbbit tesz a'

hely geographiai fekvése, 's physicalai természete. Általcserélést — kereskedést — véve szempontul sokat pótol a' hely kedvező árpiaczi fekvése, 's viszont sok egyébnek kell kedvezőleg egyesülni, hogy annak mostohasága tűrhető legyen.

Munka magában foglalja a' segédek 's bérmunkások fenntartását, a' vállalat technikai oldalát, 's az ebben foglalt erőművészeti alkalmazást. Célirányos munka segít hely 's anyag mostohaságán, midőn annak céliránytalansága minden más kedvezések mellett csalódást okozhat.

Milly elhatározó legyen az általcserélés csak onnan is kitetszik, hogy a' természetés különböző nemei csupán, 's egyedül a' fogyasztás kölcsönösségének előmozdításában állhatnak fenn, 's ugyan azon természetési osztály különvállalatjai közt is minden bizannyal azok tarthatják fenn magokat legnagyobb sikerrel, mellyeknek általcserélési eszközei legbizonyosbak.

Nem kevésbé érdemel figyelmet az adózás állapota, melly bizonyos körülállások közt a' szorgalom némelly nemére elhatározó befolyást gyakorolhat.

II.

Termesztési-erőfejlés, hason- 's különmemű osztályok közt, magános és közérdekű.

A' természetési-erőfejlés megfogását már szóértelme is nyilván jelenti. Ezen kitétel atatt tudniillik azon kedvező vagy mostoha sikert értjük, mely a' természetési-erő egyes elemeinek összhatósága szerint a' természetésre háromlik. A' termények viszonylagos mennyisége, minősége, 's kelendősége teszik azon tekinteteket mellyekből a' természetés sikerét, az erőfejlést mérjük.

Minél kisebb erővel, minél nagyobb terményi tömeget állítani elő, csupán magára nem teszi a' természetés sikerét kedvezővé, mert jobb minőség nagyobb kelendőséget magasb árbecset biztosít, ezek pedig összehasonlítól a' mennyiségi hiányt bizonyos aránylatban nem csak pótolják, sőt felül is haladják. Bizonyos mennyiségi aránylaton alól magára a' minőség elsősege sem ad kielégítő sikert, bár milly kelendőség sem szökkenheti olly magasra, hogy az által, szerfeletti mennyiségi hiány teljesen pótoltnék. Minél kisebb erővel minél nagyobb mennyiség, minél jobb minőség, 's minél nagyobb kelendőség tennék a' természetési-erőfejlés legmagosb fokozatját, mellyről aztán különböző viszonyokban az erőfejlés legmostohább sikeréig szállhatni.

Minél kisebb erővel minél többet, 's minél jobbat természetni, a' természetés technikájának feladása, 's a' kelendőség kiszámítása többire kereskedési szemlélődéseken alapúl.

A' fennirtakon alapúl az erőfejlési összehasonlítás akkor is, ha az, hasonnemű természetési osztályok külön-vállalatjaira számíttatik. Azonban sok tekintetben más szempontból jelenik meg az összehasonlított erőfejlés, ha azt, egyfelől különmemű természetési osztályokra, más felől a' vállalatok nemzetgazdasági érdekeire visszük vissza.

Különmemű természetési osztályok közt minőségi összehasonlítás nem lehet, csak a' kelendőség 's abban gyökerezett kamatfordulat az, melly különmeműek közt erőfejlési összehasonlítást megenged. A' kelendőséget főként a' fogyasztási szükség, tehát a' termény közszükségűsége 's a' természetési technica egyszerűsége mozdítván elő, ebből következik: hogy különmemű természetési osztá-

mesztési osztályok közt — a' fényüzési természetű némely ágait kivéve, — annak van legmagosb erőfejlődése, melly minél inkább közszükségű terményeket, minél nagyobb technikai egyszerűséggel állít elő; melly tekintetben az eredeti természet rendszerint kivívja elsőségét a' műszorgalmi felett.

Nemzeti-gazdasági tekintetben is kívánatos a' természetű vállalatok erőfejlését minél magosbra szökkeníteni, mert egyes vállalatok kedvező erőfejlései összességéből származik a' nemzeti szorgalom virágzása, feltéve csakugyan, hogy a' különmemű szorgalmi osztályok közt szükséges aránylatmegzavarva ne legyen: annál fogva az a' tekintet, mellyben a' vállalkozás magános érdekei a' nemzeti-gazdaság érdekeitől különválhatnak, csupán 's egyedül a' nemzeti-gazdaság irányzatjának egyetemi kívánatjain alapulhat, melyeknek összevont értelme abban áll: hogy a' magános érdekek a' nemzeti közérdekeknek alárendelve legyenek, 's összeütközések esetében azoknak ezek elleni hatása akadályoztassék. Így p. o: a' gabona természetűek inkább pillanathoz számított magánérdeke azt hozza magával, hogy idegen gabona behozatala minél inkább nehezítettessék; de a' nemzet köz érdekei — különös eseteket kivéve — a' kivétel 's behozatal szabadságát megkívánván, a' behozatal nehezítését elő nem mozdítani, sőt azt — a' behozatalt — minden bilincseiből lehetőleg szabaddá tenni egyenes nemzeti-gazdasági kívánat. Lehetnek több tekintetek, mellyekben egyes vállalatok erőfejlési csökkenése, a' nemzeti-gazdaság érdekeihez mérve, káros erópazérlást nem mutat. Három fő szempontokból kell itt kiindulni; először a' természetű erőalkalmazás szükséges voltából kereseti-szorultság esetiben,

— másodsor abból: hogy illy esetekben a' nemzeti-gazdaság egyetemi irányzatjának csak olly magán erőfejlési csalódások állhatnak útjába, mellyek kül és bel szorgalmi aránylatot megzavaró egyetemi csökkenésben mutatkoznak, vagy a' belszorgalom egész osztályai közt megkívánatos aránylatot veszélyeztetik, 's mellyek egyszersmind a' nemzeti szorgalom egyéb ágainak összes erőfejlési eredménye által ki nem pótolhatók, — harmadsor: a' kül és bel fogyasztás szükségességéből. Ha p. o. *A*, vállalkozó, bel fogyasztásra számított természetű vállalatjában megbukik, mellyazonban *a, b, c* vállalkozók különmemű természetű erőfejléseit a' természetű-erő szükségesnek mutatkozó alkalmazása által igényletbe vette volt; meglehet e' megbukás *B, C, D*, vállalkozók hasonmemű vállalatjai erőfejlését szökkeníti fel. Itt ezen esetben nincs egyetemi-hatás mind addig, míg *B, C, D* vállalkozók azon természetű hiányt, mellyet *A*, megbukása okozand — feltéve, hogy a' kül fogyasztás ugy sem jöhetett volna igényletbe — kipótolni képesek. Tavábbá ha *E, F, G*, vállalkozók erőfejlései külfogyasztásra számítvák, 's azon egészterményi mennyiséget, mellyet a' külfogyasztás megkívánt, *E*, vállalkozó megbukásával, *F, G*, vállalkozók ugyan azon minőségben pótolni képesek, semmi vesztes nemzeti-gazdasági tekintetben, sőt a' természetű erőalkalmazás szükségességében a' megbukott vállalat üzését bizonyos haszon követte.

III.

Árbeccs.

Árbeccs, már magában bizonyos viszonyosság képzetét ébreszti, 's egyáltalában kétséget nem szenved hogy a' kelendőség, melly tulajdonképen a' ter-

mesztők 's fogyasztók közti aránylatban határozódik, egyébiránt hasonló körülmények közt legelső, mi az árbecset szabályozza. Azon körülmények, melyek azt egyébiránt változtathatják a' következendőkben állanak: első az anyag különös sajátsága, második a' természetre megkívántató idő, harmadik a' természettel ne talán egybekötött életveszély 's anyagi veszélyeztetés, negyedik a' távolság honnan az anyag kerül, ötödik a' természetre megkívántató észtehetség 's technicali ügyesség, hatodik a' természeti erők concurrentiája. Békélyást gyakorolnak még 1, a' természeti foglalatosság kedves vagy kedvetlen volta; 2, a' természet szakadozottsága ellentétben, a' folytonossággal; 3, a' munkabér kisebb nagyobb bizonytalansága. Ezek szabályozzák az árbecset kelendőség ugyanazonsága mellett. És így tulajdonképen az árbecs 's kelendőség közti aránylattól függ a' természeti erőfejlés minősége különemü természeti osztályok összehasonlításában.

IV.

Gazdaságosság, magános és közérdekű.

Akár ugyanazon, akár különemü természeti vállalatokat hasonlitsunk össze, látni fogjuk: hogy az erőfejlési fokozat teljes meghatározását a' „nyereség 's veszteség“ közönséges nevezetek ki nem fejtik, mert nem adják meg azon határvonalat, melly az összehasonlítás alapjául veendő fokozati különbség kijelentésére megkívántatnék. Van valami a' kettő közt — a' nyereség 's veszteség közt — a' mi sem egyik sem másik, a' mi az erő 's erőfejlés közt bizonyos súlyegyenlet képzeltet, és ez a' nemgazdaságosság, melylyen alól — ha tudniillik az erő az erőfejlést bár mily

kis mértékben lenyomja — szoros elkülönzéssel mutatkozik a' veszteség képzeté, a' gazdaságtalanság, — felül pedig — ha az erőfejlés nyomja le a' mérleget — a' nyereségé, tehát a' gazdaságosságé; melly kettőnek fokozatjai szintolly végtelenek lehetnek, valamint az erő és erőfejlés közti aránylat változásai végtelenek. Mivel tehát az előbbi pontokban említettek szerint ugyanazonemü vállalatok közt minél kisebb erővel minél nagyobb mennyiség, minél jobb minőség, 's mivel élénkebb kelendőség határozzák meg a' természeti erőfejlés legkedvezőbb sikerét, — különemük közt pedig a' termények kelendősége az, mi az erőfejlés összehasonlított sikerében határoz, melly azonban valamint a' mennyiség 's minőség is a' természet technicai egyszerűségétől függő, — 's mindezek mellett az erőfejlésre elhatározó befolyást a' kelendőség 's árbecs közti aránylat vesz; igen természetes: hogy ugyan azonemü vállalatok közt a' mennyiség, minőség 's kelendőség, — különemük közt pedig, a' kelendőség 's annak az árbecshezi aránya határozzák meg a' gazdaságosság 's gazdaságtalanság számtalan fokozatjait. Kelendőség 's árbecs néha egyenes arányban vannak együtt, néha megfordítottban. Kelendőséggel egyarányu árbecs a' nemgazdaságosságon felül, már ön magában főszerepet játszik a' gazdaságosságban; ha pedig az arány megfordított, az az, nagyobb kelendőségnek kisebb árbecs felel meg; akkor a' kelendőség élénkségebe foglalt kamatfordulati sebesség pótolja az árbecs némi alábbszállását.

Azon megfogások, mellyeket az erőfejlés nemzeti-gazdasági természetéről a' II-dik pont béfejezésében említettem, kijelelik azon támaszpontokat, mely-

lyekből a' gazdaságosság nemzeti-gazdasági megítélésében bátran kiindulhatunk.

A' természeti erők, összevetve egyfelől azon kereskedési kívánatokkal, mellyek a' kelendőség megítélésében tekintetbe veendőek, 's mellyek a' III-dik pontban említett körülményekhez, rendkívüli eseteket kivéve, az árbecs és kelendőség közti arányt is alkalmasint kitüntetik, — más felől azon három szempontokkal mellyek a' gazdaságosság magán- és nemzeti-gazdasági érdekeit bizonyos ellentétben mutatják, — az erőfejlés előleges kikémlésében — közelebbi alkalmazással — magoknak a' vállalkozóknak vezéresillagul, általános alkalmazással pedig egész természeti vállalatosztályok egyetemi gazdaságossági megítélésében is alapul szolgálnak.

V.

Erőművek.

Erőművek által pótolni az emberi erőt, 's az által a' munkában egyszerűséget 's tökélyesbséget hozni elő, a' vállalatok érdekeivel gazdasági tekintetben megegyező. Mivel azonban az erőművészet alkalmazása néha nevezetes kereseti csökkenést okozott a' nép bérmunkási osztályában, sokszor jött már vitatás alá azon kérdés: vajjon az emberi erőnek erőművek általi pótlása a' nemzeti-gazdaság érdekeivel megegyezik-e? — E' tárgyat itt vizsgálat alá venni annál czélirányosbnak tartom, mivel bizonyosb, hogy a' bányászati szorgalom-osztály körében is nevezetes alkalmazást nyert az erőművészet. Czelom pedig mindig csak az, hogy azt, mi a' bányászatra alkalmazható mindenütt kitüntessem.

Az ember életművi alkotásában, 's testi mozgalmaiban, az erőművészet legfőbb elveit alkalmaz-

va látjuk, 's az emberi erő, melly bizonyos külső munkálatra fordítatik, nem egyéb, a' test erőművi működésének eredményénél, tehát magára a' munkára nézve épen az, mi erőműveknél az erőművi siker. Mig természeti állapotjában [volt] az emberiség az ember maga magának elég lehetett; de a' társasági szövetkezés által, 's az emberi-nem fejlődésével, szaporodván a' szükségek, 's a' természetes számtalan ágazatokban tűnven elő, mellyek nagyobb erőfeszültséget 's állandóbb munkát kívántak, — azonban az emberi test tulajdon alkotásánál fogva is csak bizonyos nemű munkálatokra levén képes, 's ezen munkálatokban is azaz állandóság 's folytonosság, mellyet a' feldolgozás czélszerűsége megkíván felnem találtatván, — az emberi erőnek számtalan esetekben erőművi segély által kellett módosíttatni. Majd a' fogyasztás nagyra növekedése által szükségessé lett nagyobb természeti serénység, ott is igényletbe vette az erőművi alkalmazást, hol egyébiránt az emberi erő is sikerrel alkalmazható lett volna.

Addig, mig kereseti szorultság nem volt, 's az erőművészet előmentében lassubb léptekkel haladt, senkinek sem juthatott eszébe a' természetésre használható emberi erőnek erőművi pótlása ellen kikelni. Nagy változások tudniillik, ha lassanként 's nem megrohanólag jönnek, ritkán vétetnek észre, 's jöttökben a' nép figyelméből kisiklanak. Később, miután a' népesedés növekedésével az emberi szorgalom is gyorsabb léptekkel kezdett haladni, 's az erőművészet tökélyesbülésével az emberi erőnek ott is — hol az egyébiránt, habár kisebb sikerrel is alkalmazható lett volna — erőművek általi pótlása közönségesebbé lett; igen természetes, hogy a' nép birtoktalan

osztályából már érezhetőleg számosoknak kellett időszakonként munka 's kereset nélkül maradni. De ezen kereseti csökkenés olly időkben, midőn a' népeket közönséges háborúk, kivándorlások, dögvész, 's t. e. f. ritkították, 's majd a' világkereskedeés kinyitása is elfoglalta, mindég csak elsímult, 's mulékony pillanati jelenése változott. Szembetűnőbbé 's mélyebb bényomásuvá az, csak akkor kezdett lenni, midőn az eröművészet óriási haladásában a' már sokkal kiterjedtebb eröművi alkalmazás számos nagy terjedelmű műszorgalmi vállalatoknál — mellyek több ezer munkásoknak szolgáltatnak keresetet, — egyszerre mintegy megrohanólag divatba lépett, 's a' mi több, olly korban, 's olly nemzeteknél, mellyeknek körülményei a' munka nélkül maradt tömegnek a' minden napi szükség pótlását jelenben nehézzé, 's a' keresetszerzés reményét jövendőre is csüggedékenyé tevék. Ez az eset adta elő magát főként Angliában és Irlandban a' gyapjufonó, szövő, 's t. e. f. gyárok szintolly rögtönös, mint közönséges eröművi tökélyesbülése óta, kivált a' gőzerő használatának divatba lépése után több versen, néha megrázkódtatólag. Résszerint magok az események, résszerint azoknak előzményei sokakat elfoglaltak az általam is felvett kérdés megfejtésével. Nevezetes emberek nyilatkoztak mind két részre, *) de a' számos nagy rész véleménye csak abban határozodik: hogy az előhaladó eröművi alkalmazás egyebiránt kedvező nemzeti-gazdasági körülmények közt mind a' mellett is, hogy rögtön beállításban pillanatnyirázkódásokat okozhat, a' nemzeti szorgalom előmozdításának hathatós eszköze, és így

*) Lásd erről Soden I kötetje 140 §-e 185 lapját.

a' közjöllét emelkedésére, ha ezt akarjuk, magával a' nemzeti-gazdaság kívánatjával igen is megegyezőleg multhatatlan.

Az ellenvetések egész öszvege szinte csak az, hogy t. i. az eröművi terjedelmesebb alkalmazás által — mint fennebb emlitém — a' nép birtoktalan osztályában sokszor olly kereseti csökkenés mutatkozott, melly az egészben félelmes politikai crisiseket hozott elő. Ezt ugyan tagadni nem lehet, de meg kell ismerünk más felől azt is, hogy azon kereseti csökkenés veszélyterhes következéseit egyebiránt nem kedvező nemzeti-gazdasági körülmények okozták habár pillanatra is.

Angliában 's Irlandban p. o. sok egyéb körülmények folytak össze, mellyek a' birtoktalan rész kereseti csökkenését veszélyterhesé teheték. Anglia t. i. minden más elsőségei mellett, koránt sincs a' közjöllét olly magas fokán, mint sokan képzelnék. A' földmivelés ott ugy áll a' természet szorgalom más nemeihez mint 4: 9-hez, szinte mint 1: 3-hoz, 's a' földmivelő osztályban is a' birtokosok, bérlők és munkások közt Hume statistikai számítása szerint olly arány uralkodik, melly szerint a' földmivelő rendnek csak $\frac{1}{60}$ -ad része miveli ön birtokát. Ezen kívül a' gabona-törvény — Kornbill — béhozatala a' legszámosb néptömeget egyedáruság önkénye alá vetette. Az adó, melly 1700-tól fogva arányt haladólág nő (1700-ban 4 millió font, 1760-ban 7 millió, 1800-ban 30 millió, 1831-ben 60 millió) 's mellynek érezhető csökkenését — mig a' növekedő nemzeti adosságok dolga tisztába nem jó (?) alig remélhetni, — iszonyú teherrel fekszik a' nép nyakán. A' sinecurok kiknek (felsegítése 1831-ben több mint 1,500,000f.) nadályként csüngnek a' tehetetlenebb

néposztály veritékén 's népszerűtlenségökkel keserítik a' jozanabb részt 's t. e. f. Irland sorsán vérzik minden emberbarát szive. Egyfelől az anyaország felsősége, mely a' nemzeti-jöllétet mind anyagi mind erkölcsi elemeiben leverőleg illeti, más felől a' szint-ugy nyomasztó, mint visszás és természet elleni tízedrendszer, 's a' nemzet pénz vagyonát vétkes hidedgvérűséggel minden reproductio nélkül fogyasztó absontismus olly képet mutatnak, mely már magában elég azon nemzet közgazdasági állapotja megítélésére. Mi csuda hát, ha illy körülmények közt több ezer birtoktalanok keresetmodjának hirtelen csökkentése veszélyterhes jelenetekkel mutatkozott, 's nem foly-e épen ebből egyszersmind az is, hogy azon veszélyterhes jelenetek nem csupán magának az eröművi alkalmazás felszökkenésének következései, mellyek tehát kedvezőbb nemzeti-gazdasági viszonyok közt sokkal könnyebben elsímultak volna?

Egyébiránt mi a' feltett kérdés megfejtését illeti, tekintsük bár a' tárgyat általános vagy közelebbi szempontokból, minden esetben ugyan azon következésre fogunk vezetetni.

Általános tekintetben ugy látjuk: hogy az eröművi alkalmazás által eszközlött nagyobb természetesi erőfejlés, magának a' természetesi vállalat-osztálynak nagyobb kiterjedést okoz, 's ez által nevelvén egyfelől a' vállalkozók számát, másfelől több másnemű szorgalmi vállalatok erőfejlését, és így a' természetesi szorgalmat éltető kereskedést is előmozdítja; annál fogva az ezekből folyó népesedési növekedés által a' nemzeti-jöllétnek hathatós eszköze. Bizonyítják ezt a' gyárvárosok főként Nagy-Britanniá-

ban 's északi Ámerikában, *) mellyeknek szembe-tűnőleg növekedő népessége minden bizonnyal leginkább a' gyárok eröművi tökélyesbülésének köszönhető, Angliában p. o. statisztikai felszámítás szerint a' közelebbi években csak nem 90-szer annyi gyárjű mennyiséget dolgoztak fel az eröművekkel dolgozó fonó- 's szövő-gyárok, mint a' mult század utolsó tízedében ugyanannyi évek alatt, 's azon ember-tömeg száma, mellyet ezen szorgalmi vállalkozás akkor elfoglalt —, mind a' mellett is, hogy időközben az eröművészet tökélyesbülése 's közönségítése óta ezerek szenvedtek kereseti csökkenést, — ugy áll a' mostanihoz mint 15 : 150-hez. Egyáltalában Owen számítása szerint az angol gyárok mostani erőfejlése, — ha ugyanazt egészben eröművek nélkül kellené kifejezni, — több millió munkást kívánna. **) Kevésé közelebbről vizsgálván e' tárgyat, hat főbb tekinteteket látunk feltűnni: Először. A' megkímélt vagy pótoló emberi erő mennyisége sokkal felülhaladja azt, melly valósággal alkalmazható lenne, következőleg ezen tekintetben bizonyos arányig épen elkerülhetetlennek mutatkozik az eröművi alkalmazás. Angliában p. o. csak a' gőzeröművek száma 14,000-et felülhalad. Legyen mindenik közép-számítással 20 lóerőhöz mérve; 's a' gőzeröművek összes ereje 280,000 lóerőt fog pótolni. Mivel pedig egy lóerő mintegy 5 férfierőt pótol; csak a'

*) Például Pittsbury északi Ámerikában. Népessége 1820-ban 7242 volt, 's tiz év után (1830-ban) több mint két annyi (17,000) (Farkas Sándor Északámériai útazása. Kolozsv. Tilsch. 1834. 250-lap). Az eröművek elleni szegülésnek okát régebben a' népesedés akadályozásában is keresték, 's a' következésként épen ellenkezőt mutat.

**) Allgemeine Weltkunde v. Galletti. Vermehrt v. Kannabich Pest. 1835 Hartleben. pag. 45.

gőzerőművészet által megkímélt emberi erő mennyisége 1,400,000-re fog rugni, mely a' kereset nélkül maradt bér munkások számát sokszor felülhaladja, 's vissza nem pótolhatóknak, annál fogva egy részben elkerülhetetlennek, az az szükségképen erőművek által pótlandóknak mutatkozik. **M á s o d s z o r.** Az erőművekben munkáló erő, ha azt (feltéve, hogy az, egyébiránt a' természeti erőfejlés veszedelmeztetése nélkül lehetséges lenne) emberierőben előállítva képzeljük, az első szükségű természeti és fogyasztás közti aránylatot a' fogyasztók száma szerfeletti felszökkenése által olly mértékben zavarná meg, melly legszorongatóbb nemzeti-gazdasági crisiseket huzna maga után. **H a r m a d s z o r.** Szükségtelen erőpazarlás egész szorgalmi vállalat-osztályoknál olly erőfejlési csalódást okoz, melly a' külső és belszorgalmi aránylatot veszélyezteti, melly a' nemzetre egyetemileg hat, 's ugyanazért nemzeti-gazdaság elleninek mutatja magát. Már pedig hogy a' nagyobb természeti erőfejlést okozó erőművi alkalmazásnak egész vállalat-osztályoknál emberi erővel való pótlása — habár az egyébiránt lehetséges lenne is — legszembetűnőbb erőpazarlás volna, senki sem hozza kétségbe. **N e g y e d s z e r:** Némelly gyári foglalatosságok az emberi testre olly káros hatásuak, hogy azokból több ezerek félszége 's elerőtlenedése mulhatatlanul következik, melly megint egész nemzedékek elmevesztését huzza maga után. A' spitalfields-i selyemművesek nyomoru egészségi állapotja, London több részeihez képest olly igen szembeszökő, hogy azt a' selyem-szövés egészség rontó befolyásánál egyébnek nem tulajdoníthatni. Kilencz-tizede a' 20,000-nyi népességnek erőtlen elmevesztett emberekből áll, 's azon kevesek közt is, kik

az élet rendes idejét elérhetik, igen ritka, ki béuna 's félszeg ne lenne. Nem kívánja-e tehát magának a' nemzetnek köz érdeke, hogy illy káros hatású munka erőművek által pótolassék? — Manchester- 's Leeds-ben, hol a' selymet gépelyek szövik, a' Spitalfields-el ellentételben virágzó egészséget, erőt 's vagyoni gyarapodást találunk. **Ö t ö d s z ö r:** Most, miután már a' gyárok erőművi természetmányaival a' gépely nélküliek a' concurrentiát ki nem állhatják, az erőművi alkalmazás elmulasztásából egész vidékek elszegényedése 's gazdasági megbukása következik; melly megint — mellőzzük bár a' harmadik pont szerint károsnak mutakozó erőpazarlást — egyébiránt is a' nemzeti-gazdaság legfőbb czéljának, a' közvagyonosodás elérésének áll útjában. Igy p. o. Spitalfieldsben — hogy a' negyedik pont alatti példánál maradjunk — olly fokra hágott már több mint 20 ezer selyemművesek vagyontalansága, hogy többé senki sem kételkedik, miszerént ott, a' közsén felszökkenet ára miatt divatozó gépely nélküli szövés soká már fenn nem tarthatja magát. **H a t ö d s z o r:** Az emberi élet-szükség 's különféle kényelmek mind minőségre mind mennyiségre nézve olly mulhatatlan eszközzé tették az erőművi alkalmazást, melly nélkül azoknak az emberinem felvilágosodott 's kimivelt állapotjához mért kielégítése csaknem lehetetlenné válik. Ezen tekintet pedig az erőművi alkalmazás megítélésében ki nem maradhat, mert anyagi jóllétünket az élet-szükségi 's kényelmi éldelet egészíti ki, 's a' mi ezt előmozdítja, azt a' nemzeti-gazdaságnak kívánni, eszközölni kell.

Illy fontos, illy szembetűnő tekintetek, illy egyenes kívánatai a' nemzeti-gazdaságnak természetesen vezetnek az erőművi alkalmazás nemzeti-gazdasági

helyeslésére. Azon visszataszítólag munkáló előítélet, melly az iránt a' nép alsóbb osztályában még sok helyt uralkodik, — józan előterjesztésekkel, népszerű mutogatásokkal, 's a' kérdésbe-vágó nemzeti-gazdasági kívánatok, valamint azoknak nyomán az egészre 's így magára az alsóbb osztályra is ható egyetemi hasznok fejtegetésével, — kivált ott, hol az időszaki sajtónak népszerű irányzatja azt könnyűvé teszi, melly ezélra nálunk a' Vasárnapi Újság lelkes kiadója hasznos következással munkál, — ha teljesen ki nem írtható is, legalább nagy mértékben legyőzhető.

Ezen előfigyelmeztetés után könnyű lesz már a' bányászati szorgalomnak erő, erőfejlés, magán- és köz-gazdaságosság szerinti bonczolgatása.

M Á S O D I K Á G A Z A T.

Alkalmazás.

I.

Bányászati természetörő.

1.

Termesztők fenntartása.

Az erdélyi bányászat az ország következő részein terjed el: Alsó-Fejér, Hunyad, Zaránd, Torráda, Belső-Szolnok vármegyéken, Abrudbánya határán, Kővár 's Fogaras vidékeken, Brassó vidékén, Csik, Gyergyó 's Udvarhely székeken, 's Besztercze vidékén, több mint 80 helységek határain; mellyek

közt legnevezetesebbek: Nagy-Ág, Hunyad vármegyében; Verespatak, Bucsum, Zalathna, Alsó-Fejér vármegyében; Ruda, Zdraholez, Boicza, Tresztya, Kazanesd, Lunkoj, Zaránd vármegyében; Muñsel, Déva, Tekerő, Almás, Csertés, Fűzes, Veczel, Hunyad vármegyében; Oláhpíán, Sz. Sebes széken; Sz. Domokos, Csikban; Holló, Gyergyóban; Pojana Meruluj, Sinka, Fogaras vidékén; Radna, Besztercze vidékén, Toroczkó, Kisbánya, Torda vármegyében; Gyalár, Hunyad vármegyében; 's a' t. Az aranymosás, különösen, a' Maros, Aranyos, Strigy, hév és hideg Szamos, Olt, Ompoly, Sebes, Körös, Szeben, Burza, Tömös, Csanád, 's más ezekbe ömlő folyók 's patakok mentén az ország több más részein is keresztül húzódik.

Az ország említett részein elszort bányászat saját bányászati kerületekre oszlik. *) Illyenek: Zalathna, Abrudbánya, Topánfalva, Offenbánya, Nagy-Ág, Csertés, Brád 's Körösbánya, Toroczkó, Radna, Oláhpíán, Vajda-Hunyad, mellyek a' segéd törvényhatósági 's kincstári igazgatás ugyanannyi központjait képezik. Csupán fogarasi, brassai, csikgyergyó- 's udvarhelyi, még zsengejében levő bányászat nincs különösen rendezett kerületekre osztva, mert a' csikszentdomokosi kincstári 's magán társulati rézbányászat hivatala minden közhatóság nélkül áll fenn. A' kövárvidéki 's belső-szolnok vármegyei bányászat a' nagybányai főfelügyelőséghez tartozik. Az aranymosók, azok, kikről az Aprobata II-dik része XVI-dik Sz-a 4-k ez-e mint oláh cigány 's egyéb

*) Ezen elosztás nagy részint az 1774-dik Jul. 19-kén, 's 1797-diki Mart. 22-dikén költ szabályozó udvari kincstári rendelkezésen alapul, ezek által erősítetvén meg az, 1764-dik kerületi szabályozás némi változtatással.

nemből álló uratlan emberekről emlékeznek, tehát az oláhpániak kirekesztésével — 1747-től *) 1832-ig **) különös vajdaság igazgatása alatt voltak, mellynek megszüntetésével, a' kincstári aranyváltó hivatalok segéd törvényhatósági 's gazdasági igazgatása alá osztattak fel, illy rendel: 1-ső 's 2-dik társulat a' zalathnai királyi főaranyváltás alá; — 3-dik Hunyad vármegyében, 6-ik Alsó-Fejérbén, 's Szászváros székben, a' esertési aranyváltás alá; — 4-dik 5-dik 7-dik 's 8-dik, 's ezek közt a' 4-dik Fogaras vidékén, 's Szeben székben, az 5-dik Megyes székben 's Kükülő vármegyében, a' 7-dik Brassó vidékén 's Nagy-Sink székben, a' 8-dik pedig Szászsebes, Szerdahely 's Szeben székekben 's Alsó-Fejérbén, az oláhpáni aranyváltás alá; — 9-dik Zaránd 's Hunyadban a' brádi aranyváltás alá; — 10-dik 's 11-dik Thorda 's Alsó-Fejér megyékben a' toroczka aranyváltás alá; — 12-dik Belső Szolnokban 's Beszterce vidékén a' radnai tisztség alá.

Három rendet lehet megkülönböztetni a' természetők közt: dolgoztató birtokosokat, bérmunkásokat 's dolgozó birtokosokat. A' második 's harmadik rendbe tartozók igen sokkal felülhaladják az elsőket 's a' természetők legnagyobb részét a' harmadik rendűek teszik. A' második rend minden kivételnélkül, a' harmadik igen kevés kivétellel, az első nagyrészt — a' bányászathoz él. Igen kevés kivétellel a' harmadik, mert a' jobbágy-sorsu bányabirtokosok által üzető földmivelés azokra nézve is kik azt üzik, többire csak mellékes keresetforrás. Nagyrészt az első, mint a' dolgoztató birtokosok közt sokkal ki-

*) 1747 Sept. 18-kán költ kincstári rendelésnél fogva.

**) 1832 Mart. 5-kén 2308 udv. sz. alatti rendelés által töröltetett el ezen hivatal.

sebb rész az, melly a' bányászatot csak mellékes kereset gyanánt üzi, 's ezen kisebb részt egyfelől a' bányászok kincstár, másfelől honi 's külföldi magosb rangu bébírok teszik. Azok kik segédképen tartoznak a' bányászathoz, kohárok, szénégetők fuvarosok, kovácsok, 's t. e. f. egyrészt a' második rendhez tartoznak, de más felől egyszersmind a' harmadikat is nevelik. *)

Ezekből kiindulva igen világos: hogy az erdélyi bányászat nem tartozik olly vállalat-osztályok sorába, mellyek kevés számú társulatok által üzetnek, 's annál fogva a' kisebb rész birtokába szorítvák. Ugyan ezen szempontból nyilvános az is: hogy bányászatunk, mellynek legnagyobb részét a' szám nélküli apróbb pontokra osztott arany-ezüst bányászat teszi, olly iparágnak mutatkozik, melly bányászvidéken a' számos nagyobb résznek, tehát a' nép alsóbb osztályának köz kereset forrásul szolgál. **) Ebben kettős hasznót látok nemzeti-gazdasági tekintetben: először, a' birtok megosztottságát, melly a' szorgalom élénkségével bizonyos minimumon felül mindig egyenes arányban szokott lenni; másodsor, — a' mi némileg már az elsőből következik — a' természet folytonosságára 's mintegy állandó meg-

*) Az erdélyi bányászati személyzet számszerinti előadása következi fog a' 2-dik cikkben.

**) Der Bergbau im Zalathauer Bezirke wird nicht als eine allgemeine Einrichtung zur Beförderung des Wohlstandes im ganzen Lande angesehen, sondern als eine Art vom bürgerlichen Gewerbe behandelt, womit sich die Einwohner eines gewissen Bezirkes, welcher sonst keinen andern Nahrungszweig hat ernähren müssen (Journal einer bergmännischen Reise. v. Wilhelm G. E. Becker Bergmeister. Freyburg 1846 pag. 165. 166. 2 Theil) Ezen állításban én a' következetességet nem találom fel; mert azt hiszem, hogy épen az utóbb írt körülményben fekszik legnagyobb nemzeti-gazdasági haszon, melly bizonytalaz egészerre kihat.

alapítására nagyobb felesleg fennmaradását, mert a' köznép szükségai mérséklettebbek lévén 's egyszerűbb életmodnak kisebb kényelmi fogyasztás felel-vén meg; ez által magának a' természeti tőkének növekedése biztosítva van. Ebből azonban koránt sem következik, hogy birtokosoknak 's capitalistáinknak a' bányászati szorgalomhozi járulása kívánatos ne lenne, csak hogy ez által a' dolgozó 's dolgoztató birtokosok közti sulyegyen — mellynek fenntartását már csak a' bányászat elkerülhetetlenségi bélyegzete is magára a' bányászvidéki földnépére nézve szükségessé teszi, — meg ne zavartassék.

Látható tehát, hogy az erdélyi bányászat erőmérlegében a' természetők fenntartása olly nagyot nem nyom, hogy az által az erőfejlés kedvezése veszélyezve lenne. Kivételek, mellyek e' tekintetben is mint mindenben találhatók, egyetemi következtetésre nem szolgálhatnak. Azon ellenvetés, melly gyakran hallatik: hogy a' bányászti nép rendszerint jobban él 's a' mértéklet megszégésében többet enged magának, mint a' mezei-gazdasághoz kötött föld népe 's annál fogva természetesi felesleg nagy része magára a' bányászatra nézve reproductio nélkül vész el, ön magában elenyészik, ha meggondoljuk: először, hogy a' bányamunka kemény 's nehéz volta már magamagában kevésé jobb 's válogatottab táplálát szükségét viseli; másodsor, hogy minden vállalkozónak 's minden munkásnak egyenes joga van az élet kényelmeihez, 's hogy e' jog-gyakorlat azon határokon belől — mellyeknek keresztülhágása a' vállalat folytonosságát veszélyeztetné, — a' nemzeti-gazdaság helyeslését nem zárja ki; — harmadsor hogy köztapasztalás szerint nem is mutatkozik az érintett életmod olly bélyegzetűnek, melly a' bányászati szorgalom élénksé-

gére egyetemileg káros befolyással lenne, mert ha találtak is, kik a' kényelem 's életszükség kimérésében ön vállalatjuk gazdagsági érdekeit számításba nem veszik, 's ugyan azért azoknak folytonosságát veszélyeztetik — a' mit csakugyan tagadni nem lehet — de ezeknek száma olly csekély, hogy az általuk okozandó szorgalmi csökkenés, a' birtok megosztottságból eredő egyetemi ipar terjedtség- 's a' természetők nagyobb számának köz rendű állapotjából folyó nagyobb természetesi tőke-szaparodás mellélt tekintetbe sem jöhét. Azonban, legyen bár az ellenvetés maga helyén, abból még nem fog következni az össz ehasonlítás helytelensége, hogy t. i. a' természetőző mérlegében kevesebbet nyom a' természetők fenntartása, ha azoknak nagyobb részét a' közrend 's alsóbb néposztály teszi, mint nyomna akkor, ha tulajdonképen azok esnének a' kisebb részre.

2.

Hely.

Helybeli tekintetben a' bányászatnál hármat kell vizsgálat alá venni: a) a' hely alkati sajátságát, b) hely szerzést, c) a' hely árpiaezi körülményeit.

a.

Hely-alkati sajátságoktól függ az ásványi természetésnek — a' bányászatnak — kedvező vagy mostoha állása. Hogy hazánk hegyalkati sajátságai ezen tekintetben legkedvezőbbek, mutatja a' mindjárt következő rövid átnézés.

Az erdélyi bányászat eddigelé arany, ezüst, réz, kéneső, ólom, és vasztérmetéséssel foglalkozik leginkább. Arany-ezüst természetésre nézve, a' veres-pataki bányákon kívül legnevezetesbek: a' nagyágiak Hunyadvármegyében; a' rudai, 12 apostoloktól nevezettek Zaránd vármegyében; a' zdraholtzi bá-

nyák ugyanott; a' vulkoi Mihály, Péter és Pál bányák Zalathna és Bucsum határán Alsó-Fejér vármegyében; a' boiczai bányák Zaránd vármegyében; mellyek mind, kincstári igazgatás alatt, józan gazdasággal 's helyes technikai javításokkal üzetnek. Rézben legnevezetesebb a' csik-szentdomokosi bányászat, 's a' dévai, Hunyad vármegyében; kéneső csak Zalathnán természetik a' Dumbráva hegyén. Az ólom bányászatra nézve a' radain kívül, különös említést érdemel a' pojána-meruluji Fogaras vidékén, 's a' muncseli Hunyad vármegyében. Vasat Hunyad és Toroczko természet legnagyobb mennyiségben. A' só természet kiterjesztő kincstári gazdaság tárgya. Kén 's kénsavany jelenleg nem természetik, kivéven egyrésztől azon kénes érczek természetét, *) mellyek a' kohó munkalat számára Zalathnán, Offenbányán 's Csertésen természet állapotban, tehát nem kitzált kén gyanánt váltatnak bé, — másrésztől azon vasgálicz-mennyiséget, melly a' zalathnai kohóknál, az erdélyi kohászat körül sok érdemeket szerzett királyi kohónagy Debreczeni Márton tisztelt barátom fáradhatatlan munkássága által közelebről béhozott rézválasztásnak mellékes eredménye. A' köszén csak most kezd különösb figyelemre vétetni. Hegyeinknek az irt ércz-nemekben kitünő gazdagsága kitetszik! először, azon kedvező erőfejlésből, melly Erdélyt Roma uralkodásától fogva jelenkorunkig csaknem folytonos bányászati áldásban tartotta, **) — másodsor, az erdélyi ércz-termesztésnek Europa más tartományai hasonnemű természetével föld, terület 's népesség szerinti összehasonlításából. Mi az elsőt illeti alkalmasint bévehetőnek tetszik azon vélemény,

*) Faczehája, Zalathnán; Fericsel Tekerón; Offenbánya s' a' t.

**) Hányszor nem mondtak már (például) a' verespataki bányászatra kárhóztató ítéletet, tovább virágoztatását egy két év-

hogy a' mély belátásu Trájánt az erdélyi aranybányák gazdagsága nem kévéssé ösztönözhetette Daclát romai tartományá változtatni, mely valamint a' császári kincstárt temérdek gazdagsággal halmozta, ugy a' tartomány belvirágzását is majd más félszázadig biztosította. Erdély akkori képe mintegy pollásul elvesztett függetlenségiért, tartományi alárendeltsége mellett is, olly nagyszerűséget mutat, mellyre azután bajosan vergődhetett. Az északról betolakodó got-hok hatalma megmérközött a' romai sasokkal, de a' magára hagyatott Dacia szomorú fejtelenség sorsára jutván, Roma szárnyai alatt nyert virágzását hervadni látta, 's anyagi tekintetben csupán aranybányáinak időszakonként feltünő bővebb áldásai által érzett némi gyarapodást. Megalapítottván a' magyarthatalom, 's majd a' szorgalmas szász nemzet betelepédvén nemesak, sőt a' két testvér nemzettel polgári jogaiban is megosztóván, új virágzás korszaka tüntfel a' bányászatra, melly a' tudományokat, művészetet 's nemzeti szorgalmat előmozdító méltán nagy-nak nevezhető Bethlen Gábor uralkodása óta; a' bányászat felszabadítása által *) állandóvá lön. Mit tett az austriai ház nemzeti szorgalmunk ezen nevezetes ágának állandosítására? nem szükség említni, mert azl résszerint folytonos munkalatjában részszerint boldogító következményeiben naponként látjuk. Más tartományok bányászati szorgalmát az erdélyivel összehatolítva földterület 's népesség szerint, megismerhetjük az ide mellékelt kimutatás eredményéből, mellynek adatjai Gallelti világ ismeretében (megbővítve Kannabich által kiadva Pesten 1835-ben Hartleben Adolfnál) elszorva találhatnak:

re szabva; 's hányszor nem éledt fel a' bányák áldása annál kitünőbb gazdagsággal mint phoenix tulajdon hamvából? —

*) Lásd az 1618-dik Aprilis 12-diki gyűlés határozásainak 7-dik cikkjét.

Ország.	Terület □ m. f.	Népesség.	Arany.	Ezüst.	Réz.	Olom.	Vas.	Kéneseő.
Svédzia Norvégia.	13,619.	4,000,000.	14. (1823ben).	25,000. (1834.)	2,400,000. (1825.)	25,500. (1825.)	170,000,000. (1825.)	—
Német szövetség.	11,552.	35,820,000.	50.	70,000.	3,000,000.	19,000,000.	300,000,000.	16,000.
Francia ország.	10,050.	52,000,000.	igen kevés.	2,500. olomból.	500,000.	1,500,000.	400,000,000.	—
Spanyol ország.	8,500.	14,000,000.	dito.	igen kevés.	Aragoniá- ban's N- varában sok.	45,000,000. (Linares)	18,000,000.	6-800,000 (Almadar.)
Nagy Bri- tánia.	5,716.	24,000,000.	—	6,000.	24,400,000.	Durham's Northum- berlandban.	1200,000,000.	—
Szardínia.	4,330.	4,400,000.	—	800.	8,400.	265,000.	2,000,000.	—
Ausztriai birodalom. I.	4,181.	13,215,000.	1,050.	47,000.	4,000,000.	4,500,000.	25,000,000.	Czinnobér 50,000
Magyaror. II.	1,409.	1,890,000.	1,500.	2,500.	80-100,000.	200-250,000.	2,500,000.	5,200.

Ország.	Terület □ m. f.	Népesség.	Arany.	Ezüst.	Réz.	Olom.	Vas.	Kéneseő.
III. Gallicia. Lodoméria. Bukovina.	1,548.	4,511,000.	—	—	100,000.	45,000.	5,000,000.	—
IV. Örökös tart. e. Alsó Ausz- tria.	708.	2,084,000.	Tirolissal, 150.	—	75,000.	—	4,850,000.	—
Stájer orsz.	599.	855,000.	—	—	70,000.	—	40,000,000.	—
c. Illyria.	519.	1,154,000.	—	—	75,000.	5,000,000.	55,000,000.	Czinnobér 450,000. Itáliában.
d. Tirolis.	516.	784,000.	lásd a. Ausztri- át.	—	kevés.	120,000.	1,600,000.	—
e. Cseh orsz.	952.	3,901,000.	—	7,000.	—	1,400,000.	21,000,000.	—
f. Morva. Sic- zia.	481.	2,060,000.	—	—	—	—	11,000,000.	—

Megjegyzendők ezen kimutatáshoz: 1-ször) Hol év-szám feljegyezve nincs, több évi középszámítás véteztett fel. 2-or) Az Európán kívüli birtokok természetse kihagyatott. Valamint 3-or) kihagyattak azon tartományok is, mellyeknek ércz-termesztése vagy igen csekély, vagy nem folytonosan kitünő u. m: Török orsz. Dania, Siciliák, Portugál, pápai státusok 'sat. Ezen utóbbiaknak ércztermesztése a' következő: Török ország Boszniában aranyat, Rumli tartományban rezet 's vasat igen kevés mennyiségben természet. Siciliákban vasat, de a' melly az ország köz szorgalmában alig jön tekintetbe. Portugálnak egyetlen arany bányája Adissában Setubál mellett régebben meglehetős nyereséget adott; a' tras-os-montesi ezüst bányászat pusztulásnak indult; vas 1821-ben 450 ezer fontnyi természetet; A' schweiczi vas-termesztés évenként mintegy 3 millió 500 ezerre rug; csekély ólom természetse ezüstben igen gazdag. Belgióm vas-termesztése nem megvetendő. Az ausztriai birodalomban Dalmácia, Cattáro 's Ragusa vidékeivel, 's a' lombárdvelencei királyság, kivévén azon kevés rezet, mellyet Velence természet, bányászati tekintetben legmostohább hegyalkattal bírnak 's e' részben a' több tartományok virágzó bányászati szorgalmával szembetünő ellentétben állnak.

Látható ezen kimutatásból, hogy az arany-termesztésre nézve Erdély, Europa minden tartományai felett, földterületi 's népességi összehasonlítás nélkül is, legmagasb fokon áll; utánna mindjárt Magyarország következik, négyszer nagyobb földterületen 450 fontal kevesebb természetével; a' több tartományok természetse mindössze sem jöhet a' kettővel aránylatba. Az erdélyi ezüst-termesztés földterület 's

népességi aránylat szerint az első közt áll, mint szintén a' réz- olom- vas- 's kéneső-termesztés is.

Különös tekintetbe veendő az összehasonlított természetben: hogy Erdély bányászati szorgalma aránylag legszűkebb területre szorítottnak mutatkozik. Ennek oka kivált az aranyezüst-termesztésnél, érczereinek kisebb ürekbe szorított nagyobb gazdagságában keresendő, melly már magában mint egy-átaljában a' termés-éralkat, kedvező hegyalkati sajátság bélyege. Egyébiránt azon összeszorultság egyik oka, érczhegyeinknek, az eddig ismertektől távolabb fekvőknek eddigi elhagyottságában is rejtezik. A' köznép t. i. melly előítéletek közt növekedve, azokban él 's azok által vezetettik, vállalatja szerencsésb sikerét többire csak ott keresi, hol azt mások által is feltalálnak látja; 's innen következett, hogy az összbányászati szorgalom azon hegyek közül, mellyeknek békés magányában a' bánya-áldást századokon keresztül feltünőnek mutatja az őshagyomány, némelly vállalkozók jól sikerült munkái után csak most kezd kijjebb terjedezni. Hálás köszönettel tartozunk e' részben is a' kormány és kincstári igazgatás intézkedéseinek. Az ausztriai ház uralkodása alatt t. i: több versen czélba vett érczkeresés — Schürfung —, a' nagy királynő Mária Theresia idejében 1764-en; september 14-én költ legfelsőbb szabályozó rendelet által állandóvá tétetni határozott ezen szokban: „als ist zu deren nächst göttlicher Gnade anhoffenden Entblösung mit der auch seithero zur Handen genommenen Schürfung beständig auf Unkosten des aerarii fort zu fahren,“ melly kincstári érczkeresés a' közelebbi években újból folyamatba jött. Mennyi kincs, mennyi gazdagság hegyeinkben, újabb 's terjedelmesebb vállalatokat ébreszthető, 's nemzeti szorgal-

munk legnagyobb hátramaradásával még felnyitatlan heverő?

Nemzeti szorgalmunk élénkségére igen sokat tenne a' kőszénbányászat felnyitása. Tudjuk ugyan is a' szeneknek az életszükség 's szorgalom körébeni használhatóságát, melly mind terjedtségére mind különbségére nézve kiszámíthatatlan. Például szolgálhat Nagy-Británia, hol a' kőszénbányászat virágzása — midőn Durham, Northumberland, Cumberland, Lancaster évenként mintegy 300 millió mázsát termesztenek — minden bizonnyal legnagyobb részt tulajdoníthat magának a' gyári szorgalom kitünő magas állásában; ugyannyira, hogy olly vidékekben, mellyek kőszénhez bajosabban, legalább nem olly jutányoson juthatnak, a' kőszén alkalmazásának abból keletkező megnehezese egész szorgalom-osztályokra csökkentő befolyást gyakorol. Ezt mutatja a' spitalfeldsi selyemkészítés, összehasonlítva a' manchesteri és léedszi gépelyszövéssel. Hogy Erdély kőszénben gazdag, az eddigi vizsgálatok mutatják. Fogaras, Hunyad, Zaránd, Alsó-Fejér, Kolozs 's a' t. szép kiterjedésű ágyásokat adhatnának. Holbákon, — Fogaras vidékén — már hegyalkati tekintetben is szerepet játszanak a' szenek. 'S mi az oka, hogy mind e' mellett Erdélyben tudomra egyetlenegy rendszeren nyitott kőszénbányát sem mutathatunk? — pedig már erdeink megrongált állapotja is elég ingerül szolgálhatna, e' megbecsülhetetlen tüzelési pótszernek — a' kőszénnek — alkalmazására. Holbákon magam szemlélttem azon temérdek erdő-pusztításokat, mellyeket a' szénégetés okoz, 's a' mi több épen olly helyeken is, hol talán magok a' szénégetők a' legjobb minőségű kőszén ágyást tapodják lábaikkal. A' kőszénbányászat elhagyatottságának okai közé méltán

felveendő ugyan; hogy gyáríszorgalom hiányában, 's erdőszeti gazdaságunk nagy részint inkább pusztító mind fenntartó állapotjában szembeötlőleg sürgető tüzszeri szorultság jelenleg mindenütt még nem mutatkozik, a' szorultság pedig többire mindig első szerepet játszik az ipar 's kereset különféleségében; de valljuk meg őszintén, hogy miután csakugyan már láthatni a' kőszén figyelemre jutásának némi nyomait, a' kőszénbányászat megnyitását 's nagyobb virágzását szembetűnőleg azon körülmény akadályozza, hogy a' bányászati regalitas természetéről keletkezett fonák fogalmak, a' bányászat közérdekeinek tekintetbe nem vétele, 's az 1747-ki 1-ső törvényezikk önkényes elmagyarázgatása magok után huzták a' kőszén regalitasának kétségbehozatalát; mellyből önként következett, hogy a' kőszénbányászaton már első kezdetben nehézkedő földbirtoki jog-elsőség igen sokakat visszaretent olly bányászati vállalkozásokhoz fogni, mellyekben a' keresőnek 's találónak a' feltalálás dicsőségén kívül végre csak is azon szomorú szabadság juthat osztályrészébe: vagy egészen felhagyni vállalatjával, vagy pedig nyomasztó feltételek, kárpottások 's társulati alárendeltség igája alá hajolni. Midőn tehát az 1747-diki első törvényezikkely minden érezeket 's gyuladókat regalitas tárgyává tesz, melly a' földbirtoki jogelsőséget önként kizárja, 's a' birtokba vételi önkény 's erőhatalom megakadályoztatása végett a' találási jog alapján magát a' felkérés 's adományozás szükségességét maga után huzza, nem lehet eléggé sajnálni mindezeknek kétségbehozatalát. Kívánatos lenne a' nemzeti-gazdaság érdekében az érintett akadálynak elhárítása.

Helyszerzés fogalma a' bányászatra nézve olly szoros kapcsolatban áll a' bányászati regalitással, hogy azt ennek felfogása nélkül alaposon előadni bájosan lehet; mivel azonban a' bányászati regalitás felfejtése ezen munkám elrendezése szerint egészben külön értekezés tárgya leend a' második részben, legyen elég itt e' tárgyhoz képest csak annyit mondani: hogy valamint egy felől, hazánk törvényei szerint felszabadítottván a' bányászat, 's ez által a' földalattiak 's földfelettiak birtoka egymástól elválasztván, minden bányabirtoknak alapja a' találas, szerzésmodja pedig a' felkérés 's ezt követő adományozás, *) mellyek által a' birtok-szerzés a' nemzet egyik osztályának önkényétől függetlenné, 's az egészre általruházhatóvá tétet; ugy másfelől a' bányászati 's kohászati külső feldolgozásra megkívánható helyek birtokban vétele is törvényes kibecsülés által biztosítva van az 1747-diki második törvény-czikk tiszta értelmében. A' különbség helyszerzési tekintetben csak ott keresendő, hogy a' feldolgozási helyek mérsékelt haszonbér mellett barátságos egyezés vagy törvényes kibecsülés után, a' bányák magok pedig, tehát az érezhető ásványrakodások — mennyibe a' munkálat földfeletti kártételt maga után nem huz, — minden bér vagy díj fizetés nélkül szállnak a' felkérők birtokába. Egyebiránt ön magában érthető, hogy már adományozott bányák 's birtokba vett feldolgozási helyek épen ugy leketnek szabad adás-vevés tárgyai a' nemzet egyes tagjai közt 's épen

*) Némí felvilágosítást adhat e' tárgyban a' következő munka is: Institutiones in Juris Metallici in, usum M. P. Tranniac, opera Alexii Sofalvi de eadem Assessoris R. Iudicii M. Pars 5-a (Claudiopoli 1838) pag 109.

olly módok és utak által szállhatnak mások birtokába, mint más akármelly javak. Tudnivaló azonban az is: miszerint az idegen birtokba szállítás ereje, csak azon szabályok korlátai közt állhat fenn, mellyek az eredeti — felkérés utján nyert — birtoki jog folytonosságát a' szorgalom folytonosságától teszik függővé; 's mivel a' vállalatnak törvényes időhaladékon 's más törvényes akadályokon kívüli felhagyását, ha az, mint, ollyan műértőileg 's itéletesen kimondatott, önkéntes vissza huzhatatlan lemondásnak, 's minden birtoki jogok felhagyásának veszi a' törvény; ebből természetesen következik: hogy a' bányászati birtoknak ezen sajátága magának az örökösödésnek is határt szab. De épen ezekből nyilvános továbbá a' helyszerzés másfelőli könnyebbitése, — mert az örökösödés és szabad rendelkezés ezen korlátozása, — melly egyebiránt a' magasb nemzeti gazdaság philosophiájának legegységesebb kivánatjával u. m: birtoki jogaink szorgalom szerinti korlátozásával függ össze, — közvetlen kútforrásául szolgál a' felhagyott birtok törvényes adományozhatásának, melly épen olly eredeti birtokszerzés módjának nézendő, mint újonan talált 's nyitott bányák adományozása rendszer felkérés nyomán. Milly jótékony befolyása legyen mindezeknek a' bányász szorgalom előmozdítására, habár a' hely-szerzési könnyítésből eredő szorgalmi élénkséget mellőzzük is, legszembetűnőbbé teszi annak meggondolása: hogy ezen szabályozás által egyszersmind kívánatos alkalmatosság nyitatik céliránytalan munkálás 's helytelen gazdálkodás által megbukott vállalatok felélesztésére, a' mi az által következik el — még pedig mindennapi tapasztalás bizonyítása szerint eggyakrabban — hogy tudatlan 's gazdaságtalan kezek közt nyereség nél-

kül mivelt bányák — felhagyás esetében — ahhoz ér-
tők 's jobban gazdálkodók birtokába szállván, igen-
sokszor legbövebb áldással fizetnek. Több 's nyilván-
os példákra lehetne itt hivatkozni, de erre szük-
ség épen azért nincs, mert azok olly mindennapiak
's nyilvánosok.

Árpiaczi körülményekre nézve különös figyel-
met érdemel a' kormány azon gondoskodása, melly-
nél fogva váltó-állomások 's királyi kohó-hivatalok
rendeltettek, mellyeknél a' termés-anyag hetenként,
a' kohó-váltási bányatermények pedig hónapon-
ként bizonyos meghatározott napokon részint belér-
tek, részint közép ár szerint béváltatnak, 's ez utób-
bi tüstént a' bészolgáltatáskor, az előbbi pedig leg-
rövidebb tüzi kísérlet eredménye szerint készpénz-
ben kifizettetik. Aranyváltó állomások felállítását I
Károly király 1342-ki rendeletének 34-dik cikkjé-
nyilván meghatározza ezen szavaiban. „Statuimus, ut
in quibus libet solitis ocis in civitatibus debeat fieri
domus regalis, ad quam omnes homines aurum, argen-
tum ad vendendum comburendum et cambiendum de-
ferre, teneantur“ — melly azonban alkalmasint csak
műben forgott arany s ezüst béváltását tárgyazta.
Erdély elválása után az 1618-ki 7-ik törvény-czik-
kely 2-ik pontja azt rendel: hogy a' pénzverő ház-
hoz két bizonyos szenélyek rendeltessenek, 's min-
den időben elegendő jénzel láttassanak el, hogy az
aranyat 's ezüstöt akar nyers állapotban, akár mű-
ben 's régi pénznemében béválthassák. Az Appro-
bata II-ik része XVI-ik szakasza 4-ik cikkjében
a' fejedelem aranyváltóiról nyilvános említés tété-
tik. Nincsenek azonban sem a' váltási helyek sem az

állomások törvényeinkben számszerint meghatározva,
's a' mi e' részben a' váltás könnyebbitésére történt,
csupán 's egyedül a' kormány jótékony intézkedése-
inek köszönhető. *) Arany-váltó-állomások jelenleg
a' következők: Zalahna, Abrudbánya, Topánfalva,
Brád, Csertés, Toroczkó, Oláhpíán. Királyi kohók fel-
állításáról törvényeink nem emlékeznek, 's mivel az
olvasztás engedmény mellett nem tilos a' kohóváltás
koránt sem úgy nézendő, mint a' kirekesztő váltásijog
folyadéka, melly tudnillik csupán 's egyedül a' kitisz-
tált érc-anyagra terjed. Ha tehát tekintetbe vesszük,
hogy a' királyi kohó-gazdaság a' kincstár felsőbb in-
tézkedései szerint nem annyira nyereség, mint inkább
a' bányászati szorgalom könnyebbitése szempontjából
indul ki, **) változhatatlan szabályul levén felállítva,
hogy az olvasztás erőfejlése, a' költségek leszámítá-
sával csak a' béváltott 's kifizetett érc-tömeg elő-
állításában legyen keresendő, ide értve a' tizedet,
melly onnan is kitetszik, hogy voltak idők, mellyek-
ben a' kohó-igazgatás szemebetűny nyereség kimuta-
tása miatt szoros kérdőre vonatott; — hogy továbbá
kohók 's olvasztó műhelyek fenntartása magánosok
kezei közt, minden nyereség reménye nélkül állan-
dó bajosan lehetne, nyereségre való kinézés mellett
pedig, kivált az alsóbb osztályu bányászatot, utól-
só pusztulásra juttatná; — hogy végezetre a' kohó-
gazdaság a' kincstár által üzetve, tekintetbe véve
azon helybeli körülményeket — mellyek egy részről a'

*) 1747-be Aug. 19-kén költ udvari rendelés által, az arany-
nyereségen a' pénzverő-házhoz való szolgáltatása korlátoztatott.
Az már most nincs is dívatban miután a' váltó-állomások fel-
állítottak. Mindezek magának a' bányászókó népek javára.

**) Erről bővebben a' kelendőségi czim alatt, ezen cikkely rendé-
ben (II. 2.)

zalathnai fiscalis uradalmaéknak a' királyi kohászat érdekeivel szorosán megegyező elrendezésében, más részről a' vállalat nagyszerűségében kedvezőleg mutatkoznak, — magokat az olvasztási költségeket bizonyos középértékben tartani, 's ez által a' bányászati gazdaságban is nagyobb határozottságot eszközölni, a' fennebb kifejtett elv mellett leginkább képes, *) mindenikből nyilván következik: hogy az arany 's ezüst természetés körében — mellyről itt szó van, — a' bányászati szorgalom folytonossága 's nagyobb élénksége, a' királyi kohók felállításának 's folytonos fenntartásának legtöbbit köszönhet. Illyen kohók állanak fenn Zalathnán, Offenbányán 's Csertésen. Mind ezek, mind pedig az aranyváltási állomások, épen olly pontokra helyezvék, mellyek ugyanannyi bányász kerületek középpontjai, 's remélendő, hogy a' székelyföldi 's fogarasi bányászatra is hasonló jótétemény háromland, annál inkább mivel azon vidékeken a' bányászati szorgalom előmozdítását leginkább a' váltás és királyi kohó-államások távolossága akadályozza, 's a' közembernek szinte lehetlenné teszi. Az említett kohók arany-ezüstön kívül rézre is olvasztanak, melly t. i.: a' csik-szent-domokosin kívül, jelenleg magán társulatok által nem olvasztatik.

Kedvező hegyalkati sajátságok, könnyebbített helyszerzés, 's kedvező árpiazi körülmények azok az adatok, mellyek által a' bányászati természet erő hely tekintetében nevezetes könnyebbedést nyer; 's

*) Kisebb terjedésű vállalatok fevén a' nagyobb számot; ha az olvasztás magán-vállalkozók által üzetnék, vagy kevesen, vagy sokan lennének illy vállalkozók: ha kevesen, akkor is azoknak önkényétől függne a' bányászati; ha sokan, akkor mivel mindenik nyerni akarna, sokkal nagyobbak lennének az olvasztási költségi levonások, mint a' kincstári kohógazdaságnál.

mivel azokat vissza vivőleg az erdélyi bányászatra minden oldalról kedvezőknek láttuk, önként foly innen Erdély bányászati természet ereje helyi könnyebbségének nyilvánossága.

3.

Anyag.

Kettő az, mit a' bányászati természet nézve anyagi tekintetben vizsgálni kell: ősz anyag, a' miből, 's anyag, a' minek segítségével természetünk.

Ősz anyag, miből a' bányász természet t. i. az ásványt magát saját tisztaságában előállítja nem egyéb mint azon kisebb nagyobb ásványrakodások összessége, mellyek a' sziklák egészében azoktól különböző ágyásokat 's érmeneteket képezve különböző irányok szerint elszorvák. Értjük pedig sziklák nevezetje alatt hegytani tekintetben, nem csak azonszirt, tömegeket, mellyek a' hasonfajuk s' tetszőleg hasonfajuk sorába tartoznak, 's mellyek mindjárt első tekintetre is szilárd összeállású egészeknek mutatkoznak, hanem értjük egyszersmind az ugy nevezett rombsziklákat — mellyekben különféle szirt-nemeknek hol kisebb hol nagyobb töredékek többire tompa párkányzattal, göröngyök, hengerek, szemkék, rétegecskék, részint egyszerű, részint vegyestapaszt által összeköttetve találtnak — mind szintén az elváltak egész összességét is, melly utóbbiak különmemű szikla tömegeknek részint külső erő, részint belső vegyület elbomlása által okozott széttöredezéséből, tartós kopás, záporok, 's fellepszakadások általi elmosás hozzájárultával gyűlnek össze, 's a'

föld temérdek lapályait nem csak, sőt hegyeink lakásabb oldalait is el borítják. *)

Megrohanó természeti forradalmak földrengés, vulkános kitérések, vízáradások, 's t. e. f. rögtönös hatása, 's a' mindent emésztő időnek egyébként csak nagyobb szakokban mutatkozó lassu munkálodása tesznek ugyan változásokat az ásvány országban, melly az életművetlen természet egész összeségét magában foglalja, 's látjuk a' vegyület 's bomlás erejének is minden napi munkálatját; mindazonáltal magából az ásványok életművetlen természetéből foly, hogy azok emberi szorgalom hozzájárultával tetszés szerinti reproductio tárgyai természetesi tekintetben nem lehetnek, 's ebből indulva ki, természet az ásványi szorgalom-osztályban nem is képzelhető, mint a' melly kitétel már magában növést 's tenyésztést tesz fel, mellyet tehát kikészítés 's feldolgozás helyett csupán a' kitétel egyetemiségeért a' latin „productio“ kifejezésére kölcsönöztem. Nem reproductualható tehát a' bányászati természetés ősz anyaga, mert az magával hasonfajú egyeneket nem állít elő, 's ha meggondoljuk egy felől az anyag temérdekességét, kivált azon remény-teljes hegyekben, mellyeket a' bányászati szorgalom még ki nem nyitott, más felől azon erő kimélést, melly annak reproductiojára ha reproductualható lenne mulhatatlanul megkivántatnék, már csak ebből is önként következik azon különbség, melly anyagi tekintetben az ásványi természetés — a' bányászat — 's a' szorgalomtöbb más osztályai közt létezik mellyeknek természetesi erejéből az

anyag szerzés — növelés, tenyésztés — mindég nagy részt kíván. Ezen különbségben a' bányászati természetesi erő könnyebbedésének nevezetes bélyegzete fekszik; mert nem kell felédni, hogy az eredeti bányaszerzés, mellyben már fennebb a' 2-ik pontban b betű alatt a' természetesi erő hasonló könnyebbedését feltaláltuk, tulajdonképen csak is azon különös lerakódásokra terjed, mellyek a' sziklák egészében ágyásokat 's ér-meneteket képezve, mint a' sziklaktól különböző egyenek tűnnek fel, 's mellyek a' bányászati természetés ősz anyagját teszik.

6.

Segéd anyag nevezete alatt értem mindazon szerek 's eszközök anyagját, mellyek a' bányászati gazdasághoz megkivántatók, 's ezen tekintetben ide foglalom a' királyi kohászatot is, mint a' mellynek költségeit egészben a' magán bányászat hordozza. A' fogyasztás minősége olly elkülönző határt szab ki magának az erőnek mennyiségi megítélésére nézve, melly a' bányászati segéd anyagok egész összeségét kétfelé osztja. Vannak t. i. segéd anyagok, mellyek naponkénti fogyasztás folytonos tárgyai; vannak megint olyanok mellyeknek fogyasztása csak huzamosb használatban tűnik fel. Az első megint kétfelé oszlanak: ollyakra, mellyeknek folytonos fogyasztása a' szó legszorósb értelmében valóságos, 's ollyakra, mellyeknek fogyasztása csak tetszetes. Mindennapi folytonos fogyasztás tárgyai a' bányászatnál, különösön a' lópor, 's világító anyagok — olaj fagygyu, — a' kohászatnál pedig a' szén, tűzifa, 's részint folyékonyítás részint vegytani összevonás végett megkivántató kő-érez-és kénanyagok. Valóságos fogyasztás alá vetvük ezek közt a' lópor, vilá-

*) Ezekben foglalatoskodik a' hegyi aranymosás p. o. az oláhpáni; melly tehát a' vízi aranymosástól (Fluszwascherci) különbözik.

gító anyagok, a' szén, tűzifa, 's folyékonyító kövek. Az összevonást eszközölő ércz- és kén-anyagok fogyasztása csak tetszetes; mert azok az olvasztás különböző osztályaiba megváltozott alakban átmenvén, részint az olvasztási feldolgozásban folyvást használtatnak, 's e' szerint a' salakba menő részt kivéve, el nem fogyasztatnak. Világos csak ezekből is, hogy segéd anyagi tekintetben a' folytonos fogyasztásnak, 's ezek közt megint azok, mellyek valóságos elfogyasztás tárgyai, a' természeti erő legnagyobb mennyiségi részét teszik. Ezeknek cathorijájába tartozik némi részben azon nevezetes épületfa fogyasztás, mellyet egy felől a' bennső bányászati munkálat, törékeny sziklákban terjedő hajtások felfogása, béllés, csatornázat, más felől a' külső feldolgozásra megkivántató törő-művek 's több e' f. naponként igényletbe vesznek. A' többiek, mellyeket itt elő sorolni szükségtelennek tartottam, huzamosb használat általi fogyasztás tárgyai, 's a' természeti erő mennyiségéből az előbbieneknél sokkal kevésb részt foglalnak. Azonban ha e' tárgyat kevésé közelebből vizsgáljuk, 's azon kedvezéseket, mellyek által nálunk maga az anyag-szerzés könnyítve van, az erőre vissza vivőleg szem ügyre vesszük, látni fogjuk, hogy a' fennebb kifejtett arány erősulyi tekintetben, az erdélyi bányászatra nézve anyag-szerzési könnyítés által megfordítottá válik, 's ebben feltaláljuk a' bányászati természeti erő könnyebbedésének további bélyegzetét.

Az anyag-szerzési könnyítés kétfőben keresendő: a' törvény kedvezésében, 's a' fiscalis uradalmak engedményeiben. Mi az első illeti, az 1747-ki második törvény-czikk a' bányászathoz megkivántató erdő-használatra is nyilván kiterjeszti a' törvé-

nyes kibecsülést, mellynek oltalma alatt a' bányászati szorgalom e' részben minden föld-birtokosi önkénytől lehetőleg megőrizve, 's a' fá-nemük megszerzésének könnyítése ézelirányoson biztostiva mutatkozik. A' másodikat illetőleg, soha eléggé nem magasztalható azon valóban fejedelmi bőkezűség, mellynél fogva a' zalathnai fiscalis uradalmakban, mellyek az erdélyi bányászat igen nevezetes részét foglalják magokban; mind azon fa-nemük; mellyek a' bányászathoz akár bennső munkálati, akár külső feldolgozási szükségekre megkivántatók egészben ingyen, minden legkisebb haszon-vétel nélkül szolgáltatnak ki. Milly nevezetes jövedeleforrás lenne ezen fa-nemük megváltása magára az uradalmi tárra nézve, 's milly megterhelése következne ellenben a' bányászatnak; ha azt rövidlato uradalmi gazdálkodás béhozatni eszközölné! — Midőn kétséget nem szenved, hogy illy megszorítás által nagy számú dolgozó-birtokosok; — kiknek kezei közt az alsobb osztályú bányászat most, csak ezen 's ehez hasonló kedvezések által tarthatja fenn folytonosságát — egyszerre keréset nélkül maradnának, vagy pedig — a' miben csakugyan nemzeti-gazdasági tekintetben kevés pótlás lenne — alárendelt bérmunkási állapotba sülyednének. A' királyi kohászathoz megkivántató roppant fa-szer mennyiségét — köszén még nem használtatván — melly t. i. a' zalathnai 's offenbányai kohók számára fordítatik, hasonlóul maga az uradalmi erdő-gazdaság adja, azon különbséggel mindazonáltal, hogy itt már azon mennyiség, melly vágás, égetés, 's szállításért fizettetik, mint az olvasztási költségek léngyes része, a' béváltott bánya-termények pénzértékéből leszokott rovatni; meg kell azonban ismerünk, hogy e' részben is nevezetes kedvezések há-

romlanak az olvasztást fizető bányászatra, a' mennyiben, magára a' szén-égetésre 's szállításra oly nevezetes uradalmi erő fordítatik, melly az uradalom jövedelmezését sok tekintetben apasztja, a' mit már csak azon egy körülmény is bizonyít, hogy az effélékkel foglalkozó uradalmi jobbágyság többire robotválságra bocsátva azt is, nyilvános felsőségi rendelés nyomán, csak hécsi becsben fizetik, melly czim alatt a' megváltásnak csekélységét egyéb iránt is tekintve, több ezerekben fogyatkozik az uradalom jövedelme.

Nemcsak az érintett uradalmakban kebelezett, hanem némely szomszédos bányász-helységekre is kiterjed a' bányászati épületek ingyenváló kiszolgáltatása a' zalathnai fiscalis erdőkből. Ezek sorába tartoznak Abrudbánya, Verespatak, és Korna.

A' folytonos fogyasztás több czikkelyeinek megszerzését naponként könnyíti a' természetök növekedő concurrentiája.

Szén- és fa-szerzés mint a' bányászathoz mulhatatlanul megkívántató erdőhasználat folyadéka, melly t. i. erő mennyiségi tekintetben a' természeti erő segéd anyagi elemének legnagyobb részét teszi, a' mondottak szerint oly igen kedvezőleg 's oly nagy mértékben könnyítve levén, igen természetes, hogy ezen könnyítés által erősúly és erőmennyiség közt segéd anyagi tekintetben megfordított aránynak kell mutatkoznia, a' mi más szókkal csak azt teszi, hogy a' segéd anyagi szükségek első osztálya, melly mennyiségre nézve túlnyomó, erősúlyi tekintetben sokkal kisebb részét teszi a' természet erőnek, mint a' második, mellynek mennyisége az elsőéhez alig közeledik, melly azonban erősúlyi tekintetben ön magában

sem oly nagy, hogy a' természet gazdaságában erőfeszültséget okozhatna.

Végezetre önként érthető, hogy a' kőszenek remélhetőleg divathá jövedő használata a' kohászatnál, melly az erdők megrongált állapotja tekintetéből is oly igen nagyon kívánatos, még nagyobb könnyebbedését eszközölné a' bányászat természet erőjének.

4. *Munka.*

Ezen kitétel alatt értem azt az erőt, melly az anyag feldolgozásában, a' természeti működésben, 's más idetartozó munkálatokban fejlik ki, 's valamint a' működő erő, intező és végrehajtó lehet, szintugy a' munka is, intező és végrehajtó részekre oszlik. Az intező munka magában foglalja az igazgatás és technikai felügyelet egész összességét, a' végrehajtó pedig tulajdonképen magában a' működésben határozódik. Két felé oszlik a' végrehajtó munka is, állati és erőművi. Az állati magában foglalja az emberi 's közelebből ugy nevezett állati erőt, midőn az erőművi mind azon segéderőkre kiterjed, mellyek az erőművek mozgatására megkívántatók: vízerő, gőzerő, 's t. e. f. A' víz magában, mint szabad használatu tárgy, csak annyiba jöhet itt tekintetbe, mennyiben felfogása 's folytonos használatának eszközölése magát az emberi munkát igényletbe veszi. Csak ezt kell érteni a' gőzerőről is, mint a' mellynek kifejtésére megkívántató tüzanyag, a' természet erő-elemnek 3-dik osztályába tartozó. Mü itt ezen vizsgálatban az intező munkán kívül, tulajdonképen csak azon részével foglalatostokunk a végrehajtó munkának, melly az emberi és állati erőt illeti.

A. Nevezetes könnyítést az intéző erőnek, a státus beavatkozási rendszerben találok, mellynel fogva — mint már az első cikkelyben is említettém — a' bányászat célirányosb 's szabályszerűbb folytatása végett, a' kincstári igazgatás némi részben magán vállalatokra is kiterjed. Az, mit e' beavatkozás szükségességéről az érintett cikkelyben mondtam, 's az az által megkimélt magán-erőkifolyás — melly beavatkozás nem létiben megkivántató lenne — szembehülnőleg mutatják az erőkönnyítés letörölhetetlen bélyegét. Azon része az intéző erőnek, melly magának a' birtokosnak közbevetését illeti, 's melly a' tulajdonosi felügyelést foglalja magában, az erők azon categoriájába tartozik, melly „termesztők fenntartása“ czím alatt már fennebb előfordult.

B. A' végrehajtó emberierő tulajdonképen magát a' bér munkási segédet foglalja magában, 's hogy bányászatunknál az egyébiránt mellőzhető bér munkának nem kis része megkimélve van, kitetszik azon körülmény megfontolásából, melly szerint a' természetök legnagyobb részét dolgozó birtokosok teszik. Ebben hármaz nyereség fekszik: első az, hogy a' birtokos saját munkája sokkal természetöb, az az, erőteljesebb mint a' bér munkásé; második, hogy az által igen sokszor olly vállalatok folytonossága is biztosítatik, mellyek fizetett bér munkási segéddel magokat fenn nem tarthatnák; harmadik, hogy épen az által hozatik elő a' dolgozók 's dolgoztatók concurrentiájában olly egyensulyi közelítés, melly az elsőbhek alá rendeltségét az utobbiak felsőségéveli ellentétben lehetőleg mérsékletté teszi, feltéve csakugyan azt, mit e' tekintetben mellőzni nem lehet, hogy a' dolgozó birtokosok számnövekedése

épen azon néposztályból telik ki, melly egyébiránt a' bér munkások számát növelné. *)

Vannak némelly tekintetek, mellyek első vizsgálatra a' bányászati bér munkát erőnehezítővé láttatnak bélyegzeni, u. m: a) Némelly bányászati munkák egészség-rongáló 's néha életkockázató minősége, melly a' bányászat régibb idejében, midőn a' lég 's víz akadályok elhárítását, 's benső munkálat hátorságát biztosító bányá-építészet, mostani kifejlésétől olly messze állott, annyira veszélyesnek mutatta magát, hogy csudálnunk épen nem lehet, midőn régibb időkben, például Roma uralkodása alatt is, bányá munkálatra igen sokszor legnagyobb gonosztévőket kárhóztatva látunk — ad metalla damnari —. b) A' bányászati vidékeken rendszerint uralkodó életszükségi drágaság, nemesak azért, mert azok többire terméketlen földdel birnak, 's az élelem-nemük nagy részét igen sokszor távolabb fekvő helyekről kapják, még pedig az útbeli közösülés általános nehézségei miatt mindig magasb áron, mint a' melly országszerte uralkodik; hanem azért is, mert már önmagában nyilvános, hogy nagyobb városoktól távol fekvő, 's főbb közlekedési vonalok által keresztül nem vágott vidékeken csekélyebb eladási concurrentia lévén, az életszükségi cikkelyek ára fennebb jár. c) A' birtokszerzés könnyítéséből eredő számapadása a' bér munkási osztálynak, melly magát a' bér munkát inkább keresetté, 's annál fogva a' dolgoztató birtokosok és bér munkások közti concurrentiát az elsőkre nézve növekedővé teszi. d.) Azon általános szor-

*) A' dolgoztatók és dolgozók, vagy bér munkások érdekeinek kiegyenlítéséről tulajdonképen annak szükséges voltáról lásd „Becker's bergmännische Reise. 2 Theil. Freyberg 1816. pag. 182. 185.“

galmi hanyagság, melly nálunk a' nép alsóbb osztályában igen szembetűnőnek mutatja magát, mellyből megint természetesen következik a' bér munkási osztály általános számapadása, e.) Különös sajátága a' bányászati munkának, melly feszültebb testi erőt, 's huzamosb időt kívánó gyakorlottságot tesz fel.

Mind ezek tulajdonképen nem lennének egyebek, mint a' bányászati munkabér felszökkenésének megannyi természetes okai, eszközei, 's hogy az, olly magas fokra, mellynek hatása egyetemesség helyegét viselné, még sem hághat, kitetszik azon kedvezőbb körülményekből, mellyeket a' csak most említett erőnehezítő tekintetekkel, a' tárgy helyes megítélése végett multhatatlanul össze kell vetni, 's mellyek a' következőkben állnak: 1.) A' kifejlődött erőművészet sokféle munkálatokban segíti az emberi erőt, mellyek egyébiránt a' munkásokra nézve erőfogyasztók 's egészségrontók lennének, életveszélytől pedig okos elővigyázat 's czélszerű munka felosztás mellett a' bányaépítészeti mostani tökélyesebb állásában tartani bajosan lehet. De ha mindezeket mellőzzük is, mindennapi tapasztalás mutatja, hogy bizonyos kereset neméhez szokott emberek, mellyben felnöttek 's gyakoroltattak, olly kimagyarázhatatlan ragaszkodással viseltetnek foglalatosságai holmi aprólékos de sajátos örömeihez — 's nincs is keresetmód illyek nélkül egészben szűkölködő, — hogy azoknak naponkénti folytonos élvezésében azt, mi kedvetlen 's veszélythozó koránt sem tekintik olly magavalóságában, mellyben az másoknak első tekintetre feltűnik: ezen ragaszkodás, a' bányászati néposztálynál, mellyet a' bánya vidékek regényes ingerrel vonzó békés magányából egyébiránt is bajosan csalhatni ki, leginkább bélyegzőnek mutatja ma-

gát. 2.) Életszükségi ezikkelyek drágaságát érezhetőleg tűrhetővé teszi némelly terjedelmesebb vállalatoknál divatozó azon gondoskodás, melly szerint az élet első szükségü ezikkelyeit piaczos helyektől távolabb fekvő bányász-telepeken, nagyobb mennyiséggel megrendelik, 's a' bér munkásoknak többire hitelre eladóvá teszik. Ezen hitelezés maga magában tűrhetővé teszi a' drágaság bizonyos minimumát. Igaz hogy e' tárgyban sokféle visszaéléseket vehetni észre; mert vannak példák, hogy illy életszükségi ellátás alacson nyerekedési egyedárusságá fajul, midőn eladási concurrentia nem létében kéntelen a' megszorult bér munkás azt, a' mit kap, 's a' hitelezés csábító ingerében olly áron, mint kaphatja megvenni. Ebben kétféle rosz tűnik fel: a' bér munkások erkölcsi elfajulása, vagy a' munkabér gyakori erőszakos felszökkenése. Erkölcsi elfajulás azért, mert ott, hol az élelmek ára, a' birtokos nyereség vágyával megfelelőleg szabad önkény szerint hágtatva, a' munkabérrel kívánatos sulyegyenben nincs, érezlopás — kivált az arany-ezüst bányászatnál —, tilalmas arany-ezüst vásár, 's aranyhamisítás multhatatlanul harapodzik; csalhatatlan igazság levén, hogy rosz tetteknek leggyakoribb oka a' szükség. A' munkabér gyakori erőszakos felszökkenését némelly körülmények közt, 's azon vállalatoknál, mellyeknek helybéli igazgatósága az élelmi ellátást a' bányászati gazdagságtól elválasztott külön kereset gyanánt saját számára gyakorolja, önként maga után huzza az élelem szerekkeli egyedárusság nagyobb megalapításának igyekezete, mert ezen esetben csak a' munkabér lehet azon biztos alap, honnan mindannyiszor, valahányszor a' bér munkások eladósodnak, az uzsorás eladó magát fizetve veheti. Fefemeli tehát a' mun-

kabért addig, míg szüksége tartja, 's szállítja viszont, az adósságtól szabadult munkásokat újra adósítandó; és ezen gyakori erőszakos bérszökkenés, kettős tekintetben mutatkozik károsnak: midőn egyfelől több kisebb terjedelmű vállalatoknál épen az által néha szembetűnően megcsökken a' bér munkási concurren-
tia, ebből a' munkabér ingadozása ott, hol az leginkább nyomasztó, 's a' vállalati folytonosság veszélyeztetése származik; másfelől a' munkabér illy okból származott erőszakos felszökkenése egyike azon eszközöknek, mellyek által némely nagyobb vállalatok társulati birtokosai, kik a' tulajdonosi felügyelést megbízottjaik által gyakorolják, nyereség 's veszteség köztörökös habozásban tartanak, 's a' honi bányászati hitele azoknál, kik a' külföldiek közül bányarészeket bírnak, még inkább csökken. Az illy erőszakos munkabéri felszökkenés különbözik azon bérnövekedéstől, mellyet az életszükségési termeszto'k és fogyasztók közti súlyegyennek, physical vagy political crisisek által okozott megbomlása szokott maga után huzni, a' mellynek munkálatja is az előbbeniétől sok tekintetben különböző, midőn a' megbomlott súlyegyen helyreállása az illy bérnövekedést önként alább szállítja, és így a' bér, emelkedésben 's alábbszállásban maga magát időnként kiegyenlíti. Mivel azonban az érintett visszaélések magának a' helyes élésnek hasznait ingatagokká telyeséggel nem teszik, 's célirányosb bányászati rendőség által — melly az e' féle életszükségési ellátások esetére a' nyerendő % nek a' polgári és bányászati törvényhatóságok általi egyetértő meghatározását huzná maga után —, nagyobbára kiírhatóknak mutatkoznak, 's nem is lehet azokból olly következményeket huzni, mellyek a' felforgó élelmi ellátás szükségességét önmagában két-

ségbe hozhatnák. 3.) A' milly mértékben apasztja a' birtok-szerzés könnyítése a' dolgozók számát, épen olly mértékben, nő ugyanazon birtok-szerzési könnyítés által a' dolgozó birtokosok száma, melly számnövekedés egy felől a' bányászati szorgalom nagyobb kiterjedését 's folytonosságát, más felől a' dolgozók kereseti szorultsága kívánatos mérséklését — mint fennebb említém — maga után huzván, az ezekből háromló hasznok, azon erőnehezítési osztályokat, mellyet a' bér munka kevésé nagyobb keresettség okozhat, többszörösön kipótoltá teszik. Tekintetbe veendő itt egyébiránt az is, hogy a' dolgozó birtokosok számnövekedése által, a' munkabérnek olly felszökkenése, melly nagyobb vállalatok gazdaságosságát veszélyeztetné, csak akkor következhetnék, ha azon számnövekedés egyszersmind a' dolgozatók számát is úgy növelné, mint apasztja a' dolgozókat, a' mi azonban koránt sem történik, mint magának a' szónak — „dolgozó-birtokos“ — értelme legnyilvánabban jelenti. 4.) Fájdalmasan tapasztalni ugyan országszerte, az alsóbb nép-osztálynak nagyobbára feltűnő szorgalmi hanyagságát — a' székely 's szász földöt ide nem értve —, meg kell mindazonáltal vallani, hogy azon tekintetben a' bányász vidéki lakók sok nevezetes kivételt tesznek, mellynek oka egyfelől a' föld, és éghajlat nagyobb mostohaaságában, másfelől a' nép kevésé nagyobb értelmi fejlődésében keresendő; midőn amaz első, nagyobb szorgalmi feszültség elkerülhetetlenségét, e' második, élénkebb vagyonszerzési igyekezetet 's célirányosb gazdasági rendtartást következtet. Tudjuk ugyan is, hogy az élelmi termeszto's könnyü- vagy nehézsége 's a' nép értelmi állapotja elhatározólag befoly a' szorgalom minőségére. Hol a' közember mindennapi szük-

ségeit földje termékeiből könnyen potolja, ott rendszerint lankadtabb a szorgalom, 's magasb a munkabér, annál fogva általánosan felvehető, hogy az első szükségű természet erőkönyítése bizonyos maximumig megfordított arányban van a szorgalom állapotjával, midőn a nép-műveltség 's szorgalmi-élettség közt mindig egyenes arány uralkodik. 5.) Különösen jótékony befolyást gyakorolnak a bér munkási osztályra nézve a törvénynek azon szabályai, mellyek szerint az azon cathegóriába felírt bányászok, nemcsak némelly közterhektől mentesítvők, hanem a földbirtokosok részéről is különféle engedményekkel mérsékelt váltság mellett felruházvák, mint ezt az 1747-ki 3-ik, 7-ik, 8-ik törvény-czikk, 's azoknak nyomán 1771-ben mart. 15-én és majus 8-án, ugy szintén 1775-ben october 26-án 's 1788-ben novemb. 28-kán költ felsőségi szabályok nyilván mutatják. Ezen némileg magokra a bányabirtokosokra is kiterjedő, szabályokat ugy lehet tekinteni, mint a bányászati szorgalom nagyobb emelkedése, 's a bér munkási segéd könnyítése czélirányos eszközeit. 6.) Legnagyobb ingerül szolgál a bér munkásnak a nyereség 's vagyonszerzési remény, ennek pedig tágos útát nyit a bányászatnál az ugy nevezett érték szerinti alku, mellynél fogva a munkabér a termények bel értékéhez kötött bizonyos árbecsi osztalékban határozódik, 's melyben maga a birtokos is munkásainak kettőztetett szorgalma által sokat nyér. Főként az arany-ezüst bányászatnál feltűnő ezen munka alkalmazása, melly azonban nagyobb 's véletlen értéki alábszállás esetére, a munkások kereseti csökkenésének lehető akadályozása végett, bizonyos minimumnak megállítást teszi szükségessé, mellyen alól a bér ne szállhasson. 7.) Igen

sokat tesz végezetre a bér munkási segéd könnyítésére, azon, alkalmasint minden nagyobb vállalatoknál divatozó rend, melly szerint a munkabérből bizonyos rész, takarékos töke gyűjtése végett fétetetik, mellyből aztán meghatározott szolgálat-idő kitevése után, munkára nem alkalmas személyek havi segedelmezése, betegség 's elnyomórökodás esetében orvosi 's gyógyszeri segély szolgáltatása eszközöltetik. Kivánatos lenne az illy társasági pénztárak kezelésének minél nagyobb nyilvánossága, 's lehető visszaélések elleni biztosítása, mellyre nézve a kincstári bányászat igazgatósága hasznos példával jár elől.

Ezen utobb említett intézet hasznait vizsgálván, önként azon gondolat támad, hogy nagyobb személyzetű bányászati vállalatoknál, hasonló takarékos pénztár lassankénti kiszakasztása által, maga a bányászati személyzet láthatná el ön magát az élelem első szükségével, melly az 1-ső pont alatt érdeklött élelmi ellátásnál sokkal czélirányosb, sokkal hasznosabb lenne, feltéve csak ugyan itt is a kezelési nyilvánosságot 's visszaélések elleni biztosítást.

C. A tulajdonképen ugynevezett állati erő, mellyet a bányatermének kiszállítása s fuvarozása nagy mértékben megkíván; kétképen látszik könnyítve lenni: először az által, hogy a bányászok a fennebbi 5-dik pont alatt idézett 1747-ki törvény-czikk értelme szerint, terühordó marháik számára, minden megkülönböztetés nélkül részesülnek a legeltetés jogából; — másodsor az által, hogy az illy terühordó marhák minden adótól felszabadulva, köz terhekre sem fordíthatlanak.

Utánk általános roszasága 's a bányaterméni szállítás és fuvarozás állatesigázó minősége, egy-

felől a' munka folytonossága, más felől a' felrakásban divatozó kíméletlenség által még inkább nehezítve, a' lótenyésztési gazdaságot bánya-vidékeinken egyébiránt is szembetűnő csökkenésben tartják, 's ha meggondoljuk, hogy a' marháknak bizonyos koronálót, keményebb terühordásra való alkalmazása, — a' mi t. i. hazánkban nemcsak a' bányászatnál, hanem a' mezei gazdaságnál is oly annyira közönségsé lett, — a' marhatenyésztés szabályaival legélelkebb ellentétben áll; lehetetlen ezen őszinte kívánatra nem gerjednünk: bár valahára a' gazdaság ezen nevezetes ágára nagyobb gond 's figyelem fordítatnék! — Gondosabb lótenyésztés messze terjedő jótékony következéseit itt elősorolni, nincs maga helyén; csakugyan általános vizsgálatra is, mindjárt kiteszik: hogy az állati erő magá tökéletes kifejlésében használva mint egy felől nagyobb terheknek felel meg, 's nagyobb huzamosságot is fejt ki, ugy más felől kisebb marha számot vesz igényletbe.

5.

Általános eszközlésé.

A' közlekedés minősége elhatározólag befoly a' természet gazdaságosságába, 's tulajdonképen ez az, miben az erdélyi bányászat természet ereje az utak roszasága 's az év némelly szakaiatt alig járható volta miatt, minden egyéb kedvező árciaczi körülmények közt, rendszerint nagy mértékben, nehezítve van. Látjuk több példából, hogy oly vállalatok, mellyek egyébiránt ha kiűnőbb nyereséggel nem kínálkoznak is, de magókat kivált dolgozó birtokosok kezei közt csakugyan fizetnék, a' természet és váltás közti közlekedés gyakori elakadása 's általános megnehezeséde miatt felhagyatnak, a' mi

egy felől a' szorgalom lehető nagyobb virágzását akadályozza, más felől a' tizedet húzó kincstár jövedelmét csökkenti. Az utak roszaságának gyökeres orvoslásáról szólottam az első ézikkelyben külön cím alatt annál fogva itt csak azt tartom megemlítendőnek, hogy addig is mig azon rosznak gyökeres kiirtása elkövetkezhetnék — a' mi némileg már munkába is vétetett, — az abból származó természetési erő nehezédezt valamennyire megelőzni csak ugy lehetne, ha egy részről némelly természet és váltó helyek közt most fennálló 's mellékes vonalokra eltérő hozadalmias közlekedések helyett, a' legegyszerűbb, 's annál fogva legrövidebb járható vonalok kijellettetnének, 's legalább az év némelly szakaiiban járhatók-ká tétetnének, — más részről, a' bányaterményi 's első szükségű szállítások lehető központosítása végett, társulatok álfánának össze, mellyek által a' szállítás mostani eloszaltságából származó erópazarlás sokban megkímélve lenne, — 's ha végezetre a' bányaterményi szállítmányok tömegi alábbszállítása, arra alkalmas helyeken felállítandó érték-összítő intézetek közbejövételével eszközöltetnék, legyenek azok a' kincstár vagy magán társulatok által felvállalva. Van csak ugyan közlekedési tekintetben is valami, miben a' bányászati szorgalom némileg könnyítve látszik, és ez a' királyi kohó-váltásra szánt termények általszállítása vám-mentesítésében keresendő, melly azonban, mivel főként az illy nemű mentesítések okai akadályainknak, másfelől drágán fizetett könnyebbedés.

6.

Adózás állapotja.

Ezen tárgyról legyen elég a' természetési erőre nézve csak annyit mondani, hogy az erdélyi bányá-

szati szorgalom adózási tekintetben csupán és egyedül az ércztized által láttatik némileg nehezítettnak, melly tehát a' természési erő kiszámításában mindig nevezetes helyt foglal. Mindazonáltal a' mellet, hogy a' státus tízedvételi jogának alapossága mind nemzeti-gazdasági, mind státusjogi tekintetben eldönthetetlen, mérsekletté válik azon tetszetes erő-nehezítés először, a' vasnak 's ennél nemtelenebb — tulajdonképen kisebb becsü érczeknek tízedtől felmentése által, az 1747-ik 1-ső törvény-cikk 3-dik fejezetje szerint, másodsor a' tízed alatti bányászathál divatozó egész, vagy fél tízed elengedésével, mellyre erőfejlési csalódások eseteiben, az imént irtt törvény-cikk 4-dik fejezetje nyilvános útat nyit, harmadsor a' bányászati személyzetnek másnemű adók és közterhek hordozásában megkímélése által az említett évi 3-dik 7-dik és 8-dik cikkelyek szerint.

II.

Természéti erőfejlés.

A' termények mennyisége, minősége, kelendősége, 's árbecse, azok az adatok, mellyek a' természet-erővel egybevetve, magát a' természetési erőfejlést elhatározzák. Lássuk ezeket az erdélyi bányászati szorgalomhoz alkalmazva.

1.

Mennyiség, Minőség.

Mennyiség, minőség, ritkán vannak egymással egyenes arányban, annál kevésbé a' bányászati természetnél. Minőség alatt, először azon belérteket kell értenünk, melly a' szabad arany, 's királyi kohóváltásra szánt bányatermények, bizonyos

meghatározott súlymértékében foglalt tiszta ércz-anyag visznoylagos mennyiségét fejezi ki. Igaz ugyan, hogy a' bányászati szorgalom egyetemi előhaladásában, mellyről ezen szakasz előrajzában meggyőződhattunk, mind a' bányászati természetnek, mind a' kohászati feldolgozásnak növekedési iránya nyilván feltűnik; meg kell ismernünk mindazonáltal azt is, hogy a' kohó-váltás növekedése, a' béváltott bányatermények belérteki minőségével rendszerint megfordított arányban mutatja magát, 's csupán a' bányászati természet aránylag nagyobb mennyiségi növekedésének köszönhető, hogy a' valóságos ércztermésztés a' belértek felszámításában is, mind azon visznoylagos belérteki alábbszállás mellett egyáltalában naponként növekszik. Szolgáljon például ezen idefüggesztett hat évi rövid kimutatás:

Év.	Mázsa.	Benne arany- ezüst gira.	Pénzérték.	Ebből jut egy girára.
1828	47,429	3,158	358,214 f.	113 ¹³⁶⁰ / ₃₁₅₈ f.
1829	57,187	3,798	419,582 „	110 ¹⁸⁰² / ₃₇₉₈ „
1830	50,624	3,953	398,871 „	100 ³⁵⁷¹ / ₃₉₅₃ „
1831	65,034	4,563	451,485 „	99 ⁴³¹¹ / ₄₅₆₃ „
1832	69,329	4,337	439,081 „	101 ¹⁰⁴⁴ / ₄₃₃₇ „
1833	83,300	8,418	718,066 „	85 ²⁵³⁶ / ₈₄₁₈ „
hat év alatt.	372,903	28,227	2,786,299 „	98 ²⁹⁰⁵³ / ₂₈₂₂₇

Természetes tehát, hogy itt a' minőséget a' mennyiség pótolja, 's mivel bányászati szorgalmunk fejlődése az utobbinak növekedését tisztán kitünteti, ebben kell keresnünk az erdélyi bányászati természet

mostani erőfejlése első bélyegzetét. Ez már önmagában kedvező következésre vezet, 's nem is egyéb, 'olly' szorgalmi terjedtség 's iparfeszültség okozatjánál, melly a' szellemi 's anyagi előhaladással egyébiránt mindég együtt szokott járni. Vannak ugyan, kik az érintett belérteki alábbszállást a' vállalatok megoszoltságának, 's a' külső bányászati feldolgozás — kikészítés — felületességének szeretik tulajdonítani, de részemről ezen véleményhez nem csatlakozom, 's azon hiedelemben vagyok, hogy a' bányatermények belérteki alábbszállása — melly tulajdonképen az arany-ezüstös termények arany és ezüst tartalmának egymáshozí arányosságában tűnik ki — leginkább az éralkat változó természetében keresendő, melly hiedelmemben a' következő okok erősítenek meg: először ezen változásnak több helyeken nyilván 's időnként feltűnő saját bélyegzete. Példák erre azon váltolagos nemesedés és elfajulás, melly a' verespataki, búcsumi, offenbányai, tresztiai, nagy-ági, esertési, fáczebájai bányászatnál 's más több helyeken az érczerek belértékében többször mutatkozott már. Másodszor a' vállalatok megoszoltságának azon következtetésre teljességgel nem alkalmazhatósága; mert a' kisebb határu bányabirtokosok számnövekedése, mellyben az érintett megoszoltság főként keresendő, csupán 's egyedül a' helybeli válogatóság szűkebb határok közzé szorulását, 's olly éralkatu bányák művelésbevitelét okozhatja, mellyek a' természetők kisebb coucurrentiájában alkalmsint érintetlen — kinyitatlan — hevernének. Harmadszor a' mesterséges értékbeli alábbszállítás szembetűnő gazdaságtalansága, melly tehát a' vállalatok megoszoltságának nagyobb terményi mennyiség eszközölhetése végett következése épen nem lehet; midőn tudatik, hogy

a' béváltandó termények mennyiségi növekedésével rendszerint egyenes arányban levő szállítási költségek 's kohóköltségi levonások növekedése, mindég bizonyos veszteség a' természetőkre nézve. Igaz ugyan, hogy az eddigelé — (1834-ig) — fennállott kohóváltási díjszabály 's tulajdonképen azon kisé nagyobb fokozati hézag, melly a' belértek szerint mázsánként fizetendő olvasztási díjak közt mutatkozott bizonyos esetekben a' béváltandó arany-ezüst termények önkéntes belérteki alábbszállítására alkalmas-ságul szolgálhatott. Mert a) nagyobb belérteknek nagyobb olvasztási díj felel meg, azon igen természetes okból, mivel magasb értékű termények olvasztása aránylag többbe is kerül, 's egyébiránt is a' csekélyebb értékűekre főt díj tulajdonképen kevesebb, mint az azokra eső valóságos költségosztalék, mellynek teljesmértékbeni felnem rovasát a' vállalatok folytonosságának fenntartására irányzott jótékony igyekezet javasolja, pótlását pedig maga az igazság megkívánja; midőn természetesen is látszik, hogy az, ki csekélyebb értékű terményeitől az illető költségosztaléknál kevesebb díjt fizetett, ezen kedvezést akkor, midőn szorgalmának magasb áldás felel meg, mérséklett díjnövekedés által tulajdon maga pótolja ki, melly értéki alábbszállás és felszökkenés a' bányászati nyers természetének mindennapi sorsa; b) ezen növekedett díj, ha egyébiránt a' fokozati növekedés több fokozatok által kevésbé érezhetővé, az az a' növekedett érték becséhez képest minél inkább elenyészővé nem tétetik, nagyobb mennyiségek béváltásakor, tízed 's pénzveretési levonás hozzájárulásával — igen könnyen magát a' belértek árbecsét tülhaladhatja; mivel mindazonáltal az illy esetek eddig is ritkák voltak, ezután pedig, ezéírányosb díj-

fokozat hozattatván már bé, annál kevésbé fordulhatnak elő, önként következnek: hogy az érintett tárgyban mesterséges alábszállítás általános okul fel nem vehető. Negyedszer; Maga az érteki alábszállás több évek külön eredményeit egy mással összevetve, bizonyos szakadazottságot, bizonyos változatosságot mutat, 's csak nagyobb időszakokban tűnik fel érezhetőleg; annál fogva oly jelenet okozatjának nézendő, melly maga rögtönös változatosság bélyegét viseli, 's mellynek nagyobb időszakokban feltűnő bizonyos iránya csak történetes lehet. Illyen jelenetnek nézendő ezen tekintetben leginkább az éralkat belérteki változatossága az arany-ezüst bányászatnál. A' feldolgozás technikai állapotját egyetemileg illy szakadazottnak, ily változatosnak venni nem lehet. **Ö t ő d s z ö r** nem is mondhatjuk, hogy hazánkban a' bányászati technicára nézve visszalépés mutatkoznék, sőt szemesb vizsgálat által azon meggyőződésre vezetettünk, hogy nagyobb vállalatok előhaladó példájára, az ugy nevezett oláki bányászatnál is, bizonyos haladási irány mutatja magát, mellyből csalhatatlanul következik, miként a' feldolgozás felületessége, habár az itt 's ott összehasonlítólal fel is tűnik, oly általános okul, melly egyetemi érteki alábszállást szülhetne, épen nem vehető. Mind ezek mellett tagadni nem lehet, hogy az erdélyi bányászatnál divatozó közönséges feldolgozás, arra, hogy gazdaságosnak nevezetihessék, még igen sokat hágy kívánni.

Má s o d i k tekintet, melly a' bányászati termé-nyek minőségét, a' viszonylagos érczértéken kívül, meghatározza, azoknak a' kohászat útján tovább dolgozandóknak — könnyen vagy nehezen olvadásában áll, melly megint nem csupán 's egyedül a' külső bányászati feldolgozástól, hanem az érczerek

's anyakő változó ásványvegyületi minőségétől is függ. Bajos lenne ezen tekintetben oly általános egyetemi bélyegzetet állítani fel, melly az erőfejlésre nézve is elhatározólag bélyegző lenne; mivel azonban az ugynevezett érczlisztek, mind mosatási feldolgozási terményei egyáltalában a' könnyen olvadók sorába tartoznak; az érczkövek pedig melyek egyszerű kiválogatás, eldarabolás, legfennebb száraz felőrés után váltatnak bé, az előbbeniéknél rendszerint nehezebben olvadók; mivel továbbá ez utóbbiak tömegileg a' kohó-váltásnak legnagyobb részét teszik, midőn középszámítással alkalmasint felvehető, hogy az érczliszt-váltás úgy áll az érczkő-váltáshoz, mint egy hathoz; látható ezekből: hogy a' bányászati termények második tekintetű minősége, Erdélyben nagyobbára nehezen olvadás bélyegét viseli, melly a' bányászati természet erőfejlésének második bélyegzetét határozza meg. Ennek megítélésére tudni való: hogy azon vezérkulcsok egyike, mellyek a' kohóköltségek felrovását szabályozzák, a' termények olvadási minőségében áll; önmagában is szembetűnő lévén a' nehezen olvadástól eredő olvasztási erőfeszültség, mellyből a' nehezen olvadókra aránylag nagyobb költségi osztaléknak kell háromolni. Innen magyarázhatók azok az akadályok, mellyekkel néha az olvasztásban küzdeni kell, 's mellyek azon mértékben növekednek, mellyben a' termények nehezen olvadása a' költségrovatálra alapul vett maximumot időszakonként felülhaladja; mert nem kell felednünk: hogy a' kohóköltségi felrovások egyes váltásokra oly bizonyos, és meghatározott díjszabály szerint vetettnek ki, melly csak nagyobb időszakokban szenvedhet némi változást, mint ezt a' második részben látni alkalmunk lesz.

Hasonló olvasztási akadályok mértékfelettsége, ezelőtt néhány évvel az offenbányai kohók gazdasági csalódásait huzta maga után, mellynek oka az offenbányai kohóknál igen nagy mértékben béváltott verespataki bányatermények saját minőségében feküdt, midőn mondatik, hogy a' verespataki bányászathoz az érczlisztváltás szinte úgy áll az érczkö-
váltáshoz mint egy százhoz.

Van egy harmadik tekintet is a' minőség megítélésére, melly csupán az aranytermesztést illeti a' kohóváltás kizárásával, 's közvetlenül ugyan nem annyira a' természetekre, mint inkább a' béváltó kincstárra nézve érdemel nagyobb figyelmet, közvetőleg azonban magába a' természeti erőfejlésbe is befolyással van. Áll pedig ez a' kincstári igazgatás alatt nem levő bányákból béváltott szabad arany kisebb nagyobb tisztaságában — fainságában —. Nagyobb részt t. i. az arany-ezüst bányászathoz szám szerint azon vállalatok tesznek, mellyek nincsenek kincstári igazgatás — beavatkozás — alatt, 's mellyeknek szabad arany terményei; többire a' váltás sietősége 's a' tűzi kísérlet költségessége tekintetéből, a' béváltandó positiók aprólékossága 's szám nagysága miatt nem valóságos egyenkénti bel-
érték, hanem bizonyos érteki középszámítás szerint fizettetnek; 's ezen rendszernek elkerülhetetlen követkevése lön: hogy a' természetes belértek igen szakszor ezüst és plom vegyíték által mesterségesen alább szállítatik, mi a' kincstár nyilvános megcsalódását foglalja magában. Ezen tárgy tulajdonképen a' második részbe tartozik, annál fogva azt itt bővebben nem is vitatom, csupán azt az egyet tartottam említendőnek, hogy az érteki középszám az ércztisztaságra nézve, mint már magában természetesnek lát-

szik, bizonyos idő alatt béváltott termények érteki összevetéséből lehet kifejtendő, melly tehát szükségképen annál csekélyebbre száll, minél nagyobb 's elterjedtebb az érteki alábbszállítás — hamisítás, mellyet minden keményebb büntetések daczára, csupán magának az indítóknak kiirtása fog megszüntethetni; — honnan megint kézzelfoghatólag foly, hogy a' kincstárnak ezen csalódásával távolabbi következtetésben, éppen azon természeteknek okoztatik legnagyobb kár, kik szabad arany terményeiket eredeti tisztaságban szolgáltatják be. Remélhető azonban, hogy az érteki szerinti béváltás közönségesítésének eddig elő útjába állott akadályok elhárításával a' középérteki váltás alkalmasint megszűnni, 's ez által a' kincstár időszaki csalódása 's a' jozanabb rész méltatlan károsodása távoztatni fog, a' miben egyszerűs mind magának a' bányászati szorgalomnak virágzása is igen sokat nyerend.

Negyedik tekintet a' bányászati szorgalom természeti erőfejlésének minőségi megítélésénél, azon érczek kisebb nagyobb tisztaságában 's anyagi sajátságában tűnik fel, mellyek a' királyi kohászathoz közbe jövele nélkül, egészben magánszorgalom terményei. Ide tartoznak a' csik-szent-domokosi réz, a' töröczkői, zalasdi, hátszezseli, ovátzai vas, mellyek kirekesztő fejedelmi váltás alól felmentve levén, mint szabad kereskedés tárgyai jelennek meg. A' réz és vas-termesztésnek mennyiségi előhaladását kétség alá hozni nem lehet; 's mind a' mellet is, hogy Erdélyben az összes vastermesztés igen sok kívánivalót hagy fenn, 's a' magyarhoni és örökös tartományoki nyers és műszorgalmi természetével összehasonlítva, nem csak mennyiségi, de minőségi tekintetben is alább áll; az erdélyi vasat anyagi sa-

játságára nézve mint mázsa árut egyáltalában a' jobb memüek közé kell számlálnunk, mit csakugyan a' szentdomokosi rézről is mondhatni. Ha tekintetbe vesszük azon legjobb minőségü nevezetes vaskömenyiséget, mellyel hazánk bővölködik, 's azon kedvező helybeli körülményeket, mellyek terjedelmesebb vállalatok megkezdésére olly kitünőleg mutatkoznak, azon haszonhajtsát, mellyet a' műszorgalmi vasmemük keresettsége a' külföldi vastermesztésnek hazánkból biztosit, 's azon szorultságot, melly e' részben a' szomszéd török tartományokban a' hazai termesztésre nézve uralkodik, 's remélhető kedvezőbb közlekedési viszonyok közt, a' szomszéd Bánságon 's Bukovinán kívül Erdélyre nézve is haszonhajtóvá válhatnak, méltán ohajthatni illy bőv és messzeterjedő szorgalmi forrás használásának erőteljesebb felfogását, 's hogy ez ohajtsa nem sok időre sikerülend a' királyi vajda-hunyadi vastermesztéshez alkalmazott igazgatóság czélirányos iparkodásától, 's azon nemes buzgóságtól, mellyel e' tárgy felsőbb helyeken pártoltatik, biztosan várjuk. Az erdélyi nyers vas minőségét mint, mondám, most csak egyáltalában lehet a' jobbnemüek közé számlálni, mert a' műszorgalom különféle ágainál szüntelen azon panasz hangzik, hogy az erdélyi nyers vasmemük műszorgalmi használhatósága igen megszorított, mellynek okát talán abban kereshetni, hogy a' nyers vas termesztésnél az anyagi sajátság azon különféleségére, mellyet a' vasmemük különböző természetü feldolgozása 's kikészítése megkívánna elég figyelem nem fordítottatik. A' vevők kívánatinak megfelelni, legelső feladása a' természetnek,

Kelendőség,

Mind az, mit e' tárgyról az erdélyi bányászatra nézve mondani lehet, kettőben központosúl: a' fejedelmi váltásban, 's váltáson kívüli eladásban.

a.) A' fejedelmi vagy kincstári váltás két felé oszlik. Első a' kikészített érczek váltása, második a' kohóváltás. Ezek külön természetűek, mert az első nem egyéb, mint magának a' kirekesztő jognak gyakorlata; midőn a' második, mellyre a' természeteket törvény nem szoríthatja csupán helybeli körülményektől függőnek, szorultság által előhozottnak nézendő; egyébiránt minden természetnek szabad akaratjában állván, bányaterményeit, a' kirekesztő érczváltás korlátain belől, tetszés szerint feldolgoztatni. Ezen megkülönböztetés bélyegző magára a' kelendőségre nézve is. Kikészített érczeket, mellyekre a' kirekesztő váltási jog kiterjed, meghatározott áron különbség nélkül elfogadni, olly egyenes köteleztetés a' státusra nézve, mellyet, az érczkereskedés szabadságának a' kirekesztő váltás általi megszorítása természetesen is maga után húz, 's a' melly feloldozottnak csak akkor nézendő 's csak azokra nézve, mikor, 's a' kikre nézve az adás-vevés megszorítása ideig meddig felfüggesztetik. Ebben már magában biztosítva van a' kelendőség, azon nem megvetendő haszonnal a' természetekre nézve, melly a' kereskedési erőfeszültség megkimelésében mutatkozik. Másként van, a' kohóváltással; mert valamint a' természeteket, ha a' kohászati feldolgozást rendes úton nyert engedmény mellet ők magok felvállalni akarnák, arra, hogy bányaterményeiket olvasztási feldolgozás végett királyi kohókhoz vált-

sák, törvényesen kényszeríteni nem lehet, *) épen ezen viszonyban mutatkozik a' béváltás magára a' kincstárra nézve is önkényesnek; 's ugyan azért kétséget sem szenved, hogy e' tekintetben a' valószínűs belértek árábóli költséglevonásokra nézve, a' természetök, — 's kohógazdaságot űző kincstár, — úgy nézendők, mint szabad kereskedésben az adó és vevő; miből megint természetesen foly, hogy azon levonások szabályozása a' fennebbi körülmények közt törvényhozási rendelkezés tárgya nem is lehet. Tetszésétől függ a' kincstárnak, némely bányaterményeket, bizonyos belérteken alól, a' kohóknál gazdasági tekintetből bé nem fogadni, 's ez az miben a' kelendőség a' kohóváltásra szánt bányaterményekre nézve kisé még szorítótnak jelenthetné magát. Azonban sokkal egyetemibb, sokkal magasb irányzatu szempontokból indul ki a' kincstár a' kohászatban, mint sem azt csupa kereskedési szemlelődésen alapultnak, 's az által a' felolvasztandó bányatermények kelendőségét veszélyeztettnak mondhatnók. A' kincstári kohászat bemső gazdasági elrendezése — a' miről bővebben a' második rész fogl szólni — három sark elven alapul: Először, ama szorultság igazságos méltánylásán, mellyben az összes bányászat az arány-ezüst, réz, és olom természetére nézve, magángazdasági kohók nem léte miatt helyezve van. Ezen méltánylásán, mint rendíthetetlen talpköven alapul azon szabály, melly szerint a' kohóköltségek felvetésében csak positiv károsodás elleni biztosítás vétetett fel. Másodszor a' bányatermények belértekének közérdekű becs-méltánylásán, melly szerint a' nemzetre és státusra nézve

*) Én itt csak arról szólok, a' mit a' törvény tilt vagy megenged.

ve olly belértekű bányaterményeknek is bizonyos positiv becs tulajdonítatik, mellyeknek viszonylagos becsé magokra a' természetökre nézve egyébiránt nemlegesnek mutatkoznék; innen származik, hogy az olvasztási díjszabály, a' növekedő belértek szerinti fokozat helyes arányosságán épülve olly belértekű termények béváltását is lehetségessé tette, mellyeknek olvasztási feldolgozása az ezen cím alatt rájuk eső költség-díjszáléknál tulajdonképen többé is kerül. Harmadszor a' mi már az elsőből következik, az olvasztási díjszabálynak az olvasztást könnyítő körülállások szerint szükséges változtatossága elvén.

b.) A' váltáson kívüli eladás, egyfelől az illető érczek használatának az élet és szorgalom körében annyira feltűnő elkerülhetetlensége, más felől a' nyers természetű külszorgalmi concurrentiájának némi csekélysege által teljes mértékben biztosítottnak látszik, melly biztosítás a' belfogyasztásra nézve már magában a' belszorgalom és belkereskedés közti nagyobb közlekedésben feltalálendő. A' nemzeti szorgalom 's pallérozódás előhaladása, növeli az érczek kelendőségét, 's ez által a' természetet is észrevehetőleg élénkebbé teszi.

3.

Arbecs.

Az ásványi terményeknek, főként az érczeknek 's kőszénnek, közszükségessége, *) melly azoknak már ezen szempontból is bizonyos positiv

*) Az ásványok használatáról, kisebb nagyobb mértékben minden ásványtani kézi könyvek említést tesznek. Többek közt ajánlíható Rau ásványtani kézikönyve. (Lehrbuch der Mineralogie v. Ambros. Rau. Würzburg, 1826. In der Stahl'schen Buchhandlung.)

becset tulajdonít, — a' természetőknek a' fogyasztókhoz képest szembetűnőleg csekélyebb száma, melly tehát azoknak terményeit más szorgalom-osztály terményeivel összehasonlítva némi becs-elsőséggben tartja, — 's az ezekből következő kelendőség már magában olly árbecsi biztosítást visel, melly a' természetők gazdasági érdekeivel megfordított arányban bajosan lehet. Ha ezen általános nézeteket közelebbiekre irányozzuk, ha az érczek tartósági sajátságát, némelyeknek fényüzési 's pénzügyi használatát, — melly az emberiném anyagi és szellemi fejlődésével mindig szélesedő körben mutatkozik, — a' természetésre megkívántató technikai ügyességet, több más ide tartozó körülményekkel tekintetbe vesszük, önként reátalálunk azon becsmértékre, melly az érczeknek az áruk közkereskedési becs-fokozatján állandóul előkellő helyet biztosít; mivel pedig az árbecs tulajdonképen nem is egyéb az áruk viszonylagos becsének bizonyos pénz mennyiségbeni kifejezésénél, az érintett becs-biztosítás magának az árbecsnek biztosítását is kifejezi. Midőn az érczek árbecsét biztosítottnak mondom, azt akarom az által érteni, hogy az rendszerint nincs olly fluctuatioknak kitéve mellyek az erőfejlést veszélyeztethetnék, mert annak egyébiránti változatossága kisebb fokozati különbséggel kétséget sem szenved. Ezeknek oka a' már mondattokon kívül, — főként a' nemesb érczekre nézve, azokban is keresendő, miket ez iránt a' jelen szakasz előrajzában a' kirekesztő érczváltás vizsgálásakor előhoztam.

Erdélyben semmi olly okok nem léteznek, melylyekből az elébb irtt tekintetben valamely kivétel következnék, melly egyébiránt itt is, mint mindenben történnhet. A' váltáson kívüli érczek árbecsét köze-

lebről az azon ércznemekkel bel-és külkereskedés közt létező aránylat szabályozza, melly a' honi természetésre nézve inkább kedvező, mint mostoha, — azokét pedig, mellyek kirekesztő váltás alá tartoznak, azon ércznemük közkereskedési árbecsével alkalmasint megegyező fokozaton tartja a' kincstári igazgatás. Azonban legyen bár — a' mit állítani csakugyan nem lehet — a' kirekesztő-váltás alatt levő érczek árbecse, azoknak közkereskedési árbecsével némi aránytalanságban, azért még sem mondhatni, hogy ez által az erőfejlés kedvezővolta veszélyeztetve lenne; mert, mint fennebb, maga helyén, említettem, a' kelendőség élénksége mellett, mellyet a' kirekesztő-váltás már ön magában visel, az abban foglalt kamatfordulati sebesség mindég kipótolja az árbecs némi alábbszállását. Így például, ha egy mázsa érczet 10 forinton adhatok el, 's ebben nyereségem 1 ft. bizonyos idő alatt 60 mázsát eladhatva mind össze 60 ftot nyerek; — ha pedig ugyan azon idő alatt, ugyan azon érczből, mázsáját 12 forintjával, 1 fr. 12. xr. nyereséggel, csak 30 mázsát adhatok el, nyereségem 36 fr. lehet. Kétannyi árbecs, fél akkora kelendőségben épen azt hozza be, a' mit kétszer nagyobb kelendőségben félannyi árbecsessel nyerek. Egyébiránt az eladás bizonyossága idő 's mennyiség szerint biztosítva, maga magában bizonyos haszon, melly annál nagyobbá válik, minél kisebb a' távolság a' természetők és fogyasztók, az adók és vevők közt; 's ez utobbi körülmény is egy azok közül, mellyek a' váltás alatti érczek természetesére legkedvezőbb befolyással vannak, ha bár az árbecs némileg csökkenne is.

III.

Erő 's erőfejlés összevetése. Gazdaságosság.

A' bányászati természető-erő létrezeit hazánk-fai alkalmazással, külön 's együtt tekintve, lehetetlen volt el nem ismerni, hogy annak minőségében már általános tekintetben is kedvező erőfejlés csirái léteznek; melly hogy csakugyan kedvező is, láttuk a' fennebb mondattakban.

Az erőnek az erőfejlésseli összevetésén, ményhyibe egyik a' másikat vagy felülmulja, vagy egyensúlyban tartja, rendíthetetlen bázison alapul a' gazdaságosság megállítása, akár magán- akár nemzeti-gazdasági tekintetben; melly utóbbira nézve ezen ezikkely első ágazatjában az előzmények II-ik főpontja alatt láttuk, hogy magánérdekű erőfejlési csalódások, nemzeti-gazdasági tekintetben káros erőpazérlassá akkor nem válnak, ha a' természéti erő-alkalmazás akármilly tekintetben szükségesnek mutatkozott, 's ha magok a' csalódások egyetemiség bélyegét nem viselik.

Erdély bányászati szorgalmának emléket felülhaladó időkig terjedése, 's némelly politikai crisisek által okozott szakadozottságán kívül, a' népvándorlási korszak előtt és után századokat számláló folytonossága, *) az ezen folytonosságban mutakozó kedvező erőfejlésnek olly bélyegzetet láttatnak kölcsönözni, melly a' természéti erőfeszültséggel aránylatba véve, ezt kétségen kívül felülhaladja; és ebben történetileg is ki van mondva az erdélyi bányászat pozitív gazdaságossága, mind magán- mind

*) Lásd: Koleséry Auraria Romano dacica. Cibinii 1780 és: Beyträge zur dacischen Geschichte v. Franz Xav: Hene. Hermandstadt 1836.

nemzeti-gazdasági tekintetben, valamint az is, hogy azon egyes erőfejlési csalódások, mellyek időnként kisebb mértékben mutakoztak, 's jelenleg is mutakoznak, egyetemiség bélyegét teljességgel nem viselik. A' természéti erő alkalmazásának szükséges-voltáról a' mindjárt következő czikkelyben fogunk meggyőződni.

Szükségtelen volt az erdélyi bányászati szorgalom gazdaságos volta megmutatásának olly tágos feneket keríteni, mondhatná valaki; midőn az, már magában mind történetileg, mind tapasztalatilag szembetünő; azt hiszem mindazonáltal, hogy midőn a' honi bányászat természéti erejét, 's ezen erőnek sikereit bonczolgatván, épen azon szembetünőség okait felfejteni igyekeztem, ebbéli vizsgálódásaim feleslegeseknek nem nézettethetnek; mert olly tárgyakat láttunk az erő 's erőfejlés lézéseinek vizsgálatjában előfordulni, mellyek azon főbb szempontokra vezetnek, mellyek a' vállalatok elrendezésében méltányolva magasb erőfejlési sikert ígérhetnek, más felől a' törvényhozás és igazgatás bizonyos elvek szerinti irányzatját több részről kijelelik, 's annál fogva mind a' két tekintetben sok jót, sok hasznost hozhatnak mozgásba, mikről eddigelő, közelebbi tárgyismerőket kivéve, csak igen kevesen gondolkoztak.

Kettő van még a' tárgy kiegészítéséhez közelebről kiemelendő: első, a' bányászat gazdaságos volta nemzeti-gazdasági tekintetben bővebben felfejtve; második azon eszközök megemlítése, mellyek egyes erőfejlési csalódások egyetemi hatását akadályoztathatják.

1. A' bányászat gazdaságos voltára nézve, nemzeti-gazdasági tekintetben, méltánylatba veendő az

érczemüknek az élet és szorgalom minden nemeiben, 's az ember minden helyzetében általános elkerülhetetlensége, melly az anyagi és szellemi fejlődéssel naponkint növekszik, 's mellynek az érczek pénz-anyagi használata elhatározó bélyegzetet kölcsönöz. Ezen elkerülhetetlenségéből önként következik, hogy azon státusok, mellyeknek ércztermesztése a' belfogyasztással meg nem felelő állapotban van, az ércztermesztő státusokhoz képest az érczhasználat körében bizonyos szorgalmi alárendeltségben lenni kénytelenek; azon két esetet kivéve, ha t. i. az elsőbbségben a' műszorgalomnak azon nemei, mellyek érczemüket dolgoznak fel, vagy azokat, mint segédanyagokat nagyobb mértékben megkivánják, a' tökélyesedésnek oly fokán állanak, 's oly kedvező kereskedési körülmények közé helyezvék, hogy az erőfejlésnek azokban fellünő egyetemi felsőbbsege, a' készítményi-erő anyag-szerzési nehezülésével vagy sulyegyenben van, vagy azt nevezetesen felülmulja, — ha továbbá ugyan azon státusok a' szorgalom több ágára nézve, oly alárendeltségben tartják az ércztermesztő státusokat, — értem azokat, mellyek felesleget természetnek —, melly az ércztermesztési erőfejlés felsőségét az összes szorgalom erőfejlési mérlegében elenyészteti. Szorgalmi kiegyenlítések az ércztermesztő és érczfogyasztó státusok közt, kisebb nagyobb mértékben mindig léteznek, és ezt, magának a' szorgalomnak — a' nemzetek saját helybéli körülményeiben gyökerezett eredeti irányzatja, természetesen huzza maga után; de az előadott kivételi esetek mind a' mellett is csak igen ritkák, 's ugyan azért minden esetre általánosan felveendő, hogy az ércztermesztés célirányos előmozdítását a' nemzet és státus érdekei mulhatatlanul megkiván-

ják; annál fogva a' szorgalomnak azon nemei közzé tartozik, mellyek a' nemzeti-gazdaság érdekében gazdaságosoknak mutatkoznak akkor is, ha egyéb-iránt magángazdasági tekintetben nem épen gazdaságosok, vagy épen nemgazdaságosok lennének; feltéve csakugyan itt is, egyszersmind a' természető erő alkalmazásának, szükséges voltát, melly az össznemzeti szorgalom minőségéhez képest önmagából kifejlik, 's ugyan ezen kifejlés mértékében a' hátráltat is legbiztosabban kijeleli, mellyen alól a' magán-érdekű gazdaságtalanság, magára a' nemzetre nézve is káros erőpazérlássá fajul; mikor aztán a' természet egyetemi hanyagassága, lassanként úgy is béköszönt, 's vagy másnemű szorgalmi alkalmazások által pótolva tűnik fel, vagy pedig az erőfejlést hátráltató okok elhárítása által, a' törvényhozás és státus-igazgatás részéről elvesztendőnek mutatkozik.

Ollyan státusokban, mellyeknek nemzeti-gazdasági viszonyai az összes szorgalom erőfejlésében sulyegyen megghaladást nem fejtenek ki, már csupán 's egyedül az érczek napfényre hozása is, főként azoké mellyek pénzanyagul szolgálnak, bizonyos haszon; annál fogva a' bányászati szorgalom addig, mig azon viszonyok tartanak, magán-erőfejlési csalódások tekintetéből nemzeti-gazdasági tekintetben gazdaságtalan nem is lehet, sőt minden egyéb esetre mulhatatlannak jelenti magát, 's mint ollyan, a' törvényhozás és státusigazgatás figyelmét legnagyobb mértékben magára vonja.

Mind ezeket Erdélyre alkalmazva, kétségbe nem hozható, hogy az erdélyi bányászat magán-erőfejlési csalódások tekintetéből a' nemzeti szorgalom jelen körülményei közt, nemzeti-gazdasági tekintetben gazdaságtalan semmi esetre sem lehet.

Az érczeken kívül, több más nemei az ásványoknak, főként a' szenek, ugyan azon tekintetek alá tartoznak; a' szenek annál inkább, minél bizoyosb, hogy azoknak napfényre hozása egy felől az erdők nagyobb megkimelését huzza maga után, más felől a' gyári szorgalom előmozdítására elhatározó befolyást gyakoról. Nem lehet eléggé sajnálni, hogy a' kőszén bányászat Erdélyben eddig elé, ugy szólván meg sem kezdetett.

Egy nevezetes pont, miben a' bányászati természetű magán-gazdasági érdeke, annak nemzeti-gazdasági érdekeivel összeütközik, — az ugynevezett rabló bányászatban keresendő: midőn t. i. meszszebb jövőre néző tekintet nélkül, a' bányaművelés benső bátorságát, lehető legnagyobb terjedését, 's folytonosságát biztosító szabályokkal homlokegyenest, mind az, mi feldolgozandónak mutatkozik, monhon kivágatják, 's ez által az érczhegyek mélyebb pontjaiba való hatolás — melly csak szabályszerű 's gazdaságos építésmód által lehetséges, — vagy igen megnehezítették, vagy épen lehetetlené tétetik. Igen természetes, hogy a' nemzeti gazdaság érdekeivel, melly a' vállalatok minél nagyobb tartósságát veszi irányzatba, illy művelésmód teljességgel meg nem egyeztethető, 's ez az egy eset, mellyben az erőfejlés magánérdekű gazdaságossága, nemzeti-gazdasági tekintetben legszembetűnőbb gazdaságtalansággá válhat. Tulajdonképen magoknak a' természetőknek is káros lehet az illy művelésmód, mert a' behatolás megakadása igen sokszor jóval hamarabb elkövetkezik, mintsem azt előre hittük volna. Itt látjuk újból is megerősödvé a' státus-beavatkozás szükségessé voltát, mellynek feladása a' rabló műve-

lés megakadályozásában leginkább bélyegző. (Lásd: előrajz: státus beavatkozás.)

2.

Egyes erőfejlési csalódások egyetemi hatását, a' vállalatok folytonosságának minél nagyobb biztosítása által lehet eltávoztatni; a' mi a' törvényhozás és státusigazgatás közbejövetele nélkül bajosan eszközölhető. Illy biztosításra mutat az ércztized alatti bányászat körében, azon gondoskodása a' törvénynek, melly az 1747-diki 1-ső czikk 4-dik fejezetében foglaltatik, 's arra alkalmas esetekben a' tized elengedésére utat nyit. Biztosítva van továbbá a' vállalatok folytonossága, egy részről a' felhagyott bányák törvényszerű adományozhatása által, melly a' bányászati regálitás vezérelve szerint a' felhagyó birtokos jogvesztésén alapúl. (lásd ezen czikkely alkalmazó részében az I-ső főpont alatt a' 2-ik szakaszcskát b. betű alatt) harmadik neme ezen biztosításnak, a' vállalkozóknak kölcsönkép nyújtandó pénz-segedelmezésben állana. Nem leket állítani, hogy ezen tekintetben Erdély bányászati szorgalmá minden segedelmezés nélkül szükölködött volna, mert számtalan példák vannak, hogy arra alkalmas esetekben maga a' kincstár nevezetes summákkal áldozott; mivel mindazonáltal ezen segedelmezés, mint csupa jóakarát szeszélyétől függő, idő 's körülállások változatossága szerint változandónak, 's annál fogva nem eléggé biztosítottnak, bizonyosnak pedig annál kevésbé mutatkozhatik; ezen tekintetből kiindulva, olly nemű segedelmezés szüksége tűnik fel, melly minél inkább biztosított, minél inkább bizonyos legyen. Biztosított bizonyosságu segedelmezést két úton eszközölhetni: vagy t. i. bizonyos évenkénti

pénzmenyiségnek, e' célra a' köztárból való kiszakasztása által törvényhozási állapotás következésében, — vagy pedig társulati bányászati pénzalap gyűjtése által, a' béváltott 's eladott érczek tiszta árából történendő levonások után, melly megint csupán 's egyedül a' bányabirtokosok önkéntes állapotásán alapulhat. Mindkettőre találunk példát a' szászországi bányászat körében. Az országgyűlés eleibe terjesztett 3 évi költség kivetésben — 1833-tól 1836-ig — mint évenkénti egyenes köztári segedelmezés — (directe Geldunterstützung des Bergbaues in Sachsen, aus fiskalischen Kassen nach dem Staatsbudget auf 1833 — 1836) — 87,347 tallér jeletetik ki. *) Mind a' mellett is, hogy a' bányászati szorgalom, több eddigelé felfejtett, 's ezentul felfejtendő okokból a' törvényhozó testnek különös figyelmét érdemli, 's Erdélyben főként több oldal helybeli hasznainak tekintetéből, a' nemzeti-gazdaságnak olly kitünőrészt teszi, melly a' státus segedelmezését legméltóbb igényletben tartja, egyáltalában a' másodikkak kijelelt társulati segedelmezés módját az elsőnél sokkal helyesebbnek, sokkal célirányosbnak tartom; feltéve csakugyan, a' gyűjtendő pénzalap minél nagyobb barátságosítását, 's okos gazdaság szalyai szerinti kezelését, a' státusigazgatás felügye-
lése alatt, mellyek által egyszersmind magának ezen segedelmi forrásnak minél nagyobb gyarapodását, 's a' gyarapodásnak minél nagyobb állandóságát legbiztosabban eszközölhetni.

*) Sachsens Bergbau Nationalökonomisch bertachtet v. Weissenbach Freyburg, gedruckt, und in Comission bei Craz und Greilach. 1835 pag. 118 etc.

MÁSODIK CZIKKELY.

Elkerülhetetlenség.

A' nemzeti szorgalom főbb irányzatjának némelly helybeli sajátságoktól függése. — Hazai természet elkerülhetetlensége. — A' természetek ugyanazon természet nemére alkalmazásának elkerülhetetlensége. — Elkerülhetetlenség birtok használati tekintetben.

A' nemzetek 's országok helybeli sajátságai, az ezen sajátságoktól sokfélekep függő lelki hajlamok, a' azon körülmények 's viszonyok, mellyek közé azokat épen ezen hajlamok 's azon sajátságok helyezik, önként kimutatják a' nemzeti-szorgalom azon főbb ágozatait mellyek azokra nézve leginkább bélyegzők. Szint ezt kell tartani az emberi lélek saját szellemi működéséről: a' tudományról és szépművészetéről. — Eredetileg maga a' természet szabja ki az utat akár szellemi akár anyagi fejlődésünkre. Értetni a' természet intő szavát, 's követni az általa kiszabott utakat, élet-feladás a' törvényhozóra 's nemzeti-gazdára nézve. Ugrás erőtetés nincs a' természet ellen. Mi szabta ki például, azt az irányzatot, melly az angol hatalmat a' kereskedés olly magas fénypolczára emelte, — mi eszközölte, hogy a' mélyebb tudományok előhaladását főként a' némethon

lelkes törekedéseinek köszönhetni, — mi tette az orosz földet az összes szépművészet örökre virító honává — mi származtatta azon kényuraságot mellyet a' franczhoz nem régiben az egész mivelte Európán gyakorolni tudott, — mi szülte egykor a' magyar hatalomnak azon magos állást mellyet nagy királyai alatt vőn? —, minden bizannyal semmi egyéb, mint a' helybeli sajátságok, az ezektől függő lelki hajlamok, 's azon körülmények szabadon munkáló erőteljes befolyása, mellyek közé azon népek 's országok mintegy természetesen helyezve láttatnak.

Ezen sajátságok, és hajlamok, 's az azoktól feltételes különös körülmények okozzák, hogy egy nemzet a' kereskedésben, más a' természetben, 's különösön egy, az eredeti természetben, más a' műszorgalomban, 's azok különemei közt, egy egyben, más másban tünteti ki nemzeti-szorgalma főbb irányzatját, Mihelyt ezen szempontból kiindulva, valamely nemzetre nézve a' szorgalom bizonyos nemeinek természetes irányzata, előbbkelőségét bélyegzőnek találjuk, rendszerint ebben magában kell keresnünk az elkerülhetetlenség bélyegzete első alapját, 's csalódní ritkán fogunk. Természetes egyébiránt, hogy minél nagyobb maga azon sajátságos előkelőség, annál nagyobb lesz az általa kijelelt elkerülhetetlenség. Vannak csakugyan e' tekintetben ugyan azon nép külön osztályai, 's ugyan azon ország külön vidékei közt elhatározó, különbségek 's mind az, mi egész osztályokra 's vidékekre nézve bélyegző, azzá válik az, az egész nép-és ország-testre, 's ugyan ezt kell tartani az elkerülhetetlenségről.

Három tekintetben jelenti magát valamely szorgalom-osztály elkerülhetetlensége: a' mennyiben tudniillik, vagy magoknak a' terményeknek honi természetese,

— vagy a' természetők épen azon kereset-nemére alkalmazása, — vagy pedig a' helyhez kötötteknél — mellyek sorába a' bányászat tartozik — magának a' birtoknak azon nemü használata, külön vagy együtt elkerülhetetlenek. Lássuk ezeket igen röviden, előbb ugyan általánosan felfejtve, 's majd az erdélyi bányászatra alkalmazva.

I.

Honi természet elkerülhetetlensége.

Nem értem itt az elkerülhetetlenség alatt a' termények életszükségi minőségét, melly egyébiránt az árbees állását szabályozza, hanem értem azon szükségességet, melly az illető termények honi természetében mutatkozik, 's mellyet azon pénzkifolyás vagy pénz-bénemfolyás káros hatásának felszámítása húz maga után, melly a' kérdésben levő termények külföldről behozatalából vagy külföldre bizonyos mennyiségbeli nemviteléből származnák. Önként következik ebből, a' természet viszonylagos elkerülhetetlensége, melly magoknak a' terményeknek kisebb nagyobb életszükségi minősége szerint változatos. A' pénz-bénemfolyás vagy kifolyás káros következése, a' szorgalom több más nemeinek minőségi 's terjedtségi állapotja szerint hol nagyobb, hol kisebb mértében jelentheti magát, 's néha valószínűs nemzeti-gazdasági veszteséggé válik. Ha A. státus nemzeti-gazdasági állapotja kivétel 's behozatal összevetése szerint, súlyegyenben mutatja magát, mind az, mi ezen súlyegyet akár kivétel csökkentése, akár behozatal szökkenése által viszapótlás nélkül megzavarhatja, nyilvános nemzeti-gazdasági veszteség bélyegét fogja viselni. Így p. o.

tudjuk hogy francia ország aranyat, ezüstöt, rezet, s. t. e' féle ásványi terményeket nagy részint külföldről kap, 's azon veszteséget mely ezen cikkelyek héhozatala által összkereskedési állapotjában egyébiránt mutatkoznék, többek közt a' bor-kivitel mindég magas állása — évenként mintegy 135 millió frank értékű —, 's az érintett ércz-nemekkel bibelődő kézművészet Europa majd minden tartományaira kiható erőfejlése pótolgatja. Annál fogva kétséget nem szenved, hogy akár a' bor-termesztés, akár az érczekkel bibelődő kézművészet érezhetőbb 's kipótlás nélküli csökkenése, magát a' kivitel 's béhozatal közt sulyegyent veszedelmeztetné, minthogy pedig illy sulyegyeni megzavarás valóságos nemzeti-gazdasági veszteséggel jár, épen ezen veszteség elkerülése szükségességéből tűnik ki francia országra nézve a' bor-termesztés és érczekkel bibelődő, érczeket feldolgozó — kézművészet elkerülhetlensége. Csak két cikket említek itt állításom támogatására, az órákat és ékszereket, mellyekre mintegy 16 millió frank értékű arany 's ezüst dolgoztatik fel évenként, azon óra mennyiség pedig, mely a' francia órák műhelyeiből, évenként kikerül egybe másba 17 millió frankra becsültetik.

Erdély nemzeti-gazdasága sulyegylen alatti állapotjában, — midőn jóltudjuk hogy a' béhozatal igen sokkal felül haladja a' kivitelt, 's igen gyakran életszükségű cikkelyekben is szomszéd országokra támaszkodunk, — olly megbecsülhetetlen forrás a' bányászat, mely ha nem lenne, legveszedelmebb [nemzeti-gazdasági] crisisektől lehetne tartani. Mélyebbre ereszkedni, midőn a' dolog, fájdalom! ugy is elég nyilvános, nem szükség, 's ha még ércz-

mennyiség is, mellyet jelenleg az ország maga természet és részint fel is dolgoz, külföldről lenne béhozandó, mi takarná nemzeti szorgalmunk olly sok tekintetben kitünő hiányait, 's mi pótolná az azon ércz-nemekért kiadandó pénz-mennyiséget? — Nem azt kell itt, 's több illy kérdések fejtegetésénél tekintenünk mint fog valaha lenni, vagy lehetni? hanem csak azt, mint van és lehet most? Részemről hinni szeretem, kormányunk atyai gondoskodása, 's tulajdon hozzájárulásunk idővel csak fog valamit e' bajunkon segíteni, de jövő 's történhető reménye ott, hol jelenről 's történeendőről van szó, pótlást nem szerezhet, annál fogva az előadott tekintetből mintegy önként következik, Erdélyben az ásványok főként, az érczek honi természetének elkerülhetlensége, melly bár minél csekélyebb mértékben mutatná magát! minden hazafi lelkes ohajtása. Ezen elkerülhetlenség legnagyobb sulyát az adja meg, hogy a' nemes érczek pénzügyi használatát tekintve, azok már ön magokban Erdélynek elkerülhetetlenek. Mert igen természetes, hogy valamint olly nemzetek, mellyek szorgalmi kifejlődése nemzeti-gazdasági tekintetben gazdaságos, pénz-hiányt — ha bár az anyagot nem magok természetik is — soha sem szenvednek; szintugy az ellenkező körülmények közt levő nemzetekre nézve, a' pénz-anyag termesztés minél nagyobb emelkedése már csak a' pénz-hiány elkerülése tekintetéből is élet-kérdési kívánat. Alább látni fogjuk, hogy Erdélyben a' bányászati kereset elkerülhetlensége egyébiránt is ugy tekintendő, mint az ország sajátos helybeli körülményeinek multhatatlan szüleménye.

II.

A' természetök ugyanazon kereset-nemére alkalmazásának elkerülhetetlensége.

Ha egyszer egész vidékek nagy részint egy 's ugyanazon természet nemével foglalkoznak, melyre azok akár természeti hajlandóság, akár hely és vidék sajátosságai 's más political vagy kereskedési körülmények által vezetettek, már ebben magában feltalálható az elkerülhetetlenség bélyege; mely leginkább akkor tünteti ki magát, ha egyszersmind az fennforog, hogy ugyanazon természeteknek tömegestől más természet nemére alkalmazása ki nem vihethetőnek mutatkozik; mi megint a' nemzet szorgalmi állapotjától 's a' természet és természetök minőségétől sokféleként feltételes. De egyébiránt is, mit az ember életkora culminatiojáig meg szokott, azt változtatni igen bajosan fogja, haneha lelki ereje 's munkásságának magossága lehetőleg kifejtve mutatkozik; a' mi csakugyan közönségesen csak kivételként jelentgeti magát, az ugynevezett alsó osztálynál pedig, mely mindég 's mindenütt a' nagyobb részt teszi, igen igen ritkán tűnik fel. Leghatalmasabb a' megszokottság ereje mindennapi foglalatosságainkban, 's olly dolgokban, melyek személyünket, házi körünket legközelebről, mondhatnám testileg érdeklik, 's többire épen ezek sorába tartoznak a' kereset 's élet-mód nemei. Megszokottság láncazolja a' szabadakaratot, és ez örökös akadálya a' változásoknak, 's bizonyos ragaszkodást nemz a' régihez, mely az emberek nagy tömegében saját testi hanyagságunkkal együtt jár. Ez az oka, hogy általános vallási 's political változások is csak szembezőkő ok-támadások 's ezek által feltűnő megrázkodások közt létesülhetnek.

A' mint Weissenbach (Sachsens Bergbau national oeconomicch betrachtet. Freyberg, 1833) a' százhoni bányászat entopiai bélyegéről épen az itt fennforogó elkerülhetetlenség tekintetéből igen jelesen fejtett, mind az méltó joggal alkalmazható, az erdélyi bányászatra. Nem lesz gondolom célirálytalan onnan a' szükségeseket itt felhozni, mielőtt azonban ez megtörténnék, számítsuk fel azon nép mennyiséget, mely Erdélyben jelenleg a' bányászat által tartja fenn magát.

Ezen célra alapul vevén az 1835-diki összeírást 1836-ra, a' pótlandók kiegészítése 's megkülönböztetése után az idefüggesztett kimutatást nyerjük, u. m:

	Személy szám.
1.) Tisztek, altisztek, szolgák, körül belől.	269.
2.) Bányászgazdák, bányászok, munkások körül belől.	7,838.
3.) Aranyászok.	638.
4.) Kohárok, vasművesek.	610.
5.) Szénégetők.	700.
6.) Szállítók fuvarosok.	1,200.
7.) Egész bányászati személyzet....	11,255.
mellynek egyik felét alkalmasint egyenlőleg megosztva a' zalathnai és abrudbányai, másik felét pedig a' több bányászhatósági kerületek mindegyütt teszik.	
8.) Nők, gyermekek, cselédek, 's t. e' félék körül belől háromannyik.	33,765.
9.) Nép-mennyiség közvetlenül bányászatból élő.	45,020.

Személy
szám.

45,020.

Hogy ezen egész nép-mennyiség csupán 's egyedül a' bányászat, 's ahhoz tartozó keresetek által tartaná fenn magát, állítani nem lehet; de igen azt bizonyossággal, hogy fenntartására a' bányászatot 's ahhoz tartozó kereseteket nélkülözhetetlen élet-mód gyanánt használja.

10.) Ide járúl azon kereskedők, mezei-gazdák, kézművesek, 's t. e. f. száma, kik magokban a' bányász helységeiben a' kijelelt nép-mennyiséget az élet 's kényelem különféle czikkelyeivel nagy részben ellátják, 's kik tehát e' fogyasztásban kereseteik fenntartása nélkülözhetetlen forrását találják, 's annál fogva magok fenntartását is főként, mondhatni egyedül a' bányászatnak köszönik. Ezeknek száma — tekintetbe véve azt, hogy a' köznép, melly a' bányászati személyzet legnagyobb részét teszi, az élet 's kényelem szükségiben valamint egyfelől szorultabb élethez szokott, ugy más felől sok tekintetben maga magán segítni képes, tekintvén ellenben azt is, hogy hazánk bányász helységeiben a' kereskedési 's kézművi kereset inkább többek közt megosztva, mint kevés számnak kezei közé szorítva mutatkozik — legalsobb számítással tenni fogja egy huszad részét az összes bányászati néptömegnek, és így felveendő ezen czim alatt.

2,251.

Személy
szám.

47,271.

11.) Nők, gyermekek, segédek, cselédség itt már négyannyira számítva.

Ha tudniillik felvesszük Zalathna, Abrudbánya 's Verespatak összes népességét 11,723 lélekkel, 's ebből az azon helységeken levő bányászti nép összeségét, 8,832 „ melly tehát a' bányászat után élő országos nép mennyiségnek mintegy ötöd részét teszi, kivonjuk, maradni fog, 2,891 lélek.

Az ezeknek megfelelő ötödrész, mint bányászatot nem űző, de magát mulhatatlanul a' bányászati nép fogyasztása által fenntartó személyzet, teszen 578-at, 's mivel ezen szám azon három helységeken összes bányászati néptömegének mintegy tizenötödrészét teszi, már csak ebből is szembetűnő, hogy midőn a' nem-bányászti szorgalomból élő bányászvidéki kereskedők, mezei gazdák 's kézművesek országos személyzete — (2,251) —, a' csak ugyan országos bányászti néptömeg — (45,020) — huszadával számított fel, ezen számítás magosnak épen nem vehető.

12.) Továbbá tekintetbe veendő, hogy a' körülvidéki helységeken üzető

56,275.

Személy
szám.

56,275.

eredeti 's műszorgalmi természetűs élénk-
sége is nagy részint a' bányászati nép-
mennyiség 's egyéb népesség fogyasztá-
tása által tartatik fenn, 's minden bizony-
nyal felvehető hogy a' természetők összes
számának azon része, melly a' bányász-
helységi fogyasztást nem nélkülözhet-
né, egy harmadát a' bányász helységek-
beni természetők számának (lásd a' 10-ik
pontot) alkalmasint feléri; következőleg
ide számítandó e' czím alatt.

750:

13.) Az ezek után élő lelkek szá-
ma, mint fennebb négyszerezeve

3,000.

14.) Végezetre nem fognánk hibáz-
ni, ha azon műszorgalmi természetők, egy-
részét, kik egész országban érez termé-
nyeket dolgoznak fel, kik tehát készit-
ményeik 's áruik anyagját az ásvány or-
szág ezen részéből veszik, ide számít-
nók; de az illy nemű természetők száma,
's a' feldolgozandó érez-anyag azon
mennyiségi része, melly közvetlenül bá-
nyaiakból kerül, tudva nem lévén, az azon
számból ide esendő osztalékot közeztö-
leg sem lehet megállítani. Nincs tehát egyéb
hátra, mint e' részben csak a' megemlí-
tésnél maradni.

15.) Mind ezek után lesz a' köz-
vetlenül 's követőleg bányászat után élő
országos népesség száma összesen,

60,025.

Lévén pedig Erdély népessége legújabb szá-
mítás szerint kerek számmal 1,800,000 ha ezen

számban a' bányászatból 's bányászat után élő or-
szágos nép mennyiség számával kereken 60,000-rel
beléosztunk, látni fogjuk, hogy Erdély jelenlegi
népességének mitnegy 30-ad része a' bányá-
szatban elkerülhetetlen kereset forrását találja. *)

A' bányászati szorgalom bányász-vidékeink
nagy részében elkerülhetetlenségét már maga a' hely
minősége is előnkbe tünteti. Ki a' zalathnai, abrud-
bányai, topánfalvi, offenbányai, nagy-ági, körösbá-
nyai, kerületeket, mellyek a' bányászatból élő orszá-
gos nép-mennyiség legnagyobb, mintegy $\frac{3}{4}$ -ed ré-
szét teszik, csak futólag vizsgálja, látni fogja: hogy
itt, a' mezei gazdaság, melly egyébiránt a' számosz,
nagyobb résznek ország szerte csak nem egyedüli
életforrása, minden tekintetben igen alárendelt sze-
repet játszik. Többire kopasz szikla-vidékek, erdők-
kel 's bokrokkal bennőtt hegy-oldalak, szabályozat-
lan, víz-folyásatlan, kevésé használható, keskeny tér-
ségek minden felől magas hegysorok árnyékában, 's
az ezekből önként követhető éghajlati mostohaság,
— melly a' növény-élet fejlődését az ország több ré-
szeihez képest szembetünőleg késlelteti, a' szőlő-tö-
kére nézve pedig a' szomszéd hegy-aljával legélén-
kebb ellentétben áll, — olly képet tüntetnek előnk-
be, melly az előadott állítást természetesen igazolja;
's mellyben az irrt bányászati kerületek helybeli sa-
játságát önként feltaláljuk. Hogy tehát ezen kerüle-
tekben a' mezei gazdaság ellentétben a' bányászat-
tal, csak a' kisebb részt képes elfoglalni 's hábar
mellékes kereset gyanánt is eltartani kérdést nem

*) Szászországban, az egész ország népességének 25-töd része
alkalmasint a' bányászatból él. (Lásd Weissbachnál a'
27-dik lapon.)

szenvedhet: Meglepő azonban, hogy a' bányászati szorgalom mostani elkerülhetetlensége, némelly olly helységekben is feltűnik, mellyek egyébiránt mezei gazdaságra nézre kedvezőbb sajátságokkal dicsekedhetnek. Ilyen például a' már szőlőtermő Oláhpíán, mint az, a' töstént következő számításból, mellyet helybeli királyi anyagváltó Mezei István barátságából bírok, ki fog tetszeni:

Elvethető tudniillik Oláhpíán határán	gabona	1,112 köb.
Ebből az ugarra 's idegen birtokra eső részt		494 „
kivonva, marad évenként elvethető		718 „
Rendszerinti termés közép számitással minden köből után		1 1/2 „
és így évenként összesen gabonatermés		1,077 „
Ebből kivonandó: vetésre 718 köb. dézmára 107 „		
mind össze		925 „
Marad az egész népesség eltartására nem több 's nem kevésebb, mint		152 „
1833-ban tett a' háznépek száma egy háznépre évenként		477 cf,
köbölt számitva, lesz a' szükséges élelmi mennyiség egy évre		48
mellyből kivonva a' fennebbi szabad termést		8,586 „
pótlendő marad évenként		152 „
		8,434. „

Ezen mennyiség pótlásában 's több más élet-szükségi czikkelyek megszerzésében; a' csekély kiterjedésű börttermés, határ szűk-volta miatt megszorított marha tenyésztés, erdőszeti használat; 's t. e' félék csekély jövedelmezése mellett, nagy részt az aranyosási szorgalom tölt ki; melly telrát Oláhpíánra nézve, azon kívül is, hogy a' bányászati személyzet a' háznépek összes számának középszámitással csaknem felét teszi, — elkerülhetetlenség bélyegét viseli: minnek oka, a' bányászati szorgalom évszázados folytonossága — 's némelly időkben feltűnő gazdag jövedelmezése által lassanként megszaporodott népességnek, a' határ kiterjedéséhez aránytalanságában keresendő 's a' t.

Mi már a' bányászat után élő néptömeg más kereset nemére alkalmazhatását illeti, legelőször i tekintetbe veszi Weissenbach: hogy a' kereseti-szorgalom bár milly neme is rendszerint csak annyira terjedhet, mennyire ezen terjedést a' vállalati tőke, 's az emberi munka árbecsítését előmozdító alkalom kedvezése kiszabja, 's hogy mindenkor ezen alkalom szerint nő a' népesedés is. Annálfogva szerinte, már ön magában is bajoson lehet remélni, hogy folyamatban levő kereseti ágozatokban jelenleg annyi kereseti alkalom maradna használatlanul, mellybe olly nevezetes néptömeg töstént beférhetne. Általánosan tudva levén az is, miszerint egy bizonyos vidékben ugyanazon szorgalom mekkorasága, már meglevő természeti, political, kereskedési, 's több másféle körülményekben határait önként feltalálja. Lássuk miként vitetik keresztül a' felvett tárgy egyes részletein.

„Ugy látszik — ugymond — hogy az érczhegyi földművelés, mostani állapotjánál csakugyan nagyobb-

ra terjedhető, 's a' föld jövedelme felszökkenésével bizonyos emberi munkásságot árbeccsíteni még képes lenne. De ezen árbeccsítés mindig csekélyebbnek fogna mutatkozni, mint a' bányászathoz 's több más kereset némeinél. Mert most is, midőn a' földművelés alkalmasint kiválogatott 's leginkább jövedelmezhető pontokat használ, 's jobb jövedelme igen nagy részét a' bányászathoz tartozó néptömeg fogyasztásától kapja; — némelly nagyobb és igen értelmes gazdaságu jószágokat kivéve — a' földtermés csekély-sége, éghajlat mostoha- 's változatos-volta, művelés bajossága, 's az adózási teher aránythaladó nagysága miatt egészben olly rosszul árbeccsíti magát a' mezei-gazda személyes és tulajdonképeni munkássága, hogy némelly csak kevés nyert többet keresetébe vert tőkéje kamatjánál, 's munkáját nagy részint ingyenbe vesztí. Sokan közülök okosabban tennék, ha birtokukat elidegenítve 's a' nyereendő tőkét kamatra adva, személyes munkásságukat mások által mint bér munkások fizettetének meg. Legtöbbször csak birtoki függelenség 's kereseti folytonosság ingere, vagy atyai örökséghez ragaszkodás határoz oda, hogy mostohán fizető saját gazdaságukat folytassák inkább, mintsem fennebbi úton szerezzenek jobb életmódot. A' szántás-vetés kivált a' tulajdonképeni felhegy vidékén, ön magára, még a' vele foglalkozókat sem tartja el mindig, mert a' mezei gazdasággal foglalkozó személyzet legnagyobbára még fuvarozást, kézimunkát, kézművi 's több más iparágokat kénytelen üzni, hogy élte szükségait illy mellékes keresetek által pótolja; vagy pedig megfordítva, az ezen iparágokkal foglalkozók kénytelenek mellékes kereset gyanánt mezei gazdaságot is folytatni. Következéleg még csekélyebb lenne a' mezei gazdaság jövedelmezése

akkor, ha megszorodván a' mezei-gazdák száma, most művelésben levő földeken kívül, azok is melyek még parlagban hevernek, vagy ezután felfogandó erdő-irtások is munkába vétetnének, 's a' megszorodott földművelői személyzet egyedüli kereset forrásává tétetnének. Ide járúl még, hogy az érczhegyi mezei gazdaság természetnyelveinek nagy része, olly nagy számú fogyasztóknak, mennyit most a' bányászathoz ad, elvesztésével, 's ugyanazonnemű természetők sorába általléptével, multhatatlan árbeccsi veszteséget szenvedne.

„De tegyük fel — folytatja — hogy azon, más keresetre alkalmazandó néptömeg, melly most a' bányászattal foglalkozik, a' mezei gazdaság körében olly megszorítások közt is feltalálná maga táplálását, — kifogná annak a' mezei gazdaság folytatására megkivántató földeket általengedni? — Kész pénzen meg nem szerezhetné, mert sem tőkéje, sem hitele. Hogy bizonyos szolgálati lekötözés mellett jusson azokhoz, 's így birtokijog nélkül szükölködő jobbágyok viszonyaiba lépjen, most, midőn ellenkezőleg minden jobbágyi szolgálat eltörlését kívánja az emberiség 's korszellem, épen helytelen lenne. Haszonbérletre elegendő pénzvagyona szintugy nem lenne, 's ha lenne is, haszonbérlet mellett még kevésbé tarthatná fenn magát. Csak két út maradna hát fenn: státus jószágok eldarablása által szakasztani ki a' megkivántató földeket, vagy pedig az egész személyzetet mezei-gazdák szolgálatjába léptetni. Mi az elsőt illeti, szükség lenne egyszerűs mind arra is, hogy ama néptömeg minden a' gazdaság folytatására megkivántató alapszerekkel, marhával, eszközökkel, maggal, 's több e' félekkel megajándékozassék, melly által a' státus-vagyonnak annyi része áldoz-

atnék fel, mennyit a' bányászat, habár legnagyobb mértékben segítették is, bajosan vehetne valaha igényletbe; de továbbá a' bányászattal foglalkozó néptömeg mezei gazdaság általi fenntartására alkalmasint megkívántatnék mindazon földterület mellyen most az az érczhegyi 's voigtlandi status erdők fekszenek. A' másodikra nézve, lehetséges ugyan, hogy ha illy segédkezek nagy mennyiségben 's jutalmason ajánlkoznának, némelly nagyban üzető gazdasági vállalatok érezhető erősbedést nyernének; midőn egyes esetekben még azon panaszt is halljak, hogy a' bányászati és gyári szorgalom a' mezei gazdaságra megkívántató bérmunkási concurrentiát jelenleg csökkentve tartja. De nem kell feledni azt, hogy az utóbbi esetek olly ritkák 's talán csak némelly nagyobb terjedelmű birtokokra szoríthatók, hogy a' bányászatból élő személyzet század része is több, mint a' mit ama bérmunkási-szükség igényletbe vehetne, 's nem is mutat azon panasz egyebet, annál, hogy azon bérmunkások, kiket a' mezei gazdaság megkívánna, a' bányászati keresettel egybekötött polgári önállásban 's kereseti állandóságban még most olly kitünő ingereket találnak, mellyek tekintetéből inkább ezt, mint azt választják, 's következőleg ön meggyőződésük szerint, már magokra az egyes kézmunkásokra nézve is, káros lenne a' bányásztól mezei gazdasághoz áttállépní, honnan természetesen foly: hogy számosabbaknak sokkal inkább káros lenne, olly keresetet választani, mellyben ha egyszer a' munkások keresettségé megszünt — a' mi a' mezei gazdaságnál azon esetben minden bizonytal hirtelen bekövetkenék — a' már felszökent concurrentia által még a' mostani bér is érezhetőleg alább szállana.

„Az erdőszeti gazdaság teljességgel nem lenne

képes még többeknek munkát 's keresetet adni, mert a' szükséges erdőszeti munkák öszvesége jelenleg is alkalmasint lehető legmagasbb fokon áll, egyenes arányban az erdők kiterjedésével 's megfordítottban az erdő-művelés tökéletességével. Az első inkább fogy mint nő, az utóbbi tudniillik a' művelés tökéletessége naponként fejlődik. Következőleg inkább felvehető, hogy idővel a' mostaninál kisebb személyzet fogja abban élclme forrását találni. De egyáltalában az erdőszeti gazdaság az erdők kiterjedéséhez képest csak igen kevés személyzetet foglal el, 's annalfogva kevésbé kiterjedt keresetmódnak látszik, mint a' bányászati szorgalom, 's azoknak is kiket jelenleg igényletbe vesz, igen nagy része inkább a' bányászati, mint az erdőszeti szorgalomhoz tartozik, mert az erdőszeti termények nagy részét a' bányászati 's kohászati gazdaság fogyasztja.“

„A' tulajdoképen ugy nevezett kézművi kereset, melly egyébiránt egyes személyekre nézve jövedelmezőbb a' bányászatnál, szintolly kevésé foglalhatná el a' bányászati szorgalomtól elesendő munkások tömegét. Mert egyfelől, annak üzése is bizonyos pénz-alapot vagy vállalati tőkét kívánna, másfelől tudva van, hogy a' kézművi kereset fennállása annak a' fogyasztókhosi aránylata által korlátoltatik, 's erőltetett terjedést annál kevésbé szenved meg, mivel sok ágaiban már ugy is kellefinél többek által üzetik.“

Ezekután általmegy a' gyári szorgalom vizsgálására, mennyiben az, a' bányásztól elesendő néptömeget elfoglalni képes lehetne? — 's ezen kérdést is többire tagadólág fejtí meg; még pedig — azon kívül, hogy több illy nemű vállalatok alapítása sokkal nagyobb tőkét kívánna, mintsem azokat a' bányászati néposztálytól remélni lehetne, — egy felől, a'

már most is szerfelett növekedő bér munkási concurrentia még nagyobb növekedése által okozandó kereset-szorultság — más felől a' szászroni gyári szorgalom mostani terjedelmének — kelendőség szempontjából kiindulva — igen sokkal nagyobbra bajosan növekedhetése — tekintetéből.

Meltyekből azon következést huzza, hogy a' szászroni bányászattól elesendő néptömeg más kereset nemére alkalmazása, az elébbi körülmények közt alkalmasint kivihetetlennek, 's ugyanazért a' bányászati szorgalom a' most azzal foglalatoskodókra nézve nélkülözhetetlennek jelenti magát.

Ha már e' vizsgálatok után tekintetbe vesszük: **1-ör)** hogy a' mezei gazdaság Erdélyben a' székely- és szászföldön igen sokkal nagyobb kiterjedést bajosan várhat, a' magyar-földön pedig, kivéven a' szabad városokat — de a' meltyek határai a' növekedő népességhez mérve ugy is naponként szorultabbaká válnak — lehető nagyobb kifejlésében, egy részről, a' birtoki jogoknak a' kiváltságos rész kezzei közé szorítottága, más részről, az eredeti természetben hazánkat felülhaladó szomszéd tartományok miatt ugy is bajosan emelkedhető külkereskedési kelendőség csekélysege által hathatósan akadályoztatik, 's ezeken kívül a' bányász-helységek nagy részében magánálló szorgalmi ágat nem képezhet; — **2-ör)** hogy nálunk az erdőszeti gazdaságnak a' bányászattal összefüggésben nem levő nagyobb része, némelly nagyobb terjedelmű tiszta birtokokat kivéve, magokon a' birtokosokon 's azokon kívül, kik szolgálati viszonyoknál fogva hozzájuk kötvék, számos néptömeget el nem foglalhatna; — **3-ör)** hogy a' kézművi szorgalom Erdélyben, melly ugy is többire csak belfogyasztásra szokott számítva

lenni, valamint egy felől a' magyar- és némethoni kézművekkel összehasonlítva külkereskedési kelendőséget igényletbe nem vehet, ugy más felől az ország jelenlegi szükségéhez képest még most csak kevés részben szökkenhetne magosbra, olly nevezetes számnak pedig, melly jelenleg mint fennebb láttuk az ország mostani népességének mintegy **30**-ad részét teszi, élelmi forrást soha sem fog nyujthatni, — **4-er)** hogy az ország gyári szorgalma, ugyszolván, még csak kezdetileg sincs eléggé megindulva; mindezekből csalhatatlan következéssel láttatik folyni: hogy azon népmennyiség melly jelenleg hazánkban közvetlenül és közvetőleg bányászatból 's bányászat után él, más szorgalmi ágakra elegendő kereseti sikerrel alkalmazható nem lehetne. És így kétséget nem szenved hogy hazánk bányászati szorgalma a' természetök ugyanazon kereset nemére alkalmazásának szükségessége tekintetéből is elkerülhetetlennek tünik fel.

III.

Elkerülhetetlenség birtokhasználati tekintetben.

Egyes birtokok, mint egész vidékiek kitünő sajátságai, föld 's éghajlat minősége, 's t. e' félék szabják ki a' birtok lehető legnagyobb haszonvétele főbb irányzatját, főként eredeti természetesi tekintetben. Lehet ugyan segíteni 's pótolni a' természetet emberi erővel, de az illy segéd- 's potlási-rendszer egész szorgalom-osztályoknál az eredeti természet körében igen ritkán, legsürgetőbb szükség előállásakor szokott általános alkalmazást nyerni; 's ugyanazért a' birtok természetesi sajátságaival megegyező használata legcéli irányosb, leghaszonhajtóbb 's legközön-

ségesb alkalmazásu. Vannak esetek, mellyekben azt, mit a' természet önként nem ad, semmi emberi hatalom ki nem pótolhatja eléggé, 's ilyenkor az, mire a' természet maga útát nyit, a' birtok használat elkerülhetetlen tárgyává válik. Épen ezt az esetet találjuk fel bányász-helységeink legnagyobb részében. Alkalmasint felvehető, hogy azon földterület, hol jelenleg például a' zalathnai 's abrudbányai kerületekben népes helységek virágoznak, a' hajdonkorban rengeteg erdőség volt. *) Virágzó bányák körében naponként látjuk bányász-telepek alapulását, mellyek lassanként, ha csak a' bányászati természet folytonossága meg nem szakad, nagyobb meg nagyobb népesedést nyerendének; midőn ellenben a' megszűnő bányászati áldás, idővel egész helységeket teendő néptelenekké. Mindenbizonyal nem a' mezsei gazdaság 's nem a' kézművi szorgalom volt az, melly az érczes hegyek vadonjait megnépesítette, mert azoknak is csak a' kinyitott bányászat adhatott lételt 's terjedtséget. Hogy ez így 's nem másként lehetett, már csak onnan is láthatni, mit az előbbi szakaszocskában bányász-helységeink nagyobb részének a' mezsei gazdaságra nézve koránt sem kedvező sajátágairól említettem. Ezt mutatja azon körülmény is, hogy a' bányász-helységek népessége nagyobb részint a' bányászatban találja élte fenntartása közvetlen 's közvetőleges forrását. Midőn tehát azon a' mezsei gazdaságra nézve nem kedvező helybéli sajátágok 's tulajdonképen az ezekből folyó hiányok a' mezsei gazdaság önállóságát tételére emberi hata-

*) Szászban a' bányász-vidéki népesség az egész országának nagy részét teszi, 's azon egész földterület még a' 10-dik században erdővel borított néptelen pusztaság volt. (Merkel und Engelhardt Erdbeschreibung von Kursachsen Vol. I. p. 99.)

lommal általánosan ki nem pótolhatók, nem lehet el nem ismerni, a' bányászatnak, mint a' mellyre kisebb nagyobb részben gazdag érczhegyeink ebbéli minősége, tehát maga a' természet nyit útát, nyilvános birtokhasználati elkerülhetetlenségét.

Azt akarom ezekkel mondani: hogy miután országszerte a' számosb néptömeg életforrását csakugyan a' mezsei gazdaság adja, érczhegyi vidékeink nagy része pedig azon népmennyiségnek, mellyel jelenleg dicsekszik, kerestet 's élelmet a' mezsei gazdaság által bányászat nélkül nem adhatna, ennek megszűntével magának az érczhegyi népességnek is csökkenni, 's mivel bányász helységeink nagy részének megnépesedése csakugyan a' bányászat kinyitának volt köszönhető, idővel épen azon aránylatban alább szállani kellene, mellyben a' bányászati szorgalom előhaladásával időnként növekedett; minek következtése, népes helységek elpusztulása, 's ez által az ország anyagi erejének meggyengülése leendene, és így az ország érczhegyi vidékeinek lehetőleg nagyobb birtokhasználati mind magános mind pedig köz nemzeti-gazdasági tekintetben nagy részint, mondhatnám egyedül, a' bányászatban alapul, mint a' melly nélkül annak mind két tekintetű hasonhajtsa alkalmasint elenyészendőnek nézhető; ezekből pedig a' bányászat birtokhasználati elkerülhetetlensége önként következik.

Vegyük például Zalathnát 's Bucsumot, mint a' zalathnai kerület legnépeseb bányász-helységeit, mellyekben az összevitt bányászati személyzet 1300-at meghalad 's így a' közvetlen bányászatból élők száma személy szerint 4000-en felül jár. Összehasonlítván e' kettőben a' bányász 's nem bányász népség számát a' gabona természetével, úgy találjuk,

hogy az évenkénti természtés alig tarthatja fenn az évben egy évnegyedig az egész népességet, melly tehát ebbéli szükségét az élet 's kényelem több más czikkelyeivel csupán 's egyedül a' bányászathoz 's a' közvetlenül bányászat után élők fogyasztása által lábra kapott kézművészetből 's belkereskedési szorgalomból tartja kiszerezve; miből nyilvános hogy e' két helységekben a' bányászat megszűntével a' mostani népességnek csak egy negyed része lenne képes éltét a' mezei gazdaság 's csekély kézművészet által fenntartani, 's e' rész is lassanként virágzóbb bányász kerületekben települne, és így a' bányászat megszűnte a' birtokhasználat teljes megcsökkenését huzná e' helységekben maga után.

Nem kell gondolni, hogy a' birtok bányászati használata kirekesztőleg csak az ércztermesztés erőfejlését foglalná magában, mert ezen kívül egy felől a' bányászathoz tartozó faézés tűzre, épületre, olvasztásra, feldolgozási helyek, legelők 's t. e. f. más felől a' földes úri koresma-jog 's több más regalék haszonhajtása is, mint a' mellyek jövedelmezését a' bányászati nép mozdítja elő, épen azon használat categoriajába tartoznak.

Az, hogy a' bányászok joga a' földbirtoki jogtól meg van különböztetve, nem teszen itt semmi különbséget, mert magában véve a' dolgot nemzeti-gazdasági tekintetben mindegy, akár Péter akár Pál használja a' birtokot.

Meglevén e' rövid szakaszocskákban mutatva, hogy az erdélyi bányászat körül mind azon tekintetek előfordulnak, mellyekben valamelly szorgalom-osztály elkerülhetetlen, ezek által hazánk bányászati szorgalma elkerülhetetlenségi bélyege csalhatatlanul kitűnik.

HARMADIK CZIKKELY.

Másnemü termények árbecsítése.

Árbecsítés kölcsönössége. — Árbecsítés a' bányászat által, mezei gazdaság, műszorgalom és kereskedés körében.

Különnemü természetű osztályok akár bel-, akár külkereskedési tekintetben, csak kölcsönös kelendőség által állhatnak fenn, 's ez az, mi egyébiránt hasonló körülmények közt, a' termények kisebb nagyobb árbecsítését is meghatározza, Így folynak be a' természet különnevei egyik a' másik előmozdításába terményeik kölcsönös árbecsítése által.

Az erdélyi bányászat kiterjedése, 's a' bányászati személyzet ugyanazon kereset nemére alkalmazásának elkerülhetetlensége, melly egyébiránt a' közelebbi czikkelyben birtok használati tekintetből is felfejtetett, már önmagában is eléggé bizonyítja, milly elhatározó befolyása legyen bányászatunknak, más nemü szorgalom osztályok terményei árbecsítésébe, nem tartom mindazonáltal feleslegesnek a' jelen tárgyat közelebről is vizsgálat alá venni. Lássuk ez árbecsítést.

I. A' mezei gazdaságra nézve: Hogy a' bányász-vidékek nagy része csak a' bányászat fel-

találása 's hazamos virágzása által népesedhetett meg, a' második cikkelyben már említettem, 's annál fogva, midőn e' szerint magának a' bányászvidéki mezei gazdaságnak megnyitását is csupán 's egyedül a' bányászat által előhozott megnépesedésnek lehet köszönni, annál méltóbban felveendő, hogy a' bányászvidéki gazda mezei terményeinek árbecsítését is a' bányászi nép tartja fenn, 's mivel ezen árbecsítés a' mezei gazdaság minden ágaira által szivárogo, az összes bányászvidéki mezei gazdaság folytonossága is csak a' bányászatnak tulajdonítható. Így p. o. — egyebet elmellőzve — : a' bányászvidéki mezei gazdák nagy része, csupán 's egyedül a' bányászathoz kötött szállítás és fuvarozás által segíthetik fel, igásmarhákat oly mennyiségben tartani, melly a' mezei gazdaságra is megkívánatlik. A' zalathnai, abrudfalvi, topánfalvi és Offenbányai fiscalis uradalmakban, mellyek az erdélyi bányászi nép legnagyobb részét teszik, legújabb hivatalos felszámítás szerint 7000 darab jobbágyi igásmarhák találtaknak 's ezeken kívül a' lovak száma is magasra rug. Ha tehát figyelemre vétetik, hogy a' fejedelmi jobbágy-ság többire bányászattal 's más idetartozó keresetekkel foglalkozik, 's hogy az igásmarhák 's lovak legnagyobb részét ércz, fa, szén, 's t. e' féle szállítás teszi szükségessé; látható lesz, hogy az említett uradalmakban üzető mezei gazdaság, a' szükséges marhák számában — melly a' bányászati szállítás 's fuvarozás nélkül oly mennyiségben megszerzhető nem lehetne, 's egyszersmind mezei gazdaságra is fordítatik, — alkalmasint bányászatunk által segíttetik fel 's a' t.

A' mi a' körülvidéki mezei gazdaságot illeti arra nézve: midőn már bányász helységeink csekély

termékenységet, 's a' bányászat után 's bányászat által élő népmennyiség nagyságát a' közelebbi cikkelyben láttuk, — már csupán ebből is lehet következtetést huzni, 's állatolni, milly nagy befolyással legyen bányászatunk a' körülvidéki mezei gazdaság terményeinek árbecsítésébe, 's ez által magának a' természetes folytonosságának biztosításába. Sokkal nevezeteseb, sokkal tekintetre méltóbb e' befolyás, mint rendszerint számítani szokták, 's részemről állítani merem, hogy az, hazánk legnépesebb megyéire nézve elhatározó. Bányász helységeinkben ugyan is a' vevők concurrentiája az eladókénál aránylag sokkal nagyobb mint másutt, ki pedig semmi sem vitetik, 's ez az oka, hogy bányász helységeinkben nem csak a' körülvidéki mezei gazdák, hanem távolvidékiek is terményeik bizonyos árpiaezát találván, azoknak árát legmagasbra szökkenve itt találjuk, és ez ország szerete is oly ármértéket biztosít, melly a' beltermesztés élénkségét mindig fenntartja. Az elsőszükségi eredeti termények azon része, mellyet most bányász-helységeink fogyasztanak az összes természetből, bányászatunk megszűntével csak kevés részben természetethetnék; mert külkereskedésre számítani ugy sem lehetne; a' belsőt pedig a' szomszéd tartományok, mellyek az ármértékbe időnként most is csökkentőleg folynak be — még szorultabbá tennék.

II. Az eredeti természet több ágairól, 's a' műszorgalom különféle nemeiről állnak mindazok, miket a' mezei gazdaságról mondék, mint szintén,

III. A' már azokban némileg bennfoglalt bel- és külkereskedési szorgalomról is. Csak néhányat tekintsük bányász helységeinknek: Zalathnát, Abrudbányát, Csertést, Boiczát, Offenbányát. Nem csekély ugyan ezekben a' bányászat által előmozdított alsóbb

kézművi 's részletes kereskedési szorgalom, más helységekkel összehasonlításban, de sokkal csekélyebb mintsem a' szükség'ss kényelem kívánatainak egészben megfelelhethetne. Fejérvár, Szászsebes, Enyed, Szászváros, Déézs, Brád, 's több közel és távol fekvő városok műszorgalmi készítményeit 's kereskedési áruit — főként a' héti vásári 's egymást érő sokadalmi közlekedés által — az említett 's több körülfekvő bányász-helységek népessége, nagy mértékben fogyasztja, 's mivel az illető természetők 's kereskedők az ország nagyobb városaival, részint a' külfölddel is kölcsönös adásvevési viszonyban állanak, az ezen fogyasztási összefüggésben létező árbecsítés országos fontossága kétségbe nem vonhatónak mutatkozik. Továbbá

IV. Van az árbecsítés körében valami, a' mi egyenesen 's elválthatatlanul a' bányászati szorgalom szüleménye, és ez, egy felől a' bányászati 's kohászati fázásban — hová a' szénhasználat is tartozik, — más felől, a' bányászathoz megkívántató segéd-anyagok, szerek 's műszerek fogyasztásában áll, mellyekről már az első cikkelyben a' természetési anyag vizsgálásakor szólottam.

Az a' körforgás, melly az árbecsítés kölcsönöségében mutatkozik, bizonyos növekedést mutat magára az árbecsítés tárgylagi állapotjára nézve, 's ugyanazon pénzmennyiség árbecsítési erejét többszörözve tünteti előnkbe. Egy példa ezt jobban felvilágosítja. Vegyünk fel egy bányász-gazdát, kinek élte fenntartására 's vállalatja üzésére évenként 1000 ft. kívántatik; tegyük fel, hogy e' mennyiség tízfelé ágazva tíz egyforma részekben körforgásba, az az, tíz másnemű szorgalmi vállalatoknak 's kereset módoknak külön külön 100 fnyi árbecsítést juttat. Tegyük,

hogy e' tízeknek is, hogy folytonosságban maradjanak évenként 1000 f. kívántatik. Ezeket feltéve látható, hogy bányászgazdánk élte 's vállalatja fenntartására évenként 1000 ftot bé kell kapni, 's mennyiségnek ama tízek kezei közül is — hová jutniok kell — forgásba kell kerülni. Ha már 10 illy bányászgazdákat veszük fel, ama tíz másnemű vállalkozóhozoi viszonyban, ugyanazon 10,000 ft. mind ezek, mind azok terményeinek árbecsítését fogja biztosítani, és így nem 10, hanem 20 ezer fnyi terményeknek ad lételt. Vegyük e' tíz másnemű vállalkozókat megint tíz különféle természetőkkel hasonló viszonyba, 's már ekkor ama 10,000 ft. 30,000 fnyi terményeket fog létre hozni, 's így tovább.

A' bányászat által okozott árbecsítés nagyszerűsége, az érdeklett körforgási növekedés hozzájárulásával, csak onnan is kitétszik: hogy egyedül a' zalathnai kir. bányászati pénztár, fizetés, igazgatási költségek, 's érczváltás czíme alatt, évenként körül belől 1,200,000 pengő forintnyi kiadást szokott felszámítani, melly legközelebből a' bányász helységekbe, 's azokból az ország több részeibe ezerféle úton átszivárg, 's a' fenn kifejtett körforgási progressio által több millió értékű különféle terményeket árbecsít.

NEGYEDIK CZIKKELY.

Magánállóság.

Általános nincs a' szorgalmi vállalatok körében, annál fogva csak bizonyos viszonyban kell azt érteni. Miben áll ez, 's veszedelmezettetik-e az arany 's ezüst ár emelkedésének lassudalmassága által?

Természeti, political 's t. e' féle történetességek, divat változandósága, világkereskedési viszonyok 's a' t. sokszor elhatározó befolyást gyakorolnak a' természetű szorgalom egy vagy más neme gazdasági állapotjára, honnan aztán némelly vállalatok időnkénti megcsökkenése, 's néha egyetemileg munkáló elhanyaglása következik. Eredeti 's első szükségű természetű körében többire csak átfutó természetűek az illy jelenetek, de pillanatnyi hatásuk igen sokszor megrázkodtató. A' változatosság leginkább kényelmi czikkelyek természetűe körül mutatja magát rövidebb időszakokban 's maradandóbb esökkenéssel, hol tudniillik a' szükségesség, idő 's körülmények viszonyait nem olly könnyen egyenlíti ki. Látjuk 's tudjuk ezt ugyannyira, hogy példákat hozni elő feleslegesnek tartanám.

Magánállóság a' természetű-szorgalom körében általánosan, 's szóértelem szerint nem képzelhető, nem, már csak azért is, mert természetű fogyasztás nélkül fenn nem állhat, tehát fogyasztás szabályozza a' természetűt, és így ez magánálló nem lehet. Csupán azon állapotot akartam e' szóval kifejezni, midőn a'

változatosság árban 's kelendőségben hosszabb időszakokban jelentvén magát, a' vállalatok gazdasági sorsára egyetemi hatást bajosan gyakorolhat, 's épen ezen állapotot találjuk a' bányászati szorgalomban egyáltalában, különösen pedig az erdélyiben.

Ezen szakasz kisé hosszadalmas előrajzában, hol a' bányászat nemzeti vagyoni sajátságait vizsgálattam, megemlítém röviden azt is, hogy az érczeknek, különösen az aranynek 's ezüstnek közkereskedési árbecse nincs annyi változásoknak kitéve, mint más terményeké, 's a' létező változások is nem olly hirtelenek, annál fogva nem is annyira érezhetők. Okait is fejtegetém ezen történetileg magát bebizonyító állításomnak; 's mivel az okok alkalmasint maradandóknak mutatkoznak, ebből azt hiszem magának az okozatnak, t. i. az ármérték és használat eddigi állapotjának, tehát a' változatosság hosszabb időszakokra őszlálásának maradandósága is méltán következtethető. Csakugyan nem kell feledni, hogy az ármértéknek ezen egyszólván nyugponti helyzetét az aranyra 's ezüstre nézve, nem annyira az ár maga, mint inkább ama két ércz nemek árai közt uralkodó aránylat teszi bélyegzővé. Az arany t. i. a' részletes adásvevésre szükséges olly kicsin darabokban, mellyek a' vagyonnak lehető legkisebb részét képviselőök, mint pénz nem használtathatik, egy részint ritkasága, más részint magas sulytermészete miatt, melly utóbbi tulajdonságánál fogva szerfelett kis részekre kellene osztatni, hogy például csak anynyit érő árut fejezzen ki, mennyit egy krajczár képvisel. Annál fogva pénznek használtatik ugyan, de közönséges egyenlítőnek nem. Mivel tehát az ezüst pénz egyszersmind közönséges egyenlítőnek is használta-

tik, az aranynak árbecsét is az ezüst fejezi ki. *) Ára e' kettőnek többire egyiránt hág és száll. Peldául 1753 körül az ausztriai biradalomban egy gira ezüst 20 ftokat, egy gira arany 283 ftokat 5 kroat tett, 's e' két ár közti aránylat 1. és 14; jelenleg, mint az előrajzban láttuk, az ezüst girája 24 f. az aranyé 366 ft. 53 kr. 's az aránylat e' kettő közt 1 és 15, melly Dion bizonyítása szerint még a' romaiaknál is szinte csak az volt, midőn egy arany pénzdarab 25 drachmát — mintegy $12\frac{1}{2}$ francia livrét tett.

Az arany 's ezüst természetesen kívül, a' vas természetesen érdemel hazánkban legnagyobb figyelmet. A' két elsőnek pénzanyagi, 's az utósónak a' szorgalom minden nemeire kiterjedő közönséges használata egy felől, más felől az aranyezüstre nézve fennálló váltási rendszer, melly a' kelendőséget, még pedig a' közkereskedési árbecshez leginkább közelítőleg, biztosítja, kétségen kívülé teszi bányászati szorgalmunk magánállóságát a' fennebb felfejtett értelemben.

Némelly életszükségi, főként kényelmi czikkelyek ára régibb időkhöz képest, aránylag nagyobbra szökent, mint az arany és ezüst ára, melly aránylag kisebb becse most, mint Amerika feltalálása 's az uráli bányászat felvirágzása előtt volt, 's annál fogva épen ezen körülménynek csökkentőleg kellett a' bányászati szorgalom terjedtségére munkálni, mondhatná valaki. És ez első tekintetre természetesnek látszik. Tudjuk ugyanis, hogy csak félszázaddal ezelőtt a' pénznek sokkal nagyobb becse volt, az az, ugyanannyi mennyiséggel több életszükségi 's kényelmi czikkelyeket lehetett megszerezni, mint most. Ha régibb századokra vissza tekintünk a' különbség még inkább meg-

*) A' régi germán nemzetek is inkább az ezüstöt használták pénzanyagul mint az aranyot, az apróbb vásárai használhatóbsága tekintetéből (lásd Corn. Tacitus Germaniáját §. 5.)

lepő. Emlékszem p. o. egy eredeti oklevél kivonata, melly az 1821-diki Tudományos Gyűjtemény valamelyik kötetében közrebocsáttatott, melly szerint Stribor erdélyi vajda fiának; valamely rokona által, addig mig méltóságához képest megélhet, évenként 300 hatvanos garas biztosittatik. Nem ritkák az erdélyi törvényhatóságok levéltáraiban főkomornyiki körlevelek a' fejedelmek idejéből, mellyek által ezeknek elfogadására, jövő menő útjokban, olly csekély pénzmennyiségek jeleltettek ki, hogy az ember nem tudja, a' fejedelmek elégtelenségét bámulja-e inkább vagy az akkori élet olcsóságát? — Mennyire drágultak azóta csak az első szükségű czikkelyek is! — Az arany ára ellenben olly arányban, mint némelly más terményeké nem hágott, mint ez Erdélyre nézve egy felől; az Approbata törvények II-dik része, 16-ik sz-a, 6-ik cz-e szerint kiszabott, 's 1784-ig fennállott — (3 mf. az az 2 rf. 30 kr.) —, más felől a' most fennálló — (1818-tól fogva 3 rf. 42 kr.) — nehézek szerinti közép arany-ár összevetéséből nyilván kitetszik. Csakugyan, hogy e' most fennálló váltási közép-ár az arany közkereskedési árbecsével alkalmasint megégyező, nyilvános egy felől onnan, hogy az erdélyi szabad-aranyának középtartalma termés állapotjában 16 karat szokott lenni, 's egy nehézek — melly $\frac{19}{64}$ latot vagy $1\frac{3}{16}$ quintelt tesz — illy 16 karatos aranyból — (giráját, az az félfontját a' tiszta kiválasztott aranyak az 1818-diki ár szerint 362. rforintal számítva) — 4 rftot $38\frac{8}{54}$ krt. ér; mellyből tízedet, kéneső árát, váltási 's pénzvetési költség-osztalékot levonva, a' maradék 3 rftot 42 krt igen kevéssel halad meg; — nyilvános más felől onnan; hogy a' tiszta kiválasztott arany váltási-ára próba szerint szokott szabályoztatni. Ha mind-

azonáltal — magára a' felvett tárgy derekára térve, — tekintetbe vesszük: 1) hogy épen a' kirekesztő kincstári váltás rendszere által minden időre 's minden mennyiségre biztosított kelendőség bizonyos árbecsi hiányt többszörösen kipótolhat, 's valósággal ki is pótol, — 2) hogy az arany-ár lassabb emelkedése illy biztosított kelendőség mellett, egyébiránt sem mutat hat egyébire, mint talán aránylag sokkal nagyobb tiszta nyereségre a' mult időkben, olyanra t. i. melly (mivel néha kis ér-tömegben (vena) igennagy tiszta ércztartalom rejtezik, — és ez az aranytermesztésnél legtöbbször fordul elő, — régebben pedig csak a' tartós áldásu bányák mivellették nagyobb folytonossággal) a' természeti erőfeszültséget, egyet másba véve többire 's többszörösen felülhaladta; midőn most is sokszor leggazdagabb nyereséget érezhető veszteség követhet ugyan, de a' bányászat szabályosabb folytatása mind gazdasági, mind technical tekintetben, azon nyereség 's veszteség közti fluctuatiót magának a' gazdaságosságnak eredményére nézve többire kedvezőleg szokta kiegyenlíteni, és így bizonyos időszaki áldás sikere maradandóbb befolyással bír a' vállalatok jövő sorsára, — 3) hogy a' kelendőség folytonos bizonyosságában, leginkább pedig rögtönosságában gyökerezett kamatfordulati sebesség, — melly bizonyos árbecsi-hiányt mindig kipótol — magát a' szorgalmat mindennapi tapasztalás szerint olly vállalatoknál is folytonossá teszi, mellyek régebben a' természetők kisebb concurrentiajában alkalmassint érintetlen, vagy felhagyatva heverték volna; mindezekből önként fog következni: hogy az arany-ár emelkedésének érdekelt lassúsága a' bányászati szorgalom terjedtségére csökkentőleg nem munkál, és így annak magánállóságát nem is veszedelmezteti.

ÖTÖDIK CZIKKELY.

Tudomány 's művészeti közrehatás.

A' bányászati szorgalom célirányos üzésére csupa gyári betanulás nem elegendő. Érczkeresés, bennső bányászat, külső feldolgozás, olvasztás, erdészet, tudományi 's művészeti ismereteket kívánnak. Magasb eróművi alkalmazás hazánkban csak a' bányászatnál. Közgazgatás tudományos tárgyismeret nélkül semmi ágában sem folyhat. Hasznai ezeknek: tudományi felfedezések 's uthaigazitások, közértelmesedés, köznépi pallérozottság. Eróművek haszna a' munkási kereset előmozdításában.

Felületes vizsgálat is elég arra, hogy az össz-bányászati-szorgalom körében megkívántató tudományi 's művészeti ismeretek különféleségéről meggyőződünk. A' tudás és tapasztalás ezen nemeiben folytonos előhaladás szükségességét láttuk e' jelen szakasz előrajzában, 's méltán következtelhetni: hogy a' bányászati szorgalom célirányos üzésére csupa gyári betanulás koránt sem elegendő.

Maga az érczkeresés sok féle tudományos ismereteket, *) 's a' munka folytában is több, mint

*) Lásd: Anleitung zum Schürfen v. Mohs. Wien 1838. Bei Carl Gerold és Grimm's Anleitung zur praktischen Bergbaukunde. Ugyan ott, 1839.

esupa kezelési gyakorlottságot kíván. Csakugyan megjegyzendő, hogy itt nem csak azon mindennapi érzkeresést értem, melly már felnyílt érczhegyekben felhagyott bányászati vállalatok 's régi evések nyomán, vagy pedig történetes felfedezések szerint vitetik véghez, noha abban is, ha sikerrel kívánunk munkálni valódi tudományos elveken épült útmutatásra multhatatlan szükség van. Ismerni az ásvány fajokat fokozati elágazásaikban 's hegytani összefüggéseikben, — ismerni azoknak mint érczereket 's ágyásokat rejtő hegytani egyeneknek alkati, egymásba meneti, 's ércztartalmi viszonyait, — feltalálni, követni, meghatározni, az érczereket 's ágyásokat irányi, hajlati, 's terjedési tekintetben, — 's ezekhez képest kijelelni azon pontokat, mellyek érczhegyek megnyitására nemcsak jelenleg, de jövőre is legcélszerű irányosbak, leghasznosabbak, — kísérletbe venni az érczes köveket tartalmi 's vegyületi tekintetben, 's ebből aztán az elébbi meghatározásokkal egybefüggőleg, a' vállalat gazdasági sorsára lehetőleg közrelítő következtetéseket húzni, — olly feladatok; mellyek egy részről nem csak elméletben, hanem gyakorlatban is kielégítő ásvány- hegy- és hegytani, eröművi 's bányamérési, bennső bányamunkálati 's külső feldolgozási ismereteket, — más részről józan gazdasági tapintatot, 's némileg alapos nemzeti-gazdasági ismereteket tesznek fel. Ugyanezek még nagyobb mértékben szükségesek már megkezdett bányászati vállalatok célirányos folytatására.

Nyers bányatermények víz általi kikészítése, törő, mosó 's tisztáló munkálat útján, — mit eddig röviden külső feldolgozásnak nevezék, — olly nevezetes ágát teszi a' bányászati gazdaságnak, melly a' vállalat jó vagy rossz sikerére minden bizonytal-

határozó befolyással van. Az első érczkiválasztástól fel a' végső kikészítésig minden kézi 's eröművi munkának — a' legcsekélyebbet sem véve ki — bizonyos szabályok szerint kell folyni, mellyek a' körülmények különféleségéhez képest szintolly különfélék, mint tudományi 's művészeti ismeretek nélkül el nem találhatók, 's ha eltaláltattak, hasonló esetekben multhatatlanok.

Az olvasztás, melly az érczereket vegytanilag választja külön 's magok tisztaságában állítja elő, alapos vegytani, 's eröművi ismereteket kíván, mint szintén a' pénzverés is.

Szoros összefüggésben áll az összbányászati szorgalommal az erdőszet, melly a' bennső bányászatra 's külső feldolgozásra megkívántató épület-fákat, 's az olvasztásra a' szenet állítja elő, mint szintén az építészet is egész kiterjedésében.

Magasb eröművészet alkalmazása hazánkban eddig elő alkalmasint a' bányászat körébe központosult. Látnak itt vízemelő 's légforgató eröműveket, vasutat bányatermények szaporább 's gazdaságosb kiszállítására, gőzmozgonyokat ércztörő-'s fuvó-műveknél 's t. e' féléket meglepő sikerrel munkálni, 's mind ezeknek alkotása, alkalmazása, és használata gyökeres eröművészeti ismereteket kíván.

Mennyi 's milly sokféle kezelési ügyesség kívántatik magára a' végrehajtó munkára is, 's milly sokat változik némelly fogások alkalmazása a' körülmények különfélesége szerint? —

Valóban annyi 's olly sokféle az, mit az összbányászati szorgalom mind elméletileg, mind gyakorlatilag megkíván, hogy tudományos tárgyismeret nélkül a' bányászati közigazgatás legcsekélyebb ágánál sem munkálódhatni kívánt sikerrel. —

Hasznai mind ezeknek igen szembetűnők, a' legfőbbeket itt kijelelve adom:

1) Tudományos ismeretek világánál, a' természet nagyszerű jelenései közt szerzett tapasztalás, némelly természeti erőjelenések felfejtésére, előítéletek legyőzésére, gazdag következésű elvek megállítására, sok természeti titkok kilesésére, 's ezek által a' bévágó tudományok tökéletesedésére nyújtott alkalmat.

Mennyi zavart képzetek uralkodtak régibb időkben, p. o. az érczek természete 's állított nemesíthetése felől? — 's milly temérdek idő 's költség pazarlásba került az alchymia? — Nem tudja az ember, nevesse, vagy szánja az emberi értelem kicsapongásait, mellyeket azon isteninek nevezett mesterség okozott. Többek közt Báróczy Adeptusában (1810) méltó bámúlással olvassuk 2-dik Rudolf császár erőlködéseit az universalis tinctura feltalálására. Az erről szóló történeti adat — „Mathaei Erbinacii v. Brandau Equit. Bohem. et Medicinae Doctoris wahrhafte Beschreibung von der universal Medicin“ ezeket tartja: Unser Zeit Hermes Trimesgitus Kaiser Rudolphus II. Hochl. Gedächtniss hat diese rechte Kaiserliche Kunst nicht umsonst geliebet; denn S. M. nicht nur öfters deren specimina gesehen, sondern auch endlich selbst eine tinctur erlänget, die man auf die 40,000 Dukate geschätzt. Es pflegten J. M. dieselbe bisweilen in ein silbernen breiten Blechbüchsel zu tragen, mit rothem Sammet überzogen, ist aber von dem Kämmerling Runtzken — der sich selbst erhänget — nach dero Kais. M. Absterben gestohlen worden“. — Az érczek természete felfejtését vegytani összeköttetésekben 's elválasztásban — hogy egyebeket elhalgassak — sokat segítette a' bányászi

szorgalom, 's mivel azok — az érczek — az eredeti 's műszorgalmi természet különféleségében olly sokféle alakban jelennek meg, az által az összes emberi szorgalom 's ipar érdekeit mozdította elő, 's a' t.

2) A' közértelmesedés — mellytől a' nemzetek erkölcsi és anyagi ereje olly elhatározólag sokat függ — 's melly a' tudományok 's művészet terjedésével mindig egyenes arányban van, — sokszor csak néhány tudományosan művelt férjfiak közrehatása által is előmozdítatik, annál nagyobb tehát e' tekintetben is a' bányászat közrehatása, mivel az, mint látjuk, sokkal többféle tudományi 's művészeti ismereteket vesz igényletbe, mint jelenleg akármelly szorgalom-osztály az országban, 's a' mi több olyakat is, mellyek a' szorgalom más nemeinél is sikerrel alkalmazhatók: — Vegytan, erdőszet, építészet, erőművészet.

3) Sajátsága levén a' bányászatnak, hogy a' kézimunka is többet, mint csupa kezelési gyakorlottságot kíván, 's az a' mindennapi surlódás, mellyben tiszték, felügyelők, altisztek, gazdák 's bér munkások az intéző, rendelő 's végrehajtó munkák szoros összefüggése miatt egymáshoz kötve vannak, jótékony hatását el nem hibázhatván; ezek által a' bányász népnél sajátságossá vált ügyesség 's munkabeli okosság bizonyos gazdasági tapintattal párosulva átszivárg a' bányász helységek minden rendű lakóira, 's ez az oka, hogy bányász vidékeinken a' nép mind fi- mind nő-nemen bizonyos pallérozottsági elősöbbséggel bír az ország más vidékeihez képest, melly tekintetben azt, csupán a' szabad birtoku székelly 's szász községek népsége éri fel. A' ki a' mondottakban kételkednék, járja meg a' bányász vidékeket, 's azoknak valóságáról meg fog győződni.

A' topánfalvi 's zalathnai köznép életrevalósága; a' nagy-ági bányász nép kitünő rendszeretete 's moralitása; a' Zalathnán, Boiczán, 's Csertésen telepedett bányász gazdák, mondhatni bányász polgárok, házi kényelmei 's társalkodási módja; a' verespataki nép ügyessége, csinosága; 's mindeniknél a' szükségesek megszerzésébeni találékonyság és életügyesség: megannyi eleven példái állításomnak.

Ezekben 's több hasonlóban tünik ki az a' közrehatás, mellyet bányászatunk tudományi 's művészeti tekintetben eszközöl. Végezetre

4) Az összbányászati-szorgalom körében előforduló erömüvi alkalmazás, sokkal szükségesnek mutatja magát, mint más szorgalom-osztályoknál, 's többire el sem kerülhető. Tökélyesbedése növeli a' természetesi erőfejlést, 's olly vállalatokat tesz folytonossokká, mellyek egyébkint legyőzhetetlen lég- 's víz-akadályok, kiszállítási költségesség, mint szintén feldolgozási gazdaságtalanság miatt felhagyandók lennének, és így növeli, előmozdítja a' munkási keresetet is, 's annál fogva nemzeti-gazdasági tekintetben is kívánatos. (lásd I. czikk. Első ágozat V-dik főpontját.)

HATODIK CZIKKELY.

Pénz-anyagiság.

A' pénznek magának is vagyonnak kel lenni. Annak fogalma nincs bizonyos anyaghoz 's alakhoz kötve. Papiros-pénz, — nőha sok tekintetben hasznos, szükséges, és elkerülhetetlen — tulajdonképen csak pénzjel. A' pénzügyi természet nemzeti-gazdasági fontossággal bír. Ezen fontosság Erdélyre alkalmazva.

A' pénznek általános anyagi tekintetben magának is vagyonnak kell lenni. hogy azt ne csupán külső bélyegzete hanem e' bélyegzettel az éldellet 's használat becsmértéke szerinti megegyező belérteke is becsessé tegye, minél kevesebb becsfokozati változatossággal.

Ezen meghatározásból hármaz következt lehet huzni: I. Hogy mint már a' harmadik szakasz 6-dik pontjában érintém, a' pénz fogalma önmagában bizonyos nemü anyaghoz, és meghatározott alakhoz nincs kötve; 's ugyan azért a' pénzü használandó anyag kijelelésére nemzeti és kormányhatalmi közakarát 's hitelesítés kívántatik. — II. Hogy az ugynevezett papiros-pénz tulajdonképen pénznek nem neveztetetik. III. Hogy a' szorgalomnak azon neme, melly a' pénz-anyagot természetli, csal-

hatatlan nemzeti-gazdasági fontossággal bír, annál nagyobb, minél inkább megfelel maga az anyag a' pénztől megkivántató sajátságoknak. Lássuk e' tárgyakat egymás után röviden felvilágosítva.

I.

Tudjuk a' történetekből, hogy az érczeknek, különösen az aranynak 's ezüstnek pénz-anyagi használatáig, huzamos idők folytak le, 's a' nemzeteknek műveltségi, 's ezzel egybekötött szorgalmi állapotjukhoz képest nagy különbözős mutatkozott a' pénz-anyag kiválasztásában Athene művelődése első korszakában ökröket, Roma juhakat használt nagyobb vásároknak közönséges vagyoni-ingóitójá. Innen a' pénzeknek bizonyos állatok rányomásávali bélyegzése, melly a' diák „pecunia” nevezetűt származtatta. Mexikóban arany-porral töltött tollacsokák, Hollandiában tulipán-hagymák, Indiák egy részében tengeri csigák, Abyssiniában só 's t. e' félék használtattak. Virginia még a' jelen század éveiben is a' burnotot alkalmazta vagyoningóitó helyett a' melly t. i. a' tulajdonosok által nyilvános raktárakba tétetett le, 's a' letett mennyiséghez képest adott utasítványok által szállott körforgásba — birtokból birtokba —, mint jelenleg az arany 's ezüst, bank-jegyek által.

*) Legtöbb 's legelső nyomait, a' kölcsönös szükségek egyszerű csere általi kielégítésének találjuk, melly az érczenek pénzhasználatáig huzamoson divatban volt. Csakugyan már legrégibb időkben is megvolt az aranynak 's ezüstnek sok nemű, de főként fényüzési használhatósága tekintetéből azon becse, melly később azokat ugyszolván az egész mi-

*) Die national Oekonomie. v. J. Gr. Soden. (Wien 1815) IV Band. §. 358. Seite 291. 292.

volt világ pénz-anyagjává emelte; 's ez az oka, hogy a' történetek bizonyítása szerint a' nemzetek művelődése első századjaiban, temérdék arany 's ezüst mennyiség gyűjtetett össze a' hatalmasb világ-uralkodók kincstáraiba. *) Ugy látszik hogy egyáltalában előbb a' rezet, azután a' vasat, 's az aranyat 's ezüstet csak későbbben kezdte használni az emberi nemzet; **) maga a' föld az ő világban hihetőleg rézzel 's nem vassal mivelletett. Itt van egyik oka, hogy a' réz-pénz az aranytól 's ezüsthöz régebbi eredetű. Egyik oka mondám, mért a' réz pénz-anyagi használatának elsőbbségét talán ott is lehet keresni, hogy a' művelődés első századjaiban, az élet 's kényelem czikkelyeiben, a' mai árbecs mértékéhez képest szerfeletti olcsóság uralkodván, az aprólékos adás vevésben — melly nágszerűbb kereskedéssé csak későbbben magosult — csekélyebb becű anyag kivántatott pénzanyagul, mint volt az arany 's ezüst mindjárt kezdetben.

E' két érczeknek, az aranynak 's ezüstnek ritkasága, 's innen származó magasb becse, miután azoknak használatát a' szokás sokféle tekintetben elkerülhetetlenné tette, önként maga után húzá a' szükségek kicserélésiben való használatot is, mellyből aztán a' pénzveretési alkalmazás következett magának a' tömegnek növekedésével. Csakugyan a' pénzveretés behozatala után is, kivált nagyobb vásároknak, megtartatott az aranynak 's ezüstnek bizonyos súlymérték szerinti általcserélése, melly a' fizetésnek leg-

*) Über die Production und Consumption der edlen Metalle, aus dem Englischen übersetzt v. Kleinschrod. (Leipzig 1838) I. Band. 5. Kap.

**) Et prior aeris erat, quam ferri cognitus usus. (Lucret 5-ik Könyv. 1286-ik vers.)

első neme volt az érczek használatában, 's mellyhez később a' világ-kereskedés piacán az ércztisztasági kikémlés járult, a' mi kétséges hitelességű pénznemekre nézve némileg ma is divatoz. A' hány nemzetek t. i. szinte annyiféle pénzveretési rendszer volt eleitől fogva, 's méltó sajnálkozással kell azon időkre vissza tekintenünk, mellyekben a' pénzveretés, — a' nemzeti bizodalom kijátszásával 's a' bel- és külkereskedés csökkentésével, — bizonyos jövedelem kuforrásává vétetet az által, hogy a' pénznek bennsőlércztisztasági tartalmával meg nem egyező bélyegzetet adtak, vagy pedig — a' mi csakugyan szinte azt teszi — az anyagot magát nagyobb mennyiségű idegen — érczekkel vegyítették. Történetileg bé van bizonyítva, hogy a' római aranypénz, az ugy nevezett aureus, melly Augustus idejében egy fontnak 40-ed részét tette, lassanként annyira alábbszállott belértekében, hogy Konstantin uralodása alatt ugyan annyi súlymérték mellet már egy fontnak 72-töd részét tette aranyban, tehát csaknem felében idegen vegyítékét tartott. És illyeket pénzgyűjteményekben felés számmal lehet találni. Ennek természetes következése volt az élet-szükségű cikkelyek temérdek drágasága, mert a' pénztömeg ama belérteki hamisítás által szerfelett növekedvén, a' vevők és termesztők közti kiegyenlítésnek — melly hasonló esetekben csupán az árbecs felemelkedése által történhetik, 's tulajdonképen semmi egyéb, a' természetes arányosság helyre állításánál — mulhatatlanul bé kellett következni. Dioeletián uralodása alatt tehát csak hamar a' pénznemeknek Caracalla ideje óta divatba jött értéki alább szállítása után, öly magasra hágott az élelem nemük árbecse, hogy ennek még nagyobb emelkedé-

sét közönséges árszabály által kellett akadályozni*) Közlebbi időkből eléggé ismeretes a' török pénzek szerfeletti roszasága, mellyek azonban most sokkal jobb minőségben veretnek s. a. t. s. a. t. Az arany és ezüst közönséges világ-kereskedési árbecsével meg nem egyező pénzveretési rendszer, vagy az arany és ezüst pénz beltisztaságának — az az, tiszta arany és ezüst tartalmának — meg nem felelő pénzbélyegzet — melly tekintetekben csupán a' pénzveretési költségek lerovása tehet némi kivételt — a' minnek szükségességét az elő-rajzban láttuk —, semmi tekintetben sem menthető. Kivételt nem szenvednek az apró pénznemek is. Nem csak azért, mert a' jogossággal meg nem egyező, 's magát a' nemzeti szorgalmat is csökkenti, hanem még más tekintetből is veszélyes az arany-'s ezüst-pénz értéki alábbszállítása. Ez által t. i. az élet 's kényelem cikkelyeiben békövetkezni kellett áremelkedés mellett, a' státushatalom czélt csak ugy érhet, ha egyszersmind az adó mennyiséget is épen azon mértékben emeli, mellyben a' pénz jóságát alább szállította, tehát nyomást 's jogtalanságot viszont nyomással 's jogtalansággal tetéz, a' minnek következései mindig veszélyhozók.

Azon nyílt harc, mellyet a' pénzveretésben a' nemzetek egymással vívtak, 's némileg vívnak ma is, szinte csak a' német conventiót véve ki, — 's mellyet csupán egy, minden nemzetek közmegegyezésével felállítandó közönséges pénzveretési rendszer szüntethetne meg, — habár a' letéti bankok felállítása által némi részben mérsékelve is — igen nagy akadályul szolgált a' nemzetek anyagi erejének ki-

*) Über die Production und Consumption der edlen Metalle. Übers. v. Kleinschrod (Leipzig, 1838.) I. Band. 9. Kap.

fejlésében, annyiban, hogy azt lehető sebesébb előhaladásában érezhetőleg késleltette. *)

Meg kell mindazonáltal nyilván ismernünk, hogy a' világ-kereskedést mostani állásában, az arany és ezüst érczek pénz-anyagi használatának nagyobb elterjedése sokban segítette. De ebből koránt sem következik hogy más nemű pénzanyag használata az általcserélést jelenleg is elő nem mozdíthatná; csupán az: hogy eddigi használati tapasztalás szerint azon célra az arany 's ezüst legalkalmasak. minden olly anyag t. i. melly positiv becsének veszélyeztetése nélkül lehető legkisebb használati részekre osztható, 's e' mellett az áruk becsmértéke szerint ha nem is általános, legalább viszonylagos bécsü, megfélelhet az általcserélésben foglalt vagyongóitás céljának, **) 's mint olly vagyon, mellyet nemcsak külső hitelesítési bélyegzete, vagy meghatározott alakja, hanem belérteke is azzá tesz, pénznek használható. Mivel pedig azon tulajdonok önmagokban nincsenek egy vagy más nemű anyaghoz vagy valamely meghatározott alakhoz kötve, igen természetes, hogy ön magában a' pénzanyag fogalma sincs bizonyos anyag és alak szerint megszorítva.

Ez így levén, épen azért szükséges, hogy a' pénzanyag nemzeti és kormányhatalmi közakarattal kijelelvé, 's a' kormányhatalom által hitelesítvé legyen, másként a' bizonytalanságból magának a'

*) Mily nagy legyen a' különféség a' világszerte forgásban levő arany-ezüst pénznemek vegyítéki 's pénzbélyegi sajátágaiban? — lásd: „Nelkenbrecher's Taschenbuch der neuesten Müuz-Maasz und Gewichts-verfassung aller Länder. etc. v. Guuz. (Prag, 1815. in der Sommerschen Buchdruckerei) pag. 445 — 464. „

**) Soden IV. Band. pag. 291. §. 358:

szorgalomnak elcsüggedése, 's a' külkereskedési kapcsolatok megszakadása következnek. Ez az oka, hogy a' pénzügy elintézése, anyag, vegyíték, 's pénzkeleti bélyegzet meghatározása, minden művelt nemzeteknél, legkényeseb közügyek sorába tartozik, mellynek helyes vagy helytelen voltától a' természet 's kereskedő szorgalom minősége sokat függ. Az ezekből következő pénzveretési regalitás, mint felsőségi joggyakorlat, alkalmasint egykorú a' pénz eredetével *) 's annak megsértését minden nemzetek státus vagy felség elleni bűnnek bélyegezték, és igen méltán, mert a' pénzhamisító — 's lehet-e pénzcsinálónak a' hamisítás általi nyereségen kívül más ingere? — a' mellet hogy a' kormányhatalom hatáskörébe vág, ezereket lop meg az árbecsítési körforgásban, 's ily gonosz tetteiben a' kormányhatalom bélyegét, címét csalárdul használva nemzet 's uralkodó ellen teszi magát egyiránt bűnössé.

II.

A' papirospénzek különféle nemei, bankjegyek, bankcédulák, hitelezési útasítványok 's t. e' félek, tulajdonképen semmik egyebek, mint a' polgári életben előforduló kötelezvények, útasítványok és nyugtatványok: 's valamint ezekben nem maga az oklevél, hanem az a' miről szól, valóságos vagyon, — úgy a' papirospénz is, melly mindég bizonyos mennyiségű arany-ezüst pénznek, pénzben vagy pénzanyagban való létezését teszi fel, — a' mi nélkül t. i. ki-

*) A' közép korban Europa szerte divatba jött a' pénzveretés jogának ugyszolván bérbe adása; de a' pénzverető mindenkor köteles volt a' vegyíték törvényességéről kezeskedni, 's a' pénzre a' fejedelem képét vagy ország czimerét nyomtatni. Ezen szokás Erdélyben is megvolt a' fejedelmek alatt. (Aprob. III-ik R-e LV-ik Sz-a 1-ső Cz.

egyenlítőnek 's vagyon-ingóitónak lenni megszűnne — maga magában vagyonnak nem nézethetetik; 's nem is egyéb, mint a' valóságos pénznek képviselője.

Ebből azonban a' papirospénzek szintolly hasznos mint szükségesvolta kétségbe épen nem hozható. Mind a' mellett is t. i. hogy a' papiros-pénzek becse akár kitől is légyenek azok —, azon valószínűség és bizonyosság fokozatai szerint változó hogy az, a' ki azokat kiadta, azt a' miről azok szólnak, valóban bírja, nemcsak, sőt az előmutató, tehát a' papiros birtokosának, esalhatatlanul birtokába adandja; a' honnan a' papirosok árkeletének olly gyakori változatossága, ezen a' politikai 's alkotmányi, crizisekkel legszorosz kapcsolatban levő pénzviszonyi apály és dagály származik: meg kell vallani, hogy a' papirosok nemcsak a' kereskedésben könnyítik a' vagyon-ingóitást, 's az arany és ezüst árbecse állandósítására egyébiránt hasonló körülmények közt legalkalmasbak, hanem gyakor stáatusgazdasági tekintetben is egyedüli megmentői a' nemzet érdekeinek.

a.) Könnyítik a' vagyon-ingóitást a' papirosok: mert azok által nagyobb fizetések sokkal könnyebben, sokkal bátorságosabban vitetnek véghez, egymástól messze levő helyeken elkerültetvén általok mind azon alkalmatlanságok, mellyek nagyobb arany 's ezüst pénztömegeknek által és vissza szállításával, 's a' tiszta ércztartalom kikémlésével, 's minden ebbéli egyenetlenségek kiegyenlítésével egyébiránt mulhatatlanul egybekötte lennének.

b.) Egyébiránt hasonló körülmények közt legalkalmasbak a' papirosok az arany 's ezüst árbecse állandósítására: mert azon surlódási veszteség, melly az arany-'s ezüst-pénzek mindennapi haszná-

latában mutatkozik 's melly addig, míg a' pénzek újjak legnagyobb, csupán azok által tétetik kevésbé érezhetővé; azt pedig, hogy az érczek árbecsének nagyobb állandósága — mellynek okait az előrajzban érintém, egy azon kitünő tulajdonok közül mellyeknek tekintetéből az érczenemek pénzügyi használatára annyira elterjedt, jótudjuk. A' surlódási veszteség — habár kisebb mennyiségekben nem is olly szembetünő, nagyobbakban annál nagyobb fontosságu, mint ez több rendbeli vizsgálatokból kitetszik. Igy például, *) azon kísérletek eredményeiből, mellyeket az angol kormány többi közt 1807-ben tétetett, kiviláglott: hogy 1000 darab 10. évi forgásban volt gvineák, súlymérték szerint 18 sillinget 11 fillért, tehát csaknem 19 sillinget vesztek, és így 1050 közül 1. surlódás által veszett el. **) Az illy veszteség lehető korlátozása annál fontosabb, minél kevésb rész fordítatik ma világszerte az arany-ezüst ércztömegekből pénzé, a' pénzveretés első századjaihoz képest, — vagy a' mi szinte azt teszi, mi nél nagyobb pénztömeg olvasztatik ma bé az arany és ezüst fényüzési használatára. A' különbség abban keresendő, hogy a' fényüzés ma már nem annyira, nébány gazdagabbak 's főrendűek osztályához szorítva, mint inkább az arany 's ezüst nemük használatára nézve is a' számos középrend roppant tömegében eláradva mutatkozik; hogy továbbá illy fényüzési czikkelyeknél, a' műszorgalom tökélyesi-

*) Kleinschrod II. Band. 23. Kap.

**) Valószínű számítás szerint, azon mintegy 880, millió font st. értékű arany-ezüst pénztömegekből, melly 1700-tól, 1809-ig, tehát 110 évek alatt veretett, ugyan ezen időben surlódás vagy kopás által körül belől 22 millió font értékű tömeg veszett el. (ugyanott 2-dik kötet, 142-ik lap.)

tett állásában, gazdagabb jövedelmezés felel meg a' készítési erő-alkalmazásnak, és ez, nagy ingerül szolgál nagyobb pénztömegek beolvasztására. s. a. t. s. a. t.

c.) Státus-gazdasági tekintetben igen sokszor egyedüli megmentői a' papirosok a' nemzet érdekeinek, a' mennyiben ma már a' státus sürgető szükségiben — mellyeknek ki nem elégítése néha magát a' nemzeti függetlenséget veszélyeztetné — uradalmak vagy drágaságok lekötése melletti kölcsönvételek nincsenek divatban; hanem bizonyos pénz-összeg rögtöni felvétele végett — melly, mivel a' visszafizetés több évekre szokott elosztatni, a' nemzetet ugy nem nyomja, mint nyomná például az adó hirtelen felszökkenése — a' státus-hitel *) alkalmazása hozatott bé, meghatározott számu kötelezvények kiadása által. **) A' státus-hitelnek ezen alkalmazása — a' dolgok mostani állásában — szinte elkerülhetetlen, 's épen ezen elkerülhetetlenségben fekszik a' státus-papirosok jótékonyága. Nem tehetem hogy erről egy nagy tekintetű írónak szavait, 's azokban kimondott velős ítéletét ide ne iktassam: Die eigentlichen Staatsschulden sind Gesamtlasten, zu drückend erachtet für die Gegenwart, und darum überwältigt einer späteren Zeit, ja oft erst den nachfolgenden Geschlechtern. Ein treffliches Auskunftsmittel in Zeiten der Noth, oft unentbehrlich zur Rettung, bei weiser Anwendung vielfach heilsam, aber Verderben drohend durch Miszbrauch."

*) Soden IV Band. pag 381. etc; — és Übersicht sämtlicher europäischen Staatspapiere, nebst einer Einleitung, enthaltend Bemerkungen über Staatsschulden und Staatspapiere im Allgemeinen. v. Jos. Vallon. (Leipzig und Kasschau. Verlag. v. G. Wigand. 1831.) pag. 1 — 16.

**) Több módját 's nemcít a' státus kölcsönözéseknél lásd az *) alatt idézett munkákban.

III.

Minél nagyobb valamely árunak használhatósága, annál magasban áll az, a' becsmérték fokozatján; 's mivel a' pénz-használat elkerülhetetlen, természetes, hogy azon anyagnak, melly pénzül használtatik, becse már csak ezen használata által is növekedik. A' növekedő becsnek az illető szorgalmi osztályra nézve, nagyobb természeti erőfejlés felel meg, és így a' szorgalomnak azon neme, melly a' pénzügyet termeszti, minden bizonnal nemzeti-gazdasági fontossággal bír.

Ezen tekintetet az aranyra 's ezüstre alkalmazva, feltaláljuk egyik nevezetes okát e' két ércz-nemek magas becsének, mind a' mellett, hogy azok egyébiránt az életre elkerülhetetlenül nem lennének szükségesek, 's azokká a' pénzügyi használat által lettek. Ebben sokkal nagyobb fontosság fekszik, mintsem első tekintetre gondolnók. Épen olly mértékben fontos tehát a' pénzügyet termeszto honibányászati szorgalom, 's annál fontosabb, minél inkább megfelel az arany és ezüst anyagi természete, a' pénzhasználati kívánatoknak.

A' pénzügyi termesztes fontosságának nemzeti-gazdasági megítélésen Erdélyre nézve, legnagyobb tekintetet érdemel az: hogy activ kereskedésünk csekélységében, a' külvilág piaczára kifolyó pénzmennyiség, csupán 's egyedül a' pénzügy honi termesztesével szivárogoz újra vissza azoknak, a' kiktől kiadatott, kezeibe, a' bányászati szorgalomnak közönséges árbecsítési körforgást eszközölő sajátsága által.

BÉ-FEJEZÉS.

Összege az eddigi ismertetésnek. Következtetés abból az eddigi bányászat nemzeti-gazdasági fontosságára. Összehasonlítás a' fontosság mértékére nézve. Igazgatás és törvényhozás jótékony irányzatja. Okai a' szorgalmi előhaladás némi lassudalmosságának. Jobb remény sugárai a' jövőre.

Azoknak, miket ezen szakasz, hat cikkelyei, 's némi részben az előrajz is előnkbe adtak, egész összege abban áll: hogy az erdélyi bányászat, mint nemzeti-gazdaság; tárgya, mind magán- mind köz-érdekkü tekintetben gazdaságos; — a' hon némely vidékeire nézve elkerülhetetlen, de az ércztermesztés szükségessége tekintetéből elkerülhetetlen az egész honra nézve is; — más szorgalmi ágok terméyeinek árbecsítését igen nagy mértékben mozdítja elő, és így az összemzeti szorgalom előhaladására hathatós befolyással van; — a' viszonylagos magánállóság bélyegét sok részben magán hordja; — tudományi 's művészeti közrehatásában az értelmesedést előmozdítja, 's tehát magát a' szellemi erőt is gyarapítja; — 's mint a' nemzeti szorgalomnak azon része, melly magát a' pénzüanyagot termeszti, csupán ez egy tekintetben is, kitünő hasznot hajt. Ezekben áll a' honi bányászat nemzeti-gazdasági bélyegzete.

Előmozdítván tehát az erdélyi bányászat a' nemzet anyagi és szellemi erejét, 's ezen előmozdításnak nagyszerűsége már csak abból is kitetszvéen, hogy a' szorgalom ezen neme — mint a' második cikkelyben láttuk — az ország népessége 30-ad részének közelebbi 's távolabbi tekintetekben elkerülhetetlen kereset-forrást nyit; gondolom kétségenkivülivé lesz hazánk köz jóllétének a' bányászat általi előmozdítása, 's a' nemzeti szorgalom ezen részének csalhatatlan nemzeti-gazdasági fontossága.

A' mi ezen fontosság mértékét illeti: bajos ugyan az összehasonlítás a' honi szorgalom több osztályával, ha részletekbe akarunk ereszkedni, mert az erre megkívántató adatok nagy részben hiánylanak; mivel azonban az eredmények nyilván előttünk fekszenek, az az, nem annyira a' specialítások tömkelegéből, mint inkább az általános szembevetés nagyszerű vonásaiból számíthatunk, azt hiszem könnyen ki lehet mondani ebbeli ítéletünket is.

Nemesak azért, — mert a' mezeti-gazdaságon kívül egy neme sincs a' szorgalomnak hazánkban, melly többeknek adna közelebbi 's távolabbi keresetforrást, mint a' bányászat; — nem is azért, — mert a' műipar 's kereskedés hanyagsága miatt, mellyeknek nagyobb előhaladását 's nagyobb élénkségét lényeges változások nélkül bajoson remélhetni, pénzügyi állapotunk, — melly hogy most is nem a' legkedvezőbb, a' kamat magosságán kívül a' kamatfordulat közönséges lassúsága 's bizonytalansága is nyilván mutatja, — sajnálatra legméltóbb lenne, ha ebben is a' bányászat felnem segítene, 's az ércz- és ásványnevek megszerzésében is más nemzetek egyedűrségától függenénk; — azért sem, — mert a' bányászati szorgalmon kívül felesleget a' szorgalom

más nemei hazánkban csak igen kevés részben természetnek; — hanem főként azért is megérdemli hazánk bányászati szorgalma, mindjárt a' mezei gazdaság mellett *) nemzeti-gazdasági fontosságára nézve, minden más szorgalom nemei felett kitünő helyét: mert általa a' már említettek kivül, egy részről a' nép azon részének is módja van, az ipart-előmozdító, mondhatni kettőztető birtoki sajátság jótéteményeiből épen azon földön is, mellyhez többire jobbágyi kötelezvényekkel kötve van, teljes mértékben mint bányász gazdák részesülni, melly azokból egyébiránt mostani jogállásunkban kizárva lenne, és így a' nagyobb rész vagyonosodására, melly nélkül köz nemzeti tehetőség nem képzelhető, út nyíttatik, — más részről a' státusbévételek nagyobb gyarapodása eszközöltetik az ércz-tízedeiben, a' nélkül, hogy a' személyes adó növekednék, 's olly mértékben, melly magával a' szorgalmi erőfejléssel bizonyos aránylatban áll; — 's mert végezetre hazánkban a' bányászati szorgalom az, melly még nagy részben meg sem nyitott érczhegyeink gazdagságát, 's az érczek és ásványok temérdek használhatóságát tekintve, mondhatni határ nélkül tökélyesíthető, 's tökélyesítése által a' szorgalom több nemeinek előhaladását 's élénkségét eszközölnének, és így olly erők csiráját rejti magában, mellyeknek kifejtésével legszebb remények párosulhatnak az összemzeti szorgalomra nézve.

Mind ezen elsőségek alkalmasint csak történetsek, 's nem csupán a' bányászat különös sajátsá-

*) Demosthenes idejében a' bányászati vállalkozók egy osztályba tétettek a' földművelő és kereskedő osztálylyal. (Demosthenes adversus Aristocratem T. 2 lásd. Kleinschrod I, köt. 46 lap)

gainak, mint inkább sok más egyéb hiányainknak 's mostoha viszonyainknak is köszönhető; de épen illy hiányok 's mostoha viszonyok tüntetik ki, az azokkal kevésbé küzdő bányászati szorgalom fontosságát. Az arany és ezüst termesztésre nézve különösen, melly a' honi bányászat legnagyobb részét teszi, felvételik, hogy az arany és ezüst bővsége termesztési tekintetben csak magára, a' nemzetet gazdaggá nem teszi; mert a' mű-ipar virágzása nélkül, a' természetett tömegnek nagy része idegen nemzetek piaczára szivárog, a' nélkül, hogy e' kiszivárgás viszonti pénz befolyással pótolva lenne; 's innen magyaráztatik, hogy mindjárt a' bányászat feltalálásakor, épen az aranyat 's ezüstöt természetek voltak legszegényebbek műipar 's kereskedés hiányában, 's későbbben is épen azon nemzetek voltak az arany és ezüst valóságos productív birtokában, mellyek arany 's ezüst bányászatot nem folytattak, de a' termesztés más nemeiben 's a' kereskedésben, sokkal magosb polcúra emelkedtek, például a' Pharáok alatt Aegyptom, később Sicilia, 's jelenleg Angol és Franczia ország. De meg kell azt is fontolni; hogy az arany 's ezüst termesztés sorsa egészben különböző most, mint volt a' bányászat nagyobb kinyitásakor; midőn az, többire rabszolgák 's halálra ítélt gonosztevők által hatalmas világalakodók 's nagyobb birodalmok számára ugyszolván gyarmatilag üzetett; és így magának a' természető osztálynak, 's a' tartományoknak mellynek érczhegyei művelésbe vétettek, maradandó nemzeti-gazdasági hasznokat nem hajthatott; mint hajt most; midőn a' bányászat már csaknem világszerte felszabadítván, a' bányászok néposztály azon rabszolgái alárendeltségből kiszabadult. Hogy ez alárendeltség igen so-

káig tartott fájdalommal kell megvallanunk. *) — Te-
kintetbe veendő továbbá: hogy azon nemzetek, mely-
lyek az aranyot 's' ezüstöt természetlék, a' szorga-
lom más nemeinek hanyagsága mellett, milly álla-
potban lettek volna, ha a' szorgalom ezen nemeiben
is elmaradnak vala? vagy megfordítva, milly álla-
potra emelkedhetek volna, a' szorgalom más neméi-
ben is előhaladva? Minden esetre tagadhatatlan:
hogy épen olly nemzeteknek, mellyek a' szorgalom
más nemeiben 's a' kereskedésben hátramaradtak,
legnagyobb jótétemény, pénz-anyag természetével
az élet 's kényelem szükségének könnyebb kiélé-
gíthetése; habár azok más nemzetek piacznán vásá-
roltatnak is. Tagadhatatlan továbbá hogy az érczer-
mesztés, több nemű termények árbecsítése által min-
den esetre előmozdítja az össz-nemzeti szorgalmat, 's a'
kiszivárgó ércztömegré nézve érdekelt viszonti pénz-
befolyás hiányát a' pénzanyag folytonos természeté-
vel pótolja. Több nemzetek köszönik polgári mive-
lődéseik előmozdítását a' bányászat virágzásának **)

Az erdélyi bányászat nemzeti-gazdasági fon-
tosságát bölcsen elismerte az igazgatás, melly a'
honi bányászatot különös figyelemmel, 's mondhatni
hév ragaszkodással pártolta eleitől fogva. Hogy e'
pártolásában nem csupán kinestári gazdasági szem-
pontból indul ki, különféle közhasznú rendszabá-
lyain 's hathatós áldozatajn kívül nyilván mutatják

*) Még ezen század első tizedében is rabszolgák által üzetett, a'
columbiai aranymosás. (Kleinschrod 2-dik köt. 165 lap.)

**) Attika virágzása egykor 's egy eredetű volt a' thráciai arany
's thasusi ezüst bányák virágzásával; mellyeknek elpusztulá-
lását csak hamar követte a' nemzeti elszegényedés. (Meursin
Fortuna Attica p. 56 lásd. Kleinschrod 1. köt. 45 lap.) Szász-
hon. Csehország 's a' t.

egy, 1825-ben költ udvari kinestári rendelet *)'sza-
vai, mellyeknek idetartozó része e' ként követ-
kezik: „Die Staats Verwaltung betrachtet bei dem
Bergbaue, und der Gewinnung edler Metalle durch
Private, welche in Siebenbürgen das Wesentlichste
ist, die Erreichung einer Erträgnissquelle für den öf-
fentlichen Schatz nicht als den vorwaltenden Gesichts-
punct. Es entspricht den wohlwollenden Gesinnungen
Seiner Majestät und den geläuterten Verwaltungs
Grundsätzen: die Erzeugung edler Metalle, als ei-
nen wichtigen Zweig der Nationalbeschäftigung, als
ein wohlthätiges Hülfsmittel zur Erhaltung gan-
zer Districte und Gegenden, und als eine mächtige
Triebfeder zur Vermehrung der Capitale, und des
Wohlstandes ganzer Provinzen zu schützen, und zu
begünstigen. Siebenbürgen, welches nach allen An-
deutungen so reich an Schätzen dieser Art ist, und
ihre Förderung und Benützung zur Erhöhung seines
Wohlstandes so sehr bedarf, verdient in dieser Be-
ziehung eine vorzugsweise Berücksichtigung.“

A' törvényhozás pártolása ellen sem lehet méltó
panasz, mert a' felszabadítási törvényeket 's az
1747-diki czikkelyeket figyelemmel 's tárgyisme-
rettel megolvastva, igen sokakat feltalálunk azokban
habár csak alapvonásokban is; miket a' bányászat
érdekei a' köz és magán jogi viszonyok törvényho-
zási elintézésétől megkívánhatnak. Ezt bővebben fel-
fejteni a' köz és magán jogi ismertetésre halasztom.
Nem tehetem mindazonáltal, hogy itt azon hév ki-
vánatomat ki ne fejezzem: lenne bár a' bányászati tár-
gyokban kirendelendő országos küldöttség, a' bányá-
szattal össze függő nemzeti érdekekre nézve olly id-

*) 1825 Aug. 25 d. 8709 szám alatt

ves olyan boldogító elvektől lelkesülve, 's a' kincstári igazgatás közhasznú intézkedései iránt olyan méltó bizalommal, mint volt az 1791-diki! — Ezt remélni és hinni, a' korszellem 's a' pálya, melyet hazánk törvényhozói érdekeik megtagadásával is követnek, méltán javasolják.

Hogy mind ezek mellett a' honi bányászat, — mely hogy erőfejlésében naponként halad, az előrajzban láttuk —, olyan mértékben, melyet a' bányászati szorgalom nemzeti-gazdasági fontossága 's érz-hegyeink gazdagsága megkívánni láttatik, elő nem mehet; ennek okai egyebek közt, *) az eléggé ki nem fejtett köz és magánjogi viszonyokban, ugynevezett bányászati polgárság nemlétiben, a' bányászati törvényhatóságnak gyakorlatilag nem eléggé szoros elkülönözésében a' polgáritól, minden bányászati rendőrség hiányában, 's t. e' félékben keresendők. Ide járulván még az is, a' mit csak ugyan legelől kell vala említenem: hogy az ország birtokosai 's capitalistái, többek közt a' bányászati rend, a' bányászó népek és bányászati kincstár közti viszonyok nem ismerése **) miatt a' bányászat jogviszonyainak sérthetlensége, 's a' törvényhatóság bírói függetlensége iránt a' fennebb előadott körülményekben, bizalommal nem igen viseltetnek, és így a' szorgalom ezen neméhez csak igen kevés részben járulnak. Ezen akadályokat és hiányokat elhárítani 's kipótolni a' törvényhozásnak 's kincstári igazgatásnak áll hatalmában, egyesülve a' sajtó munkálataival csakugyan.

*) Sokan a' szorgalomra nézve visszarettentőnek hiszik az előadott érzélopást. Magam is ezen véleményben vagyok, a' nélkül hogy csupán ezen oknak tulajdonítanom az összbányászati szorgalom előhaladásának akadályozását.

**) Csak a' számos nagyobb részről szólnok.

A' bányászati iparnak előmozdítására, addig is, míg egyéb eszközök munkába vétethetnének, igen sokat tenne: ha az ország hegytani 's érátkati ismeretése, az ércz- és ásvány-nemek különféle használatának kimutatása, 's nevezetesebb bányászati vállalatok eredetének, előhaladásának, 's gazdasági erőfejlésének történetei, az igazgatás költségén közre bocsátatnának. *)

Egy, az erdélyi bányászatot hűvvel pártoló magas helyzetű személynek **) a' felőli emlékezetes nyilatkozása így hangzik: „Seitdem ich von Seiner Majestät dem höchstseligen Kaiser, zur.....berufen worden bin, hielt ich Siebenbürgen vorzüglich im Auge, da ich von der Überzeugung durchdrungen bin, dass in diesem, durch die Vorsehung so reichlich gesegneten wunderschönen Lande, für den Bergbau unendlich viel zu thun erübriget, und der Bergbau es sei, der Siebenbürgen..... emporzuheben und zu seiner Cultur, Industrie und Reichthum dem Grund zu legen, geeignet sei.“ Ezen szavakkal végzem nemzeti-gazdasági ismertetésemet; melyekből az erdélyi bányászatra, annak sorsára 's jövődjére legszebb remények láttatnak sugárzani, remények, melyek a' hon javáért 's boldogságáért dagadó kebelt kevély örömmel töltik el.

*) Hegytani 's érátkati ismertetésben nevezetes hiányt pótolni ki Grimm János jeles kézi-könyve melyből az előrajzban (IV. 3. a' negyedik szakaszban) említést tevék, 's mely minden tárgy kedvelőnek méltán ajánlható helybeli érdekességénél fogva is.

**) Midőn Erdély a' magas helyzetű személyt, az 1857/8-diki országgyűlés 153-dik ülésében a' lelkes b. Josika Sámuel indítványára az indigenák sorába iktatta, azon nemzeti hálának tolmácsa volt melyet a' honi bányászat olyan hűv pártolása teljes mértékben gerjesztett.

HIBÁK JAVÍTÁSA.

lap.	sor.	hiba.	javitás.
16	3 a' *)	jegyzetben,	feltejtve. Lásd
20	1	vagyonosságában	feltejtve lásd
25	26	Ezen	Ezek
45	54	25, 150.	25, 120.
47		VI. Sz. alatt,	adataim
51	D. I. 2. 3. 4. oszl.)	adatain	adataim
	II. 2. oszl.)	gr	gira
51	6 a' II.	kimutatás után,	magánszorgalmi
53	8	virágzásba	virágzásban
56	45	Insasz	Insasz
57	14	fel fogása;	feltogása,
73	6	feldolgozás után	béiktandó : Ez utóbbi
75	5 a' 2.	pont alatt,	Még
75	15	még	mig
81	20. 21	kohóváltásban	kohóváltásban
81	35	valeursuluji	valeárszulaji
82	28	törvényhatási	törvényhozási
83	19	magának után	béiktandó : a'
85	25	kitágosítása	kisajátítása
86	20	véendené	véendené
87	5	a' bánya	a' bányázat
88	3	felvevés	felvetés
88	29	nem osztott	megosztott
89	54	telát után	béiktandó a'
90	43. 14	szabadossággal	szabatossággal
91	16, 1	pont alatt	alapjával
94	9	quia	qua
97	10	Aeraria	Avraria
105	26	mellyek után	béiktandó : normalis jog-
107	a' *)	jegyzetben	egyenlőség egyébiránti állapotában.
		első szóban	elsőszóban
		(1)	I.
109	2	(Elsőtermesztőerő)	Termesztőerő.
111	8	sikert, után	béiktandó: mert az árbeeset
116	6	körülmények, után	béiktatandó: képest,
116	10	az V. pont alatt	mivel bizonyosb, mindl bizonyosb,
119	33	kiknek után a' zárjel	ki törtendő, 's
		eleibe téendő.	
120	9	absontismus	absentismus
126	35	mint	mert
129	2, 2.	pont alatt	a' hely után béiktandó : hegyalkati
129	1, 2. a.	alatt	Helyalkati
131	21	óta után a' ;	jel kitörtendő
134	11	Siciliákban, után	béiktandó : Nápoly-
		termeszt	

lap.	sor.	hiba.	javitás.
135	25	1764-en után a' ;	jel kitörtendő.
138	2 *)	jegyzetben	Juris előtt, in kihagyandó,
139	9		mint után a' , jel kihagyandó.
143	8 3; a,	alatt Szirt,	tömegeket szirttömegeket
143	14	ugyanott	hengyeresek hengyeresek
146	8		fogyasztásnak fogyasztásuak
147	15, 26		faszén faszén
154	42		nem is előtt a' , 's' kihagyandó
161	a'	kimutatás utóso	sorában 98 ²⁹⁰⁵³ / 98 ²²⁷ 98 ²²⁰⁵³ / 98 ²²⁷
162	7		megoszottságának után béiktandó : e' megoszottságban a' beváltandó meny- nyiség növekedésének értéki alább szállí- tás általi eszközésében,
165	6		feldolgozási feldolgozás
165	29		maxiumot maximumot
167	15		eddigelő eddigelő
168	22		mint után a' ; jel kihagyandó:
174	10		rendíthetetlen előtt béiktandó : mint
175	17		létzéseinek létreszeinek
177	1		annál fogva után béiktandó : a' bá- nyászat
177	17		elvesztendőnek ébresztendőnek
179	15 2.	pont alatt	alapul után a' ; jel kihagyandó
179	14 2.	pont alatt	harmadik Harmadik
	u. o.		leket leket
180	16		barátiságosítását bátorságosítását
180	24, 25		szalyai szabályai
182	20		irányzata után a' , jel ki hagyandó
182	28		elhatározó; után a' , jel kihagyandó
185	10, I:		mennyiségbeli mennyiségbeni
184	utolsó		szon azon
185	14		főként után a' , jel ki kagyandó.
186	17		magóssága rugóssága
187	1		mint mit
190	14 p. 9; 10		bányaiakból bányáinkból
191	17, 18		Szabályozatlan, viz folyástalan, helyett: szabályozatlan vízfolyás miatt
201	30		összevitt összevitt
206	5		Déész Déva
206	17, IV:		körülforgásba kerül forgásba
207	4		's' után béiktandó: ezen
220	6, I.		kiválasztásában után , jel teendő
230	1 a' 2-ik	czimben }	a' 2-ik eddigi erdélyi
231	20		mezeti mezeti